BIBLIOTHECA
SCRIPTORVM GRAECORVM ET ROMANORVM
TEVBNERIANA

1125

C. IVLIVS CAESAR
COMMENTARII

VOL. II
BELLVM CIVILE

EDIDIT

ALFRED KLOTZ

EDITIO STEREOTYPA
EDITIONIS ALTERIVS (MCML)

BEROLINI ET NOVI EBORACI
WALTER DE GRUYTER MMIX

∞ Gedruckt auf säurefreiem Papier,
das die US-ANSI-Norm über Haltbarkeit erfüllt.

ISBN 978-3-598-71125-1

Bibliografische Information der Deutschen Nationalbibliothek

Die Deutsche Nationalbibliothek verzeichnet diese Publikation in
der Deutschen Nationalbibliografie; detaillierte bibliografische Daten
sind im Internet über http://dnb.d-nb.de abrufbar.

Printed in Germany
Druck und Bindung: AZ Druck und Datentechnik GmbH, Kempten

PRAEFATIO

Ad Belli Civilis commentarios Caesarianos recensendos hi codices nobis praesto sunt:

S = codex Ashburnhamensis, olim Sancti Petri Bellovacensis, nunc inter Laurentianos 33 s. X/XI. imaginem praebet Chatelain, Paléographie des Classiques latins p. L^A, 2°.

L = codex Lovaniensis s. XI, olim bibliothecae Iesuitarum Lovaniensium, nunc Musei Britannici (Add. 10084). cf. Chatelain l. l. p. L^A, 1°.

N = codex Neapolitanus s. XII/XIII, Neapoli in Bibliotheca Nationali IV c. 11 adhibitus a Dominico Bassi in Belli Gallici editione Paraviana, ad Belli Civilis commentarios recensendos a Petro Fabre.

T = codex Thuaneus s. XI, olim I. A. Thuani, nunc Parisinus Bibl. Nat. lat. 5764. cf. Chatelain l. l. p. XLVIII.

V = codex Vindobonensis 95 s. XII, olim Sancti Eucharii Treverensis. cf. Chatelain l. l. p. L, 2°.

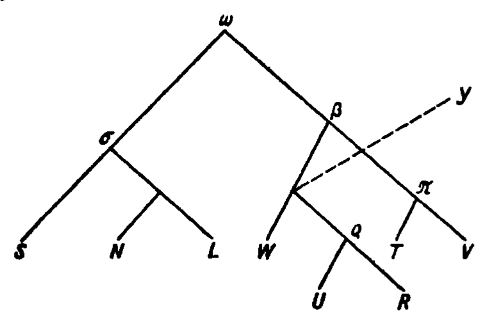
U = codex Vaticanus lat. 3324 s. XI/XII, ex bibliotheca Fulvii Ursini, olim abbatiae Massay (in Biturigibus). cf. F. Ramorino Riv. di Fil. Class. 18 (1890) 250.

R = codex Riccardianus s. XI/XII in bibliotheca Laurentiana inter Riccardianos 541. cf. F. Ramorino Riv. di Fil. Class. 17 (1889) 127.

W = codex Laurentianus pl. LXVIII 8 s. X/XI (3, 4, 6–3, 73, 5. 3, 106, 3–3, 112, 12 scripta sunt s. XII). Fabro est **M**. quo in codice cum initium operis (1, 1,

1—33, 3 p. 22, 4) perierit, adhibetur in hac parte codex Laurentianus pl. LXVIII 6 (w), qui s. XIII ex integro codice W transcriptus est.

Horum codicum lectiones a prioribus editoribus, imprimis ab Holdero Kueblero Meuselio sumpsimus, nisi quod codicis Neapolitani lectiones Fabro debemus. codices autem ita cohaerere inter se, ut imagine infra scripta indicatur, inter omnes constat.

Ad unum autem exemplar omnes hos libros redire ab homine satis indocto conscriptum neque a grammaticis correctum communibus erroribus haud paucis demonstratur. quattuor autem potissimum genera mendorum inveniuntur. ac primum quidem nomina propria paulo tantum recondita raro integra servata sunt. cuius rei paucissima affero exempla (plura suppeditat editionis prioris p. IV):

1, 61, 5: *conquiri et Otogesam: conquirere toto gesma ω*

2, 25, 1: *Belica: bellica ω*

3, 56, 3: *Isthmum: stumum* vel *sthumum ω*

3, 81, 1: *Gomphensis: comprensis* vel *compressis ω*

Deinde verba saepissime falso aut inter se coaluerunt aut disiuncta sunt:

1) C. Iuli Caesaris Belli Civilis libri rec. A. Holder 1898 praef. p. VI. César La Guerre Civile. texte établi et traduit par Pierre Fabre. Collection des Universités de France, publiée sous le patronage de l'Assocation Guillaume Budé, Société d'Edition Les Belles Lettres 1936.

1, 53, 1: *multa rumores adfingebant: multarum rumore orat fingebant* T *multa rumore fingebant* V *multarum fingebant* W[1] *multa rumor fingebat* W[c] *ϱ multorum ora fingebant σ*. cum praeter Gall. 6, 20, 1 *rumore ac fama*, qui locus suam habet explicationem, vocabulum *rumor* pluraliter tantum adhibuerit Caesar, non est dubium quin, quod supra Oehlero auctore posuimus, genuinum sit.

2, 25, 6: verba *castra Cornelia naves traduxisset* in codicibus sic corrupta sunt: *castra corneliana vestra duxisset σ castra corneliana traduxisset π castra corneliana vela duxisset* W*ϱ*. hinc error nominis etiam ad 2, 24, 2 translatus est. falso igitur H. Dessau RE III 1786 *castra Corneliana* ex Caesare attulit.

3, 19, 4: *visurum quemadmodum: vis utrumque admodum ω*.

Tum haud raro in codice archetypo aut litteras nonnullas aut vocabula parva lacunis hausta esse apparet. velut 1, 6, 7 ante verba *ex urbe proficiscuntur* aliquid excidisse recte statuit Fabre. ego suppleri posse censeo negationem ⟨*non*⟩. plures lacunae 3, 10, 5 exstant, quem locum in archetypo sic dispositum fuisse consentaneum est:

⟨*se*⟩ *morte curionis et detrimento africani exercitus* ⟨*e*⟩*t anto*
⟨*ni*⟩ *militumque deditione ad corcyram proinde sibi ac r. p. parcerent,*
⟨*cum*⟩ *quantum in bello fortuna posset* eqs.

quod quidam negaverunt verisimile esse versus huius ambitus in codicibus scriptos fuisse, conferas sis Caelianae Ciceronianae papyrum Oxyrhynchitem (X 1914, 1250).

Denique multi errores inde explicari videntur quod is qui archetypum librorum confecit, multis compendiis scribendi iisque nonnumquam parum usitatis usus est.

1, 23, 4: *quattuor viris* (i. *IIII viris*): *iis viris ω*

1, 52, 2: *denarios L* (i. *·X· L*): *XL ω*

2, 42, 3: *praefectus equitum* N[2]: *pr. eque ω*.

vel hic verisimile est archetypum minusculis litteris fuisse conscriptum.

Duorum illorum archetypi apographorum ea condicio est ut neutro carere possimus; nam modo β, modo σ veras lectiones praebet. servavit autem σ genuinam librorum partitionem, cum I, 1, 1 S inscripsit: *De bello civili. Incipit liber Nonus*; L: *Incipit liber nonus*; item U: *Incipit lib. VIIII Belli civilis*; R: *Incipit liber nonus Belli civilis* (N a sua familia defecit cum inscriberet: *Suetonii viri clarissimi de bellis civilibus Caesaris Gaii Iulii liber primus incipit*). post 1, 87, 5 sequitur in σ statim qui liber vulgo numeratur secundus nulla subscriptione aut inscriptione addita. quo peracto legitur in S: *incipit liber decimus de bello civili.* titulum omisit L, simili ratione ut supra peccat N: *Suetonii viri clarissimi de bellis civilibus Caesaris explicit liber secundus, incipit III*[us]. in T vestigium genuinae partitionis exstat. inscribit enim l. III: *explicit C. Caesaris Belli civilis liber secundus* (*tertius* T[r]) *eiusdem operis,* nisi forte numerus *secundus* animo librarii inhaesit. testatur autem Hirt. Gall. 8, 48, 10: *scio Caesarem singulorum annorum singulos commentarios confecisse.* ac profecto libris Belli Civilis I et II vulgaris rationis unius anni res gestae enarrantur. haec docte exposuit J. Zingerle, Wien. Stud. 14 (1892), 82 sq. in σ non solum omissis quibusdam locis (cf. ed. Fabri p. XLVI), sed etiam ordine foliorum turbato graviter peccatum esse certum est. de hac re accuratius egi in priore editione p. VI adn. 1, quae hic repetere non attinet.

Sed quamquam a Caesare commentarios Belli civilis duobus libris conceptos esse mihi persuasi, tamen non adeo rebus novis studui, ut librorum capitumque numeros mutarem. immo rationem habendam esse censui multorum illorum librorum qui de Belli civilis commentariis compositi sunt, imprimis autem lexicorum Caesarianorum numeros turbare nolui. servavi igitur numeros librorum capitumque usitatos, sed coniunctis libris I et II indicavi genuinam divisionem. eandem viam inisse Fabrum valde gavisus sum.

Quomodo si codicum relationes recte descripsimus, ubi β et σ inter se differunt, ratione, non auctoritate quaerendum est, utra lectio praeferenda sit. sin familia σ cum

altera utra stirpis β familia (Wϱ vel π) consentit, hoc consensu archetypi lectionem demonstrari consentaneum est. iis autem locis ubi singulae stirpis β familiae falsis lectionibus a ceteris codicibus recedunt, eas proprio Marte peccavisse probabile est. sed quaeritur qua ratione ii loci expediendi sint quibus aut familia π contra σWϱ aut Wϱ contra $\sigma\pi$ genuinas lectiones exhibet. ac raro familia π sola verum praebet, velut

1, 2, 6: *inviti* π: *inulti* ϱ: *multi* σ

1, 82, 4: *vacabat* π: *vagabatur* σWϱ; in archetypo fuit nimirum *vagabat*

1, 86, 1: *iusti* π: *victi* σWϱ

2, 30, 2: *perpeti erant* π: *pati proiecerant* LW[1] U[2]R: *proiecerant* SU[1]: *pati porro erant* W[2] N[2] (de N[1] dubitatur).

his locis facile a me impetro ut in π verum quasi postliminio coniectura restitutum esse censeam.

Paulo aliter loci comparati sunt quibus Wϱ in genuinis lectionibus contra $\sigma\pi$ consentiunt. quamquam enim fieri potest ut harum quoque nonnullas coniecturis deberi statuamus, velut

1, 38, 4: *afranium* LWϱ: *aerarium* Sπ: *atrarium* N

3, 67, 4: *et tametsi* Wϱ: *etiam etsi* $\sigma\pi$,

qualia corrigere non quilibet librarius, sed certe paulo eruditior potuit. tamen exstant lectiones quas coniectura inventas esse aegre tibi persuaseris, velut haec:

1, 64, 1: *quae* Wϱ: om. $\sigma\pi$

3, 89, 1: *adiunxit* Wϱ: *ad* $\sigma\pi$

3, 95, 2: *aestu fatigati* WϱN[r]: *aestu* π: *est* σ.

certo autem aliunde petitae sunt lectiones duplices:

2, 34, 6: *timore* ϱ: *timore tempore* W: *tempore* $\sigma\pi$

3, 92, 2: *ut* $\sigma\pi$: *ne ut* W: *ne* ϱ

3, 101, 2: *constratae* $\sigma\pi$: *rostratae* R: *rost constratae* WU.

his et similibus locis subindicari videtur lectiones quasdam aliunde in familiam Wϱ inrepsisse.

Sed quamquam in universum quid in archetypo fuerit, satis perspicue cognoscitur, tamen num praeter illa quae tractavimus corruptelarum genera ille liber plus minusve

integer fuerit quaerendum est. ac plurimis gravissimisque damnis exterioribus eum affectum esse vulgo putant. quae opinio quamquam haud paucis locis confirmatur, tamen non omnia hac ratione explicari posse arbitror. qua de re egi Rh. Mus. 66 (1911), 81 sq., ubi commentarios Belli civilis non ultimam limam expertos esse exposui. adversarius mihi exstitit Carolus Barwick, Caesars Commentarii und das Corpus Caesarianum (Philol. Suppl. 31 Heft 2) 1938. ac sane ex Suet. Iul. 56, 4 nihil concludi posse concedo. nam recte A. de Meß, Caesar (Das Erbe der Alten VII) 1913, 180 contendit testimonium Suetoni ad utrumque Caesaris opus pertinere. unum exemplum affero quo Caesarem in Belli Gallici commentariis a veritate recessisse Pollio testatur. nam quod Caesar victoriam Tigurinorum sibi vindicavit, cum diceret (Gall. 1, 12, 2): *ubi per exploratores Caesar certior factus est tres iam partes copiarum Helvetios id flumen traduxisse, quartam vero partem citra flumen Ararim reliquam esse, de tertia vigilia cum legionibus tribus e castris profectus ad eam partem pervenit* eqs., obloquitur diserte Pollio qui Labienum hanc expeditionem suscepisse confirmat. id quod concluditur ex Plut. Caes. 18, 2: *Τιγυρίνους μὲν οὐκ αὐτὸς ἀλλὰ Λαβιηνὸς πεμφθεὶς ὑπ' αὐτοῦ περὶ τὸν Ἄραρα ποταμὸν συνέτριψε.* App. Celt. 8 *τοὺς μὲν οὖν Τιγυρίους ἐλάσσους ὄντας ἔπεμπε Λαβιηνόν, αὐτὸς δὲ ἐπὶ τοὺς Ἐλουητίους ἐχώρει* (item 15, 2). victoriam autem ad se rettulit Caesar pro maiore imperio, similiter atque Augustus in Mon. Anc. 5, 10 scripsit: *Parthos ... spolia reddere mihi coegi* cl. Suet. Tib. 9, 1: *recepit* (sc. Tiberius) *et signa quae M. Crasso ademerant Parthi.* itaque recte etiam Barwickius p. 136 ex testimonio de Belli civilis commentariis nihil effici posse contendit. sed bene accidit quod alia quoque argumenta exstant, quibus hoc opus imperfectum a Caesare relictum esse comprobatur.[1]

1) Caesar veritate spreta civ. 1, 8, 1 se cum tribunis Roma pulsis Arimini convenisse contendit. errare autem in re tam gravi non potuit Caesar, tamen a vero aberrare videtur T. Frank (Class. Quart. 1, 1907, 223—225) qui haec ab Antonio mutata esse coniecit, penes quem Caesare interfecto schedas ab ipso relictas fuisse arbi-

Iam videamus quibus argumentis Belli civilis commentarios non in publicum esse emissos ab ipso auctore concludendum sit. quod res ipsa docet. exstant enim vestigia satis multa unde opus non perfectum esse convincitur. quae omnia fere Barwickius infringere conatur, quamquam nonnullis locis ne ipse quidem infitiatur esse quod commentarios non ad finem esse perductos statuamus.

Ac primum quidem locum 2, 29, 3. 4 tractare liceat, qui locus ita compositus est ut, quid scriptor dicere voluerit, indicatum potius quam descriptum sit. vide quomodo singulae notiones intellegendae sint in ipsa editione nostra. quae ita comparata sunt, ut nullo artificio enarratio Caesare digna evadat. videsis quid effecerint quidam viri docti qui alias critici bene meriti exstiterunt. Ciacconius enim verba tradita sic vel supplevit vel mutavit[2]:

> *civil**i** bell**o** ⟨**illi**⟩ **generi** hominum quod liberet licere facere et sequi quod vellet. legiones hae quae paulo ante apud adversarios fuerant. nam etiam Caesaris beneficium **minuerat** consuetudo qua offerrentur. municipia etiam diversis partibus coniuncta ⟨* * * **terrebant**⟩. **nam**que ex Marsis Paelignisque **omnes erant**. qui superiore nocte **centuriones** commilitesque ⟨**quin et**⟩ nonnulli graviores sermones militum **vulgo** durius accipiebantur. nonnulli etiam ab his qui diligentiores videri volebant fingebantur.*

Carolus autem Nipperdey locum sic constituit:

> *civile **bellum**; genus hominum, **cui** liceret libere facere et sequi quod vellet. legiones **eae** quae paulo ante apud adversarios fuerant. nam etiam Caesaris beneficium mutaverat consuetudo, qua offerrentur * * * municipia etiam **ad**versis partibus coniuncta. **ae**que enim ex Marsis Paelignisque veniebant ut qui superiore nocte * * * in*

tratur. sed ego non video quid illis temporibus Antonii interfuerit hanc rem occultare, cum de maioribus lis esset. contra Caesarem ipsum hic texisse potius res quam ostendisse consentaneum est.

2) Vocabula vel litteras, quibus textus a librorum lectione abhorret, crassis litteris distinxi.

> *contuberniis † commilitesque. nonnulli graviora * * * sermones militum dub**ii** durius accipiebantur, nonnulli etiam ab iis qui diligentiores videri volebant fingebantur.*

denique quae N. Madvig, Adversaria critica II 1873, 270 excogitavit propono:

> *⟨**erat**⟩ civile bellum; genus hominum ⟨**cui**⟩ quod li-**beret** liceret facere et sequi quod vellet. legiones **e**ae quae paulo ante apud adversarios fuerant. (nam etiam Caesaris beneficia **imminu**erat consuetudo qua offerrentur.) municipia etiam **diversis** partibus coniuncta. **aeque** enim ex Marsis Paelignisque veniebant; **et** qui superiore nocte in contuberniis † commilitesque (**circulisque?**) ⟨**auditi fuerant**⟩ sermones militum dubii, durius accipiebantur, nonnulli etiam ab iis qui diligentiores videri volebant fingebantur.*[1]

Haec tria exempla ex magno numero – vide farraginem coniecturarum a Meuselio congestam in Tabula coniecturarum 1893, 60 – elegi, ut eorum qui Latinae linguae admodum periti esse viderentur conamina proponerem. sed neminem puto fugere, quam misere balbuttientem Caesarem faciant, siquidem haec pro expolita scriptura habenda sint. ipse quomodo locum tractandum esse mihi persuasi, ex ipsa editione apparet, ubi paucis litterulis mutatis quid Caesar exprimere voluisset enucleare studui. Barwickius autem (p. 155) textum exterioribus damnis vexatum esse censet. at nemo ex his criticis suppletis mutilisve enuntiatis sermonem Caesaris elegantia dignum elicuit. haec accuratius exsequi supervacaneum videtur esse, cum cuilibet in prompto sit haec animadvertere. quid, quod ipse Barwickius concedit ea, quae coniecturis inventa sunt, minime satisfacere. iniquum est autem postulare ut si cui loco medela adhibetur, tunc demum explicationi fides habeatur, ubi altero exemplo coniecturam firmaveris, id quod ut gratum, ita non necessarium est. illa vero sententia a ratione critica omnino videtur aliena.

1) Extrema etiam sic constitui posse adnotat Madvigius: ***et qui superiore nocte in contuberniis † commilitesque ⟨fuerant⟩, graviora ⟨adferebant⟩. sermones*** eqs.

At ne ipse quidem Barwickius aliis quoque locis contextum sine offensione legi negavit. velut descriptionem pugnae navalis quae facta est apud Massiliam (1, 56–58) ab eo loco quo in codicibus describitur alienam esse concedit (p. 152). manifesto enim apparet hanc descriptionem inculcatam esse, postquam verba 1, 59, 1 *illi perterriti virtute equitum minus libere vagabantur* conscripta sunt. nam ut recte Barwickius monet, pronomine *illi* Afraniani significantur. itaque initium cap. 59 artissime cohaeret cum fine cap. 55. turbae autem factae sunt descriptione pugnae navalis (1, 56–58) interposita. itaque non est dubium quin Caesar cap. 55 et cap. 59 continuo ordine scripserit. coniecit autem Barwickius Caesarem haec capita scripsisse priusquam de victoria navali certior factus esset. hic igitur ipse adversarius concedit ordinem rerum ab ipso Caesare pessum datum esse. quo loco ab origine descriptio pugnae navalis collocata fuerit nescimus, nisi quod certum est hoc loco non exstitisse. eam ab initio suum locum non tenuisse efficitur etiam ex 1, 60, 5: *magna celeriter commutatio rerum.* sequentibus enim verbis enumerantur omnia emolumenta quibus Caesaris fortuna mutata est. quattuor autem res enumerantur: primum verba *perfecto ponte* respiciunt ad 1, 59, 1: *simul perfecto ponte celeriter fortuna mutatur.* unde effluxisse Caesari etiam verba 1, 60, 5 *magna celeriter commutatio* haud scio an recte statuam. sequitur alterum: *magnis quinque civitatibus ad amicitiam adiunctis.* quae verba spectant ad 1, 60, 1, ubi quod sex nomina scripta sunt, tamen in computatione quinque civitates enumerantur. quam differentiam ita explico ut coniciam Oscenses cum Calagurritanis '*qui erant Oscensibus contributi*' pro una civitate habitos esse. iam sequuntur *expedita re frumentaria,* quae verba pertinent ad 1, 60, 3 *petit ab his omnibus ut se frumento iuvent. pollicentur atque . . . in castra deportant.* quae vero in fine capitis leguntur *exstinctis rumoribus de auxiliis legionum quae cum Pompeio per Mauretaniam venire dicebantur* respiciunt quidem ad 1, 39, 3, sed qua re rumores illi exstincti sint nescimus. contra pugnam navalem in cap. 60 non enumerat Caesar. hoc igitur loco multa sunt,

quibus non ad umbilicum narrationem perductam esse apparet. quae Barwickius neglexit.

Etiam in Curionis oratione (2, 32, 1–14) sunt quaedam quae animum lectoris diligentis offendant. nam sicut in contextu operis exstat, minime cum temporis ratione congruit. loquitur autem Curio apud milites, ut animos eorum timore perculsos confirmet. Curio enim si commoditatis causa kalendarium a Caesare nondum correctum respicimus – id quod impune facere possumus, quia intervalla dierum observanda sunt – a. d. VI Id. Aug. a. 49 ad Africam appulit. deinde vix duodecim diebus post ipse in pugna occiditur, certe mense Augusto non peracto. in oratione autem Curioniana non solum deditio Pompeianorum ad Ilerdam postridie kal. Aug. facta commemoratur, sed etiam ulteriorem provinciam a Caesare occupatam esse diserte Curio testatur. dicit enim cum alia tum haec (2, 32, 13): *hac vos fortuna atque his ducibus repudiatis Corfiniensem ignominiam, Italiae fugam, Hispaniarum deditionem – Africi belli praeiudicia – sequimini.* in ulteriorem autem provinciam Caesar non ante mensem Septembrem pervenit, quo tempore Curio mortuus erat. sed ne de Ilerdensi quidem victoria ille certior factus erat, cum apud milites loqueretur. nam post orationem demum nuntius cladis Afranianorum allatus est (2, 37, 2): *iamque Caesaris in Hispania res secundae in Africam nuntiis ac litteris perferebantur.*[1] sed etiam 2, 32, 5 *an vero in Hispania res gestas Caesaris non audistis?* dici non potuit nisi ubi certis nuntiis victoria Ilerdensis nota erat. itaque haeret haec res: Caesar orationem Curionis ita finxit, quasi ille comperisset quid Caesar in Hispania gessisset. nam scriptoris ipsius non Curionis verba referre in propatulo est.

Adeamus alios locos! 1, 8, 1 haec leguntur: *reliquas legiones* (sc. praeter XIII) *ex hibernis evocat et subsequi iubet.* quibus cum verbis pugnant quae 1, 7, 8 scripta sunt: *conclamant legionis XIII quae aderat milites – hanc enim*

1) Quod enuntiatum mirum in modum detorquere conatus est Barwickius p. 143.

initio tumultus evocaverat, reliquae nondum convenerant — sese paratos eqs. nam quamvis tecte, tamen subindicat Caesar verbis *reliquae nondum convenerant* reliquas quoque evocatas fuisse ex hibernis, quod Stoffelius, Histoire de Iules César III Guerre Civile p. 206 diligentissima computatione evicit. enarrat enim 1, 15, 1, quae initio mensis Februarii facta sunt. sequuntur autem haec: *interea legio XII Caesarem consequitur.* unde efficitur aliquot diebus ante Id. Ian. unam saltem legionem ex hibernis evocatam esse. etiam hic Caesar in oratione conscribenda accuratam temporum rationem neglexit.

Eam autem orationem non satis expolitam esse haud scio an ex ipsa concludere liceat. obliqua enim oratione usus Caesar quid queratur exponit. inter haec enuntiata obliqua quaedam inserit directa oratione concepta (1, 7, 6): *nulla lex promulgata, non cum populo agi coeptum, nulla secessio facta.* quae verba cum ab oratione Caesaris aliena sint, Nipperdeius pro spuriis habet. sed recte, ut bene monet Barwickius p. 142, Reinhardt, Die Oratio obliqua bei Caesar (Gymn. Progr. Aschersleben 1899, 3) verba a Nipperdeio deleta cum antecedentibus esse coniuncta contendit, id quod me antea fugerat. deinde in oratione obliqua de tempore praesenti non *illo tempore* (sic 1, 7, 6) scripsisse Caesarem, sed *nunc* vel *hoc tempore* idem docet. itaque illa verba a Nipperdeio eiecta etiam antecedentia alliciunt. interrumpitur autem Caesaris oratio non solum verbis *nulla lex . . . facta,* sed etiam antecedentibus *quarum rerum . . . ne cogitatum quidem.* quod per se fieri potuisse non negaverim. sed haereo in iis quae subsequuntur, quod nude dicitur *hortatur,* ubi particulam quandam aegre desiderari sentio. quam ob rem ne hic quidem omnia uno tenore scripta esse arbitror.

Praeterea in eo mihi offensio exstare videtur, quod 2, 35, 1. 2 legitur. narratur autem facinus militis cuiusdam Curioniani qui fugientibus adversariis Varum appellat et gladio eius umerum appetit, sed a militibus eius interficitur. hac narratiuncula absoluta 2, 35, 3 pergitur his verbis: *hac fugientium multitudine ac turba portae castrorum occupantur.* interrumpitur igitur narratio et post-

quam illud militis Curioniani facinus enarratum est, ea verba respiciuntur quibus cap. 34 finitur. unde narratiunculam istam a Caesare postea additam esse conieci. sed Barwickius p. 144 nihil esse offensionis contendit. saepius enim quae sequantur, quasi medium aliquod membrum supersilire, velut, 3, 94, 3. 4. quae aliquo modo tolerari posse non nego. sed initio enuntiati post digressionem 2, 35, 3 non ferendum videtur pronomen *hac*, si Caesar haec omnia continuo conscripsisset. debebat saltem scribere *illa fugientium multitudine.*

Quae cum ita sint, commentarios Belli civilis non ultimam limam expertos esse satis demonstravisse mihi videor. nam licet hic illic me erravisse concedam – velut de 3, 48, 1 sq. 3, 9, 7 sq. rectius iudicat Barwickius – tamen in universum me loco motum esse non concedo. immo cum non a numero exemplorum pendeat argumentatio, satis superque veterem sententiam firmatam esse iudico. itaque ubicumque non omnia uno cursu profluere certum est, semper quaestio exoritur utrum librariorum culpa vel damnis exterioribus textus corruptus sit, an ipse auctor munus non perfecisse statuendus sit. immo ne ibi quidem, ubi sententia absoluta non est, certum est librarios peccavisse vel textum damno affectum esse, sicut monemur exemplo Vergiliano (Aen. 3, 340; cf. etiam quae de Aen. 6, 164 tradita sunt: Vit. Verg. p. 7, 118 Brummer), cui narrationi cur fidem denegemus non video. certe cum Belli civilis commentarios interpretemur, semper tenendum est totum opus non ad amussim enucleatum esse.

In fine praefationis ne quid omisisse videamur, pauca de genere dicendi quod est in his commentariis proferre in animo est. in universum autem eos non ad eiusdem elegantiae finem expolitos esse quam quae in Belli Gallici commentariis perspicuum est. quam sententiam confirmavit O. Dernoschek, De elegantia Caesaris 1903. idem Belli Gallici librum VII propius abesse a Belli civilis commentariis quam a reliquis Belli Gallici libris demonstrare studuit. quamquam autem multa summa diligentia exposuit, tamen causas requirere supersedit, cur hoc Caesar

probaverit, illud spreverit. neque vero dubium est quin nonnumquam nimia sagacitate usus sit. ac multa tribuenda esse casui manifestum est, cuius ille rationem non habuit. sed quaero an quisquam sibi persuadere possit, cum *ante* particulam in libris Gall. 2–6, quos elegantissime scriptos esse censet Dernoschekius, undevicies pro adverbio, octies pro praepositione Caesar adhibuerit, certo consilio usum esse Caesarem, particulam vero *post* cum in iisdem libris quinquies pro adverbio, bis et vicies pro praepositione scripserit, contrariam rationem Caesarem inisse. mihi quidem non contigit, ut Caesaris rationem assequerer. itaque ne nimium tribuamus regulis quas ille observavit cavendum est. tamen multa utilissime ab eo exposita esse concedo, ac de summa rei utique cum eo consentio. nec quemquam puto negare Belli civilis commentarios minore diligentia esse conscriptos.

Ac primum quidem hoc cernitur in nominibus propriis, quibus in Belli Gallici commentariis Caesar certo consilio praenomen aut addidit aut omisit (cf. C. St. p. 205), a qua regula Caesar in Belli civilis commentariis descivit. similiter in locutione *milia passuum* severiorem usum Belli Gallici in civili abiecit (cf. C. St. p. 212). sed etiam in aliis rebus Caesar ab exculto genere dicendi, cui in Belli Gallici commentariis studuit, ad vulgarem sermonem descendit. huc pertinet quod vox *dies* tamquam femininum adhibetur, ubi simpliciter tempus indicatur. ex iis autem quae docte E. Fraenkel de huius vocis genere disputavit (Glotta 8, 1917, 24 sq.) sequitur, ut hic usus vulgarem dictionem sapiat.[1] traditur autem femininum plus uno loco: civ. 3, 19, 4 *altera die*, 3, 77, 3 *quarta die*. de civ. 1, 82, 1 dubia res est, nam *tertia die* σV *tertio die* WϱT exhibent, similiter res se habet Gall. 5, 57, 2. recte autem monet Kalinka p. 70 ne nimium regulis confidamus, praesertim cum fortasse etiam Gall. 4, 36, 2 *propinqua die aequinoctii* Caesari femininum elapsum sit.

In casuum usu quaedam memorabilia sunt. 3, 100, 2 *qui Brundisio praeerat* negat Meuselius dativum ferri posse.

1) cf. E. Loefstedt, Peregrinatio Aetheriae 1911, 195.

itaque locativum *Brundisii* substituit. illud quidem recte, nam dativus sane ferri non potest. ego vero *Brundisio* pro locativo habeo, cuius usus ex Vitruvio satis multa exempla adnotavit Hyginus Funaioli, Arch. f. lat. Lex. 13 (1904), 165, velut *Arretio* 2, 8, 9, *Halicarnasso* 3, 8, 10, *Tarso Magnesiae* 8, 3, 24 al. ac ne a Pompeio Trogo quidem haec forma aliena est: prol. 6 *usque ad proelium factum Cnido.* itaque ne 1, 34, 1 quidem *quem paucis ante diebus Corfinio captum ipse dimiserat* non potest non localiter accipi nomen. contra 1, 12, 1 *quas* (cohortes) *Pisauri et Arimino habet* non facile a me impetro ut diversas formas locativi agnoscam. etiam 3, 37, 1 *Scipio biduum castris stativis moratus* nego necessario praepositionem *in* addi. eadem res est 1, 67, 2 *quod pridie noctu conclamatum esset Caesaris castris* ubi nudum ablativum pro locativo exhibet β; σ addit ⟨*a*⟩ . . . *castris*, quod sensu cassum est. dubia est autem Nipperdei coniectura *in Caesaris castris.* sed qui 3, 76, 1 *veteribus suis in castris* cum W ϱ V defendat, vix habeo cur vituperem.

Frustra etiam nudum accusativum *Aegyptum* (3, 106, 1) in suspicionem vocaverunt multi viri docti. recte autem Plasberg Cic. nat. deor. 3, 56 *Aegyptum* retinuit, praesertim cum illos libros celeriter ab auctore profusos esse constat. cf. etiam Nep. Dat. 4, 1 *Aegyptumque proficisci pararet,* Liv. 45, 10, 2 *navigare Aegyptum pergit,* cf. G. Landgraf, Arch. f. lat. Lex. 10 (1898), 391. contra utram lectionem 1, 31, 2 *Tubero cum in Africam venisset* praeferam haereo libris discordantibus – nam *in* omisit σ –, sane in sermone vulgari ex ore Trimalchionis dixit Petr. 48, 3 *cum Africam libuerit ire.* cf. etiam Bell. Hisp. 22, 7 *profugere Baeturiam.* 35, 3 *Lusitaniam proficiscitur.* Curt. 4, 9, 2 *auxilia Babyloniam contrahi iussit.*

De ablativo haec adnotanda sunt: 3, 58, 4 *Corcyra atque Acarnania . . . pabulum supportare* terrae nomen ad insulae nomen accommodatum est. sed 3, 29, 1 *Otacilius . . . oppido fugit,* 3, 95, 3 *qui acie refugerant milites* vereor ne ipsum scriptorem corrigamus, ubi praepositionem addere velimus.

Vulgariter negatio iteratur 1, 6, 4 *Marcellus non passurum in praesentia negat;* cf. Varr. Men. 45 *omnis heroas*

negat nescisse, Curt. 5, 3, 13 *abnuens deprecationem pro illis non convenire fortunae* ubi non recte *non* deletur. *neque* in altero membro *ἀπὸ κοινοῦ* positum pro duplicata particula *neque ... neque* non temere mutandum esse monuit E. Loefstedt, Spätlat. Studien 1908, 1. unde dubito an recte addatur ⟨*neque*⟩ 3, 71, 3: *sed* ⟨*neque*⟩ *in litteris adscribere est solitus neque in fascibus insignia laureae praetulit.*

Etiam de temporibus quaedam adnotanda sunt. velut 3, 101, 4 *sed opportunissime nuntiis adlatis oppidum fuit defensum* haereo quam recte Nipperdeius scripserit *est defensum* nulla probabilitate palaeographica. cf. Nep. Epam. 8, 3 *quos* (sc. Lacedaemonios) *ante se imperatorem nemo Boeotorum ausus fuit aspicere in acie.* Vitr. 2, 8, 9 *picturae ... inclusae sunt in ligneis formis et in comitium adornatum aedilitatis Varronis et Murenae fuerunt adlatae.* similiter etiam 1, 19, 4 *si qua fuisset facultas.* 1, 41, 1 *pons, qui fuerat tempestate interruptus, paene erat refectus.* 3, 58, 3 *frumenta, quae fuerant intra munitiones sata, consumpserant.* 3, 36, 2 *et cum ab eo milia passuum XX afuisset, subito se ... convertit.* quamquam ne in Belli Gallici quidem commentariis ab hoc usu abstinuit Caesar: 2, 6, 4 *qui tum oppido praefuerat.* 5, 25, 2 *quod ... singulari eius opera fuerat usus.*

Quod vero 3, 20, 5 *legem promulgavit ut sexenni die sine usuris creditae pecuniae solvantur* praeter leges dictum est quibus consecutio temporum tenetur, haud scio an non recte Meuselius scripserit *solverentur.* idem etiam 3, 93, 2 vulgaris sermonis vestigium sustulit. scriptum est enim in codicibus *ordines conservaverunt.* sane alibi Caesar simplex verbum adhibet, sed in vulgari dictione adamatas esse compositiones cum particula *con-* formatas notum est.

A severiore norma etiam 1, 17, 3 recedit Caesar, cum plurali *muri* de uno muro utitur. idem compluriens invenitur in Belli civilis commentariis (cf. C. St. p. 168). item *exercitus* pluraliter de uno exercitu scriptum est quod ab usu Belli Gallici alienum est, sed legitur 3, 81, 2 *qui magnis exercitibus Scipionis terrebantur.* haud

aliter pluralis *portae* de una porta scribitur ad similitudinem vocis *fores:* 3, 67, 5 *erat obiectus portis ericius.* tamen hoc etiam in Belli Gallici commentariis invenitur (7, 50, 4).

Certum vulgaris sermonis vestigium exstat in coniunctivo in enuntiato relativo adhibito: 2, 29, 3 *Caesaris beneficia mutaverat consuetudo qua offerrentur.* cf. Kommentar zum Bellum Hispaniense 1927, 35. Bell. Afr. 35, 1. at num particula *quod* pro accusativo cum infinitivo usus sit Caesar, dubium videri potest: 1, 23, 3 *pauca apud eos loquitur quod sibi a parte eorum gratia relata non sit.* quae forma dicendi non nimis abest ab Enniana (TRF inc. 172): *non commemoro quod draconis saevi sopivi impetum.* Bell. Hisp. 10, 2 (v. Komm. z. Bell. Hisp. p. 62). sed cum de Plauti exemplo (As. 52 *equidem scio iam filius quod amat meus istam meretricem*) dubitari non possit, ne apud Caesarem eadem constructio inaudita est. certe *loquitur,* ⟨*queritur*⟩ (hoc supplevit Halbertsma), quod quidem ad litterarum formas pertinet, non absonum videtur, necessariam esse hanc mutationem non dixerim.

2, 15, 2 *ubi aut spatium inter muros aut imbecillitas materiae postulare videretur, pilae interponuntur* in coniunctivo haud scio an iure haeream. sed quoniam in enuntiato relativo coniunctivum sine ulla causa invenimus, hic quoque vulgaris sermonis vestigium agnoscimus.

Porro non est dubium quin recte E. Hauler Wien. Stud. 26 (1904), 157 verbum *recipere* absolute positum a sermone castrensi repetiverit. in Belli Gallici commentariis solum ubi gerundium exstat, *se* omittitur (1, 48, 7 *si quo erat longius procedendum aut celerius recipiundum.* 7, 52, 1 *signo recipiendi dato*). longius autem Caesar progreditur in Belli civilis commentariis 3, 46, 6 *quietissime receperunt,* 3, 97, 2 *Larisam versus recipere coeperunt.*

A culto eloquio etiam hoc alienum est quod 3, 26, 3 *sed labore et perseverantia nautarum et vim tempestatis superari posse sperabat* particula *et* pro *etiam* adhibetur (Kalinka p. 93). quamquam hunc locum non utique certum esse concedo.

PRAEFATIO

Tenuia esse vestigia vulgaris sermonis in Belli civilis commentariis obviis concedo, tamen minime neglegenda, praesertim in opere non ab ipso auctore perfecto. unum etiam in calce disputationis moneo, pleraque illa vestigia exstare sub finem totius operis, quamquam ne in priore quidem libro desunt. hinc quasi festinantem ad finem scriptorem tenemus.

Erlangae, a. d. V Id. Ian. anni MCML.

ALFREDVS KLOTZ

CONSPECTVS SIGLORVM ET NOTARVM

SIGLA

S = codex Ashburnhamensis s. X (olim Bellovacensis) nunc Laurentianus inter Ashburnhamenses 33

L = codex Lovaniensis s. XI, nunc Musei Britannici inter Additamenta 10084

N = codex Neapolitanus s. XII/XIII bibliothecae nationalis IV c. 11

T = codex Thuaneus s. XI, nunc in bibliotheca nationali Parisina inter latinos codices 5764

V = codex Vindobonensis 95 s. XII (olim Treverensis)

U = codex Vaticanus 3324 s. XI/XII (olim Massaciensis)

R = codex bibliothecae Laurentianae inter Riccardianos 541 s. XI/XII

W = codex Laurentianus pl. LXVIII 8 s. X/XI
in cuius vicem succedit 1, 1, 1—1, 33, 3
w = codex Laurentianus pl. LXVIII 6 s. XIII ex W integro transcriptus

π significat consensum codicum TV

ϱ significat consensum codicum UR

σ significat consensum codicum SLN

β significat consensum codicum πWϱ

ω significat consensum codicum omnium

ς significat recentiores codices

stellula * significantur loci imperfecti

NOTAE

Ald.	= *Aldus*	*Hotm.*	= *Hotomanus*
Barwick	= *C. Barwick, Caesars Commentarii und d. Corpus Caesarianum. Philol. Suppl. 31. Heft 2*	*Jur.*	= *Jurinius*
Basiner	= *O. Basiner, De bello civili Caesariano 1883*	*Kal.*	= *E. Kalinka in Jahresbericht für Altertumswissenschaft Bd. 224 Suppl. 1929 1—256*
Bentl.	= *Thomas Bentley*	*AKl.*	= *A. Klotz; C. St. = Caesarstudien 1910; 1911 = Rh. Mus. 56 (1911), 81—93*
Ber.	= *Beroaldus*	*Kra.*	= *Kraner*
Bue.	= *Buecheler (in Holderi editione)*	*Kraff.*	= *Kraffert, Beiträge zur Kritik und Erklärung lateinischer Autoren II Aurich 1882*
Cast.	= *L. Castiglioni; 1924 = Athenaeum N. S. II 1924, 229—240; 1928 = Gnomon 4 (1928), 670*	*Kue.*	= *Kuebler*
Ciacc.	= *Ciacconius*	*Lebreton*	= *Lebreton, Caesariana syntaxis quatenus a Ciceroniana differat 1901*
Cl.	= *Clarke*	*Lips.*	= *Lipsius*
Dav.	= *Davisius*	*Mdv.*	= *Madvig*
Di.	= *Dinter*	*Man.*	= *Manutius*
Elb.	= *Elberling*	*Mkl.*	= *Markland*
Fa.	= *P. Fabre*	*Meu.*	= *H. Meusel; L. C. = Lexicon Caesarianum 1887—1893; T. C. = Tabula coniecturarum ib. II 2; 1906 = Jahresber. d. philol. Vereins 1906*
Faern.	= *Faernus*	*Nipp.*	= *C. Nipperdey*
Forch.	= *Forchhammer*		
Frese	= *R. Frese, Beitr. z. Beurteilung d. Sprache Caesars 1900*		
Gie.	= *Giesing*		
Gland.	= *Glandorp*		
Glar.	= *Glareanus*		
Gru.	= *Gruter*		
Ho.	= *Holder*		

NOTAE

Nitsche = *Nitsche, Jahresber. des philol. Vereins 1907, 19—48*
Oud. = *Oudendorp*
Pant. = *Pantagathus*
Paul = *Th. W. Paul*
Per. = *Perizonius*
Pluy. = *Pluygers*
Rub. = *Rubenus*
Scal. = *Scaliger*
Schiller = *H. Schiller cum alibi tum Berl. Phil. Woch. 1904, 1450. 1533*
RSchn. = *R. Schneider*
Schol. = *Scholia in Caesarem et Sallustium ed. E. Hedicke. Quedlinburg 1879*
Steph. = *Stephanus*
Sto. = *Stoffel, Historie de Jules César. Guerre civile 1887*
Urs. = *Ursinus*
Vasc. = *Vascosanus*
Vict. = *Victorius*
Vo. = *Vossius*

COMMENTARIORVM BELLI CIVILIS

LIBER PRIMVS

1. Litteris [a Fabio] C. Caesaris consulibus redditis 1
aegre ab his impetratum est summa tribunorum plebis
contentione, ut in senatu recitarentur. ut vero ex litteris
ad senatum referretur, impetrari non potuit. referunt
5 consules de re publica [in civitate]. L. Lentulus consul 2
senatu rei⟨que⟩ publicae se non defuturum pollicetur,
si audacter ac fortiter sententias dicere velint; sin Cae- 3
sarem respiciant atque eius gratiam sequantur, ut supe-
rioribus fecerint temporibus, se sibi consilium capturum
10 neque senatus auctoritati obtemperaturum; habere se
quoque ad Caesaris gratiam atque amicitiam receptum.
in eandem sententiam loquitur Scipio: Pompeio esse in 4
animo rei publicae non deesse, si senatus sequatur; si
cunctetur atque agat lenius, nequiquam eius auxilium,
15 si postea velit, senatum imploraturum.

Inscribunt: DE BELLO CIVILI INCIPIT LIBER NONVS S INCIPIT LIBER NONVS L SVETONII VIRI CLARISSIMI DE BELLIS CIVILIBVS CAESARIS GAII IVLII LIBER PRIMVS INCIPIT N INCIPIT LIB. VIIII (NONVS R) BELLI CIVILIS ϱ INCIPIT LIBER PRIMVS BELLI CIVILIS. FELICITER (FELICITER *om.* V) π

1 *initio nonnulla intercidisse statuunt multi editores post Glandorpium. quibus ego non accedo* | *del. Vo.; sane aut del. aut* a Curione *scribendum* | c. caesaris σϱV cum caesare T || 5 *del. Faern.* infinite *Hotm.* incitat . . . senatum *Schiller, quod displicet propter verborum ordinem* || 6 senatu R -tui *rell. cf. Lep. Cic. Epist. 10, 34, 2* nec senatui nec rei publicae derimus | *add. ed. pr.* | se βL se ipse SN || 7 ac σU^2R^2 an U^1 aut wπ (ac fortiter *om.* R^1) || 10 auctoritati β -tem σ || 11 recepturum π || 13 rei p. βN^2 eripe σ || 14 nequaquam N

1 2. Haec Scipionis oratio, quod senatus in urbe habebatur Pompeiusque aberat, ex ipsius ore Pompei mitti
2 videbatur. dixerat aliquis leniorem sententiam, ut primo M. Marcellus, ingressus in eam orationem, non oportere ante de ea re ad senatum referri, quam dilectus tota 5 Italia habiti et exercitus conscripti essent, quo praesidio
3 tuto et libere senatus, quae vellet, decernere auderet; ut M. Calidius, qui censebat, ut Pompeius in suas provincias proficisceretur, nequae esset armorum causa; timere Caesarem ereptis ab eo duabus legionibus, ne ad 10 eius periculum reservare et retinere eas ad urbem Pompeius videretur; ut M. Rufus, qui sententiam Calidi
4 paucis fere mutatis verbis sequebatur. hi omnes convicio
5 L. Lentuli consulis correpti exagitabantur. Lentulus sententiam Calidi pronuntiaturum se omnino negavit, 15 Marcellus perterritus conviciis a sua sententia discessit.
6 sic vocibus consulis, terrore praesentis exercitus, minis amicorum Pompei plerique compulsi inviti et coacti Scipionis sententiam sequuntur: uti ante certam diem Caesar exercitum dimittat; si non faciat, eum adversus 20
7 rem publicam facturum videri. intercedit M. Antonius Q. Cassius tribuni plebis. refertur confestim de inter-
8 cessione tribunorum. dicuntur sententiae graves; ut quisque acerbissime crudelissimeque dixit, ita quam maxime ab inimicis Caesaris conlaudatur. 25

1 3. Misso ad vesperum senatu omnes, qui sunt eius ordinis, a Pompeio evocantur. laudat ⟨promptos⟩ Pompeius atque in posterum confirmat, segniores castigat
2 atque incitat. multi undique ex veteribus Pompei exercitibus spe praemiorum atque ordinum evocantur, multi 30 ex duabus legionibus, quae sunt traditae a Caesare,

2 aberat *Vict.* aderat ω ‖ 3 ut *om.* N ‖ 4 M. *om.* SN[1]U ‖ 5 delectus σ ‖ 6 et *om.* wϱ ‖ 7 tuto et ω tutus *Meu. qui pleonasmum* tuto ... auderet *non tulit* | ut β at σ ‖ 9 ne quae *edd.* neque ω ‖ 10 ereptis *Nipp.* correptis ω ‖ 12 ut β at σ | qui *om.* σ ‖ 13 verbis *ed. pr.* rebus ω ‖ 18 plerique β a plerisque σ | inviti πwN[2] inulti ϱ multi σ ‖ 19 secuntur ST ‖ 21 rem p. σπ reip. wϱ ‖ 24 crudelissime βN[r] *om.* σ ‖ 27 *add. Pant.* promptos *pro voce* pompeius *Ho. vix deterius* ‖ 28 segniores N[r] *ed. pr.* seniores ω ‖ 31 a caesare *om.* R[1]

arcessuntur. conpletur urbs et ipsum comitium tribunis, 3
centurionibus, evocatis. omnes amici consulum, neces- 4
sarii Pompei atque ii, qui veteres inimicitias cum Cae-
sare gerebant, in senatum coguntur. quorum vocibus et 5
5 concursu terrentur infirmiores, dubii confirmantur, ple-
risque vero libere decernendi potestas eripitur. pollicetur 6
L. Piso censor sese iturum ad Caesarem, item L. Roscius
praetor, qui de his rebus eum doceant; sex dies ad eam
rem conficiendam spatii postulant. dicuntur etiam ab 7
10 nonnullis sententiae, ut legati ad Caesarem mittantur,
qui voluntatem senatus ei proponant.

4. Omnibus his resistitur omnibusque oratio con- 1
sulis, Scipionis, Catonis opponitur. Catonem veteres
inimicitiae Caesaris incitant et dolor repulsae. Lentulus 2
15 aeris alieni magnitudine et spe exercitus ac provin-
ciarum et regum appellandorum largitionibus movetur,
seque alterum fore Sullam inter suos gloriatur, ad quem
summa imperii redeat. Scipionem eadem spes provinciae 3
atque exercituum impellit, quos se pro necessitudine
20 partiturum cum Pompeio arbitratur, simul iudiciorum
metus atque ostentatio sui et adulatio potentium, qui in
re publica iudiciisque tum plurimum pollebant. ipse 4
Pompeius ab inimicis Caesaris incitatus, et quod nemi-
nem dignitate secum exaequari volebat, totum se ab eius
25 amicitia averterat et cum communibus inimicis in
gratiam redierat, quorum ipse maximam partem illo
adfinitatis tempore iniunxerat Caesari. simul infamia 5
duarum legionum permotus, quas ab itinere Asiae Syriae-
que ad suam potentiam dominatumque converterat, rem
30 ad arma deduci studebat.

1 et ipsum *Hug* et ius *ω* eiius *Fa.* | comitium wR[2] commitium U committum ST comitum LR[1]V comitiorum *ex* -tio N[2] commilitonibus *Fa.* | *ut supra Oud.* tr. (trōs σwU[c]) pl. centurio evocat (-ati R) *ω* ‖ 2 consilium U ‖ 3 ii *Hotm.* eorum *ω* ‖ 7 iterum ST[1] ‖ 9 postulabant R | a NR ‖ 12 oratio *om. in spatio XIII litterarum* T, *unde* ratio⟨nibus auctoritas⟩ *Kue.* ‖ 13 opponitur *β* app- *σ* ‖ 17 sillam *vel* syllam *ω* ‖ 18 summa *β*N[var] summit S sumit L suum N[c] ‖ 21 *ut supra Vielhaber* adulatio atque ostentatio sui et potentium *ω* ‖ 22 iudicisque T[1]V ‖ 27 caesari w*ϱ* caesar *σπ* ‖ 29 -que *om. σ*

1 5. His de causis aguntur omnia raptim atque turbate.
nec docendi Caesaris propinquis eius spatium datur,
nec tribunis plebis sui periculi deprecandi neque etiam
extremi iuris intercessione retinendi, quod L. Sulla reli-
2 querat, facultas tribuitur, sed de sua salute septimo die 5
cogitare coguntur, quod illi turbulentissimi superioribus
temporibus tribuni plebis ⟨post⟩ octo denique menses
3 variarum actionum respicere ac timere consuerant. de-
curritur ad illud extremum atque ultimum senatus con-
sultum, quo nisi paene in ipso urbis incendio atque in 10
desperatione omnium salutis paucorum audacia num-
quam ante descensum est: dent operam consules, prae-
tores, tribuni plebis, quique ⟨pro⟩ consulibus sunt ad ur-
4 bem, nequid res publica detrimenti capiat. haec senatus con-
sulto perscribuntur a. d. VII id. Ian. itaque V primis diebus, 15
quibus haberi senatus potuit, qua ex die consulatum
iniit Lentulus, biduo excepto comitiali et de imperio
Caesaris et de amplissimis viris, tribunis plebis, gra-
5 vissime acerbissimeque decernitur. profugiunt statim ex
urbe tribuni plebis seseque ad Caesarem conferunt. is 20
eo tempore erat Ravennae exspectabatque suis lenissimis
postulatis responsa, siqua hominum aequitate res ad
otium deduci posset.

1 6. Proximis diebus habetur extra urbem senatus.
Pompeius eadem illa, quae per Scipionem ostenderat, 25
agit, senatus virtutem constantiamque conlaudat, copias
2 suas exponit: legiones habere sese paratas X; praeterea
cognitum compertumque sibi alieno esse animo in Cae-
sarem milites, neque iis posse persuaderi, uti eum de-
3 fendant aut sequantur. de reliquis rebus ad senatum 30

1 raptim LNV ruptim SwϱT || 4 intercessione ω -nis *Ciacc. cf. Gie., N. Jbb. 155 (1897), 561* | sylla *vel* silla ω || 5 die septimo N || 7 *add. Di.* | octo β orto σ | menses variarum β mense suarum σ || 8 consuerant Nw consuerat πSLU consueverat R || 11 paucorum *Nipp.* latorum ω relatorum *Gie.* || 12 descensum *Kohl* discessum ω || 13 pro consulibus *Pant.* cons. *vel* consules ω | sunt *om.* π sint *Nipp.* || 15 itaque βN^{2} ique SN^{1} iisque L || 16 qua ω quo *Meu.; cf. 1, 36, 5* || 21 lenissimis *Ber.* levissimis ω || 25 Pompeius ... senatus *om.* σ || 30 *ante* de *legunt* saltem de $U^{1}T$ statim saltim N^{2} stañt saltem (saltem *del.* w^{2})w vel statim̀ saltim V statim RU^{2} *om.* σ

refertur: tota Italia dilectus habeatur; Faustus Sulla
pro praetore in Mauretaniam mittatur; pecunia uti ex
aerario Pompeio detur. refertur etiam de rege Iuba, ut
socius sit atque amicus. Marcellus non passurum in 4
5 praesentia negat; de Fausto impedit Philippus tribunus
plebis. de reliquis rebus senatus consulta perscribuntur. 5
provinciae privatis decernuntur, duae consulares, reliquae praetoriae. Scipioni obvenit Syria, L. Domitio
Gallia. Philippus et Cotta privato consilio praetereuntur,
10 neque eorum sortes deiciuntur. in reliquas provincias 6
praetores mittuntur. neque exspectant — quod superioribus annis acciderat — ut de eorum imperio ad
populum feratur paludatique votis nuncupatis exeant.
consules — quod ante id tempus accidit nunquam — 7
15 **** ex urbe proficiscuntur, lictoresque habent in urbe
et Capitolio privati contra omnia vetustatis exempla. tota 8
Italia dilectus habentur, arma imperantur, pecuniae a
municipiis exiguntur, e fanis tolluntur, omnia divina
humanaque iura permiscentur.

20 7. Quibus rebus cognitis Caesar apud milites contionatur. omnium temporum iniurias inimicorum in se 1
commemorat; a quibus deductum ac depravatum Pompeium queritur invidia atque obtrectatione laudis suae,
cuius ipse honori et dignitati semper faverit adiutorque
25 fuerit. novum in re publica introductum exemplum 2
queritur, ut tribunicia intercessio armis votaretur atque
opprimeretur, quae superioribus annis ⟨sine⟩ armis
esset restituta. Sullam nudata omnibus rebus tribunicia 3

1 tota . . . refertur *om.* σ | habeantur *ed. pr.* | sylla wU silla R illa π || 2 pro praetore *Man.* propere (*om.* N[2]) ω | mauritaniam β | mittatur w mittitur σπϱ || 4 non ω consul *Mdv.* hoc se *Nipp.* se *Fa. cf. praef. p. XVII* | in praesentia passurum N || 6 praescribuntur ϱ || 13 votis (vatis w) β vo σ | exeant U (*cf. Ad. Nissen, Beitr. zum röm. Staatsrecht 1885, 162*) exeunt *rell.* || 15 *lac. stat.* (*post Kindscherum qui* ⟨clam⟩ *suppl.*) *Fa.*; *an supplendum* ⟨non⟩*?* || 16 et *Man.* ex ω | privati σ -tim β || 17 delectus wϱ || 18 e πϱ et σw || 22 depravatum ϱLV deprivatum SNTw || 26 votaretur (vet- *Mdv.*) *Ho.* notaretur ω || 27 *add. Hotm.* || 28 syllam *vel* sillam ω | nudata β -tum S privatum LN | *ut supra* β tribuniciam tamen potestatem intercessione σ

4 potestate tamen intercessionem liberam reliquisse; Pompeium, qui amissa restituisse videatur bona, etiam, quae
5 ante habuerint, ademisse. quotienscumque sit decretum, darent operam magistratus, nequid res publica detrimenti caperet, qua voce et quo senatus consulto populus 5
Romanus ad arma sit vocatus, factum in perniciosis legibus, in vi tribunicia, in secessione populi, templis
6 locisque editioribus occupatis; atque haec superioris aetatis exempla expiata Saturnini atque Gracchorum casibus docet. * quarum rerum illo tempore nihil factum, 10
ne cogitatum quidem. nulla lex promulgata, non cum
7 populo agi coeptum, nulla secessio facta. * hortatur, cuius imperatoris ductu VIIII annis rem publicam felicissime gesserint plurimaque proelia secunda fecerint, omnem Galliam Germaniamque pacaverint, ut eius existi- 15
8 mationem dignitatemque ab inimicis defendant. conclamant legionis XIII, quae aderat, milites — hanc enim initio tumultus evocaverat, reliquae nondum convenerant — sese paratos esse imperatoris sui tribunorumque plebis iniurias defendere. 20

1 8. Cognita militum voluntate Ariminum cum ea legione proficiscitur, ibique tribunos plebis, qui ad eum confugerant, convenit. reliquas legiones ex hibernis evocat
2 et subsequi iubet. eo L. Caesar adulescens venit, cuius pater Caesaris erat legatus. is reliquo sermone confecto, 25
cuius rei causa venerat, habere se a Pompeio ad eum
3 privati officii mandata demonstrat: velle Pompeium se Caesari purgatum, ne ea, quae rei publicae causa egerit, in suam contumeliam vertat. semper se rei publicae commoda privatis necessitudinibus habuisse potiora. Cae- 30
sarem quoque pro sua dignitate debere et studium et

1 liberum SN -ra V || 2 bona *Vict.* dona ω || 3 habuerint β -rat LN abuerit S || 4 magistratus operam N || 6 perniciosis βN² -ionis σ || 7 legionibus SN || 9 saturini S saturni LN || 11 ne Tw nec σϱV | nulla . . . facta *del. Nipp. cf. praef. p. XIII* | nulla *om.* V || 15 eius *om.* R || 17 legiones T¹ || 18 venerant T || 22 ubique N | confugerunt σ || 23 evocat et ω evocatas *Cast. 1924, 231 cf. praef. p. XII* || 26 se *om.* Vw || 27 privati *Ber.* -tim LNwϱT -tum SV || 30 necessitatibus N || 31 habere *pro* debere R¹

iracundiam suam rei publicae dimittere neque adeo graviter irasci inimicis, ut cum illis nocere se speret, rei publicae noceat. pauca eiusdem generis addit cum excusatione Pompei coniuncta. eadem fere atque eisdem verbis praetor Roscius agit cum Caesare sibique Pompeium commemorasse demonstrat.

9. Quae res etsi nihil ad levandas iniurias pertinere videbantur, tamen idoneos nactus homines, per quos ea quae vellet ad eum perferrentur, petit ab utroque, quoniam Pompei mandata ad se detulerint, ne graventur sua quoque ad eum postulata deferre, si parvo labore magnas controversias tollere atque omnem Italiam metu liberare possint. sibi semper primam fuisse dignitatem vitaque potiorem. doluisse se, quod populi Romani beneficium sibi per contumeliam ab inimicis extorqueretur ereptoque semenstri imperio in urbem retraheretur, cuius absentis rationem haberi proximis comitiis populus iussisset. tamen hanc iacturam honoris sui rei publicae causa aequo animo tulisse; cum litteras ad senatum miserit, ut omnes ab exercitibus discederent, ne id quidem impetravisse. tota Italia dilectus haberi, retineri legiones II, quae ab se simulatione Parthici belli sint abductae, civitatem esse in armis. quonam haec omnia nisi ad suam perniciem pertinere? sed tamen ad omnia se descendere paratum atque omnia pati rei publicae causa. proficiscatur Pompeius in suas provincias, ipsi exercitus dimittant, discedant in Italia omnes ab armis, metus e civitate tollatur, libera comitia atque omnis res publica senatui populoque Romano permittatur. haec quo facilius certisque condicionibus fiant et iureiurando sanciantur, aut ipse propius accedat aut se patiatur accedere; fore uti per conloquia omnes controversiae componantur.

2 ut T ne w *om.* σϱV || 5 verbis *Cl.* rebus ω ⟨de⟩ rebus *Fa.* | -que *om.* σ || 9 ad eum *om.* R || 13 dignitate σ || 14 populi Romani beneficium *Ald.* pro beneficio ω || 15 per contumeliam πϱ -lia SN[2]w -lias LN[1] || 21 impetravisse w -set *ceteri codd.* | habere σ || 27 in (*om.* V) italia omnes σπw omnes in italia ϱ || 28 e πϱ a σw || 31 sanciantur ϱw -atur σπ

1 10. Acceptis mandatis Roscius cum Caesare Capuam
pervenit ibique consules Pompeiumque invenit; postu-
2 lata Caesaris renuntiat. illi ⟨re⟩ deliberata respondent
scriptaque ad eum mandata per eosdem remittunt, quo-
3 rum haec erat summa: Caesar in Galliam reverteretur, 5
Arimino excederet, exercitus dimitteret; quae si fecisset,
4 Pompeium in Hispanias iturum. interea quoad fides esset
data Caesarem facturum, quae polliceretur, non inter-
missuros consules Pompeiumque dilectus.

1 11. Erat iniqua condicio postulare, ut Caesar Arimino 10
excederet atque in provinciam reverteretur, ipsum et
provincias et legiones alienas tenere; exercitum Cae-
2 saris velle dimitti, dilectus habere; polliceri se in pro-
vinciam iturum neque, ante quem diem iturus sit, de-
finire, ut, si peracto consulatu Caesaris non profectus 15
esset, nulla tamen mendaci religione obstrictus vide-
3 retur; tempus vero conloquio non dare neque accessu-
rum polliceri magnam pacis desperationem adferebat.
4 itaque ab Arimino M. Antonium cum cohortibus v
Arretium mittit, ipse Arimini cum duabus [legionibus] 20
subsistit ibique dilectum habere instituit; Pisaurum,
Fanum, Anconam singulis cohortibus occupat.

1 12. Interea certior factus Iguium Thermum praetorem
cohortibus v tenere, oppidum munire, omniumque esse
Iguinorum optimam erga se voluntatem, Curionem cum 25
tribus cohortibus, quas Pisauri et Arimini habebat,
2 mittit. cuius adventu cognito diffisus municipii voluntati
Thermus cohortes ex urbe reducit et profugit. milites
3 in itinere ab eo discedunt ac domum revertuntur. Curio

1 cum (cum l. U^2) σϱwV a T || 2 ibi R || 3 *add. Gru., cf. Gall. 4, 9, 1* || 4 eosdem *Hotm.* eos (*om.* T) ω || 8 caesarem βS^2 cum c. σ || 10 erat *om.* σ | condicione σ || 12 tenere *om.* N || 13 dimitti *om.* N | ⟨ipsum⟩ dilectus *Kue.* | pollicere S || 14 quem ω quam *Paul* | sit ω esset *Meu.* || 15 consulatu Caesaris non *Nipp.* cons (*om.* σ) c. cons ω *nisi quod* eos c. pompeius w^2 | profectus LNw praefectus Sπϱ || 20 *del. Dav.* || 21 subsistit β substitit σ || 23 Iguvium *Ald.* tiguium βN^2 itiguium σ | termum σ || 25 Iguvinorum *Ald.* tiguinorum ω || 26 arimini w^2 -no ω *fort. recte; cf. 3, 100, 2* || 27 voluntati w -tis Sπϱ *om.* LN || 29 in itinere β itinere S *om.* LN

summa omnium voluntate Iguium recipit. quibus rebus
cognitis confisus municipiorum voluntatibus Caesar
cohortes legionis XIII ex praesidiis deducit Auximumque
proficiscitur; quod oppidum Attius cohortibus intro-
5 ductis tenebat dilectumque toto Piceno circummissis
senatoribus habebat.

13. Adventu Caesaris cognito decuriones Auximi ad 1
Attium Varum frequentes conveniunt; docent sui iudicii
rem non esse; neque se neque reliquos municipes pati
10 posse C. Caesarem imperatorem, bene de re publica
meritum, tantis rebus gestis oppido moenibusque pro-
hiberi: proinde habeat rationem posteritatis et periculi
sui. quorum oratione permotus Varus praesidium, quod 2
introduxerat, ex oppido educit ac profugit. hunc ex 3
15 primo ordine pauci Caesaris consecuti milites consistere
coegerunt. commisso proelio deseritur a suis Varus; non- 4
nulla pars militum domum discedit; reliqui ad Caesarem
perveniunt, atque una cum iis deprensus L. Pupius,
primi pili centurio, adducitur, qui hunc eundem ordinem
20 in exercitu Cn. Pompei antea duxerat. at Caesar milites 5
Attianos conlaudat, Pupium dimittit, Auximatibus agit
gratias seque eorum facti memorem fore pollicetur.

14. Quibus rebus Romam nuntiatis tantus repente 1
terror invasit, ut cum Lentulus consul ad aperiendum
25 aerarium venisset ad pecuniamque Pompeio ex senatus
consulto proferendam, protinus aperto sanctiore aerario
ex urbe profugeret. Caesar enim adventare iam iamque
et adesse eius equites falso nuntiabantur. hunc Mar- 2
cellus collega et plerique magistratus consecuti sunt.
30 Cn. Pompeius pridie eius diei ex urbe profectus iter ad 3
legiones habebat, quas a Caesare acceptas in Apulia

1 omnium summa N | Iguvium *Ald.* igium σ tiguium w tiguum ϱ tiguin π || 3 deduci ϱ || 4 actius π | ⟨tribus⟩ cohortibus *Jur.* || 12 posteritatis ω potestatis *Rub.* || 13 m. varus N || 16 commissoque N || 18 iis STU his LNwVR | deprensus σTU depensus w deprehensus VR || 20 exercitum σ | at *del. Jur.* || 21 auximabus πϱ || 25 pecuniam TN | pompeii w[1] -pei ϱ || 26 ⟨non⟩ aperto *Rub., sed cf. Froehlich, BphW. 1907, 741. Fabre, Rev. des ét. anc. 33 (1931), 26* || 27 proferret N[1] || 28 et *om.* V, *an recte?* | nuntiabatur RV[c]

4 hibernorum causa disposuerat. dilectus circa urbem
intermittuntur; nihil citra Capuam tutum esse omnibus
videtur. Capuae primum sese confirmant et colligunt
dilectumque colonorum, qui lege Iulia Capuam deducti
erant, habere instituunt; gladiatoresque quos ibi Caesar 5
in ludo habebat, ad forum productos Lentulus ⟨spe⟩
libertatis confirmat atque iis equos attribuit et se sequi
5 iussit; quos postea monitus ab suis, quod ea res omnium
iudicio reprehendebatur, circum familias conventus Campaniae custodiae causa distribuit. 10

1 15. Auximo Caesar progressus omnem agrum Picenum
percurrit. cunctae earum regionum praefecturae libentissimis animis eum recipiunt exercitumque eius omnibus
2 rebus iuvant. etiam Cingulo, quod oppidum Labienus constituerat suaque pecunia exaedificaverat, ad eum legati 15
veniunt, quaeque imperaverit, se cupidissime facturos
3 pollicentur. milites imperat; mittunt. interea legio XII
Caesarem consequitur. cum his duabus Asculum Picenum proficiscitur. id oppidum Lentulus Spinther X
cohortibus tenebat; qui Caesaris adventu cognito pro- 20
fugit ex oppido cohortesque secum abducere conatus ⟨a⟩
4 magna parte militum deseritur. relictus in itinere cum
paucis incidit in Vibullium Rufum missum a Pompeio
in agrum Picenum confirmandorum hominum causa. a
quo factus Vibullius certior, quae res in Piceno gere- 25
5 rentur, milites ab eo accipit, ipsum dimittit. item ex
finitimis regionibus quas potest contrahit cohortes ex
dilectibus Pompeianis; in his Camerino fugientem Lucilium Hirrum cum sex cohortibus, quas ibi in praesidio

1 circa N[c] *Nipp.* contra (intra V) ω || 2 omnibus *om.* σ || 3 sese *ed. pr.* esse ω | primum *ante* confirmant *repetit* N || 6 deductos T | *add. Herzog* || 7 libertati w | atque *om.* σ | iis *edd.* his ω || 9 familias *Rub.* familiares ω *cf. Cic. Att. 7, 14, 2* gladiatores Caesaris qui Capuae sunt . . . Pompeius distribuit binos singulis patribus familiarum || 11 auximo σw[2] maximo πϱw[1] | progressu β || 12 regionem U || 14 rebus *om.* σ || 16 imperaverat S[1] || 21 adducere π | *add. ed. pr.* || 23 Vibullium *Ald.* bibullium σπw bubillium ϱ || 25 bibullius βN[2] || 28 fugientem ς -te ω | Lucilium *Gland.* ucillum (vallum w) β ulcillem σ || 29 hirum σ hyrrum ϱ hyrrūn w

habuerat, excipit; quibus coactis XIII efficit. cum his ad 6
Domitium Ahenobarbum Corfinium magnis itineribus
pervenit Caesaremque adesse cum legionibus duabus
nuntiat. Domitius per se circiter XX cohortes Alba, ex 7
5 Marsis et Paelignis, finitimis ab regionibus coegerat.

16. Recepto Firmo expulsoque Lentulo Caesar con- 1
quiri milites, qui ab eo discesserant, dilectumque in-
stitui iubet. ipse unum diem ibi rei frumentariae causa
moratus Corfinium contendit. eo cum venisset, cohor- 2
10 tes V praemissae a Domitio ex oppido pontem fluminis
interrumpebant, qui erat ab oppido milia passuum cir-
citer III. ibi cum antecursoribus Caesaris proelio com- 3
misso celeriter Domitiani a ponte repulsi se in oppidum
receperunt. Caesar legionibus transductis ad oppidum 4
15 constitit iuxtaque murum castra posuit.

17. Re cognita Domitius ad Pompeium in Apuliam 1
peritos regionum magno proposito praemio cum litteris
mittit, qui petant atque orent, ut sibi subveniat; Cae-
sarem duobus exercitibus et locorum angustiis facile
20 intercludi posse frumentoque prohiberi. quod nisi fecerit, 2
se cohortesque amplius XXX magnumque numerum se-
natorum atque equitum Romanorum in periculum esse
venturum. interim suos cohortatus tormenta in muris 3
disponit certasque cuique partes ad custodiam urbis
25 attribuit; militibus in contione agros ex suis possessio- 4
nibus pollicetur, quaterna in singulos iugera, et pro
rata parte centurionibus evocatisque.

18. Interim Caesari nuntiatur Sulmonenses, quod op- 1
pidum a Corfinio VII milium intervallo abest, cupere ea
30 facere quae vellet, sed a Q. Lucretio senatore et Attio
Paeligno prohiberi, qui id oppidum VII cohortium prae-

1 XIII ω XIX *Audoin Rev. de Phil. 15 (1891), 59* || 2 corfinium σ coorfinium w cohortinium $\pi\varrho$ || 3 pervenit *om.* N || 4 XX ω XII *Audoin l. l.* || 5 finitumis T | ab *del. Vasc.* | coegerunt σ || 6 firmo ω, oppido *add. in mg.* UR || 14 traductis σ || 22 equiter S -tes N || 26 quaterna *Glar.* XL ω quadrina *Bue.* quina dena *Fa. cl. Liv. 35, 40, 6* quina dena iugera agri data in singulos pedites sunt, duplex equiti || 27 evotisque N || 30 a β ea σ | quae (*pro* Q.) V || 31 quod *in ras. pro* qui id N

2 sidio tenebant. mittit eo M. Antonium cum legionis XIII
cohortibus V. Sulmonenses simulatque signa nostra viderunt, portas aperuerunt universique, et oppidani et
3 milites, obviam gratulantes Antonio exierunt. Lucretius
et Attius de muro se deiecerunt. Attius ad Antonium 5
deductus petit ut ad Caesarem mitteretur. Antonius cum
cohortibus et Attio eodem die quo profectus erat rever-
4 titur. Caesar eas cohortes cum exercitu suo coniunxit
Attiumque incolumem dimisit. Caesar primis diebus
castra magnis operibus munire et ex finitimis municipiis 10
frumentum comportare reliquasque copias exspectare in-
5 stituit. eo triduo legio VIII ad eum venit cohortesque ex
novis Galliae dilectibus XXII equitesque ab rege Norico
circiter CCC. quorum adventu altera castra ad alteram
oppidi partem ponit; his castris Curionem praefecit. 15
6 reliquis diebus oppidum vallo castellisque circumvenire
instituit. cuius operis maxima parte effecta eodem fere
tempore missi ad Pompeium revertuntur.

1 19. Litteris perlectis Domitius dissimulans in consilio
pronuntiat Pompeium celeriter subsidio venturum hor- 20
taturque eos ne animo deficiant, quaeque usui ad defen-
2 dendum oppidum sint parent. ipse arcano cum paucis
familiaribus suis conloquitur consiliumque fugae capere
3 constituit. cum vultus Domiti cum oratione non con-
sentiret, atque omnia trepidantius timidiusque ageret, 25
quam superioribus diebus consuesset, multumque cum
suis consiliandi causa secreto praeter consuetudinem
conloqueretur, concilia conventusque hominum fugeret,
4 res diutius tegi dissimularique non potuit. Pompeius
enim rescripserat sese rem in summum periculum deduc- 30
turum non esse, neque suo consilio aut voluntate Do-
mitium se in oppidum Corfinium contulisse: proinde,

1 legionis XIII *Vo.* leḡ VIII **SNwT** legione VIII ϱ legionibus VIII **LV** || **3** et milites β milites **S** *om.* **LN** || **5** *post* et attius *repetit* ad antonium deductus **N** | se *om.* **N**[1] || **9** tribus primis *pro* primis **RU**[2] *mg.* || **15** praefecit (*intellego praes.*) ω praeficit *Paul* || **16** circummunire ς, *sed cf. Sall. Iug. 88, 4* statuit urbis ... singulas circumvenire || **18** a pompeio **R**[1]**T** || **23** capere *del. Meu.* || **24** *an* instituit? *(sic Cl.)* | voltus **w**[1] volt ϱ || **26** cum *om.* **N**[1] || **30** deductorum **S** || **32** corfinum **S**

siqua fuisset facultas, ad se cum omnibus copiis veniret.
id ne fieri posset, obsidione atque oppidi circummuni- 5
tione fiebat.
20. Divulgato Domiti consilio milites, qui erant Cor- 1
5 finii, primo vesperi secessionem faciunt atque ita inter
se per tribunos militum centurionesque atque honestis-
simos sui generis conloquuntur: obsideri se a Caesare; 2
opera munitionesque prope esse perfectas; ducem suum
Domitium, cuius spe atque fiducia permanserint, pro-
10 iectis omnibus fugae consilium capere; debere se suae
salutis rationem habere. ab his primo Marsi dissentire 3
incipiunt eamque oppidi partem quae munitissima vide-
retur occupant, tantaque inter eos dissensio exsistit, ut
manum conserere atque armis dimicare conentur; post 4
15 paulo tamen internuntiis ultro citroque missis, quae
ignorabant, de L. Domiti fuga cognoscunt. itaque omnes 5
uno consilio Domitium productum in publicum circum-
sistunt et custodiunt, legatosque ex suo numero ad Cae-
sarem mittunt: sese paratos esse portas aperire, quaeque
20 imperaverit facere, et L. Domitium vivum in eius pote-
statem tradere.
21. Quibus rebus cognitis Caesar, etsi magni inter- 1
esse arbitrabatur quam primum oppido potiri cohor-
tesque ad se in castra traducere, nequa aut largitioni-
25 bus aut animi confirmatione aut falsis nuntiis com-
mutatio fieret voluntatis, quod saepe in bello parvis
momentis magni casus intercederent, tamen veritus ne 2
militum introitu et nocturni temporis licentia oppidum
diriperetur, eos qui venerant conlaudat atque in oppi-
30 dum dimittit, portas murosque adservari iubet. ipse iis 3
operibus, quae facere instituerat, milites disponit, non
certis spatiis intermissis, ut erat superiorum dierum

1 fuisset *om.* N || 2 fieret (*pro* fieri posset) U^2 || 5 primo V -ma σwϱT || 6 tribunos *Ber.* -num ω || 10 se *om.* N || 14 consensere S | conarentur N^2 || 16 domitio N^2 *in ras.* | fuga *om.* N | itaque β atque σ || 18 ex suo numero *om.* N || 20 L. *om.* σ | in eius potestatem σwϱ eius potestati π || 25 [aut] animi confirmatio[ne] *Sydow; sed tribus illis rationibus efficitur* commutatio voluntatis || 30 dimittit ω remittit *Meu.* | iis *edd.* his (*om.* N^1) ω ⟨in⟩ iis ς, *sed cf. Hirt. Gall. 8, 43, 2*

consuetudo, sed perpetuis vigiliis stationibusque, ut
contingant inter se atque omnem munitionem expleant;
4 tribunos militum et praefectos circummittit atque hor-
tatur, non solum ab eruptionibus caveant, sed etiam
5 singulorum hominum occultos exitus adservent. neque 5
vero tam remisso ac languido animo quisquam omnium
6 fuit, qui ea nocte conquieverit. tanta erat summae
rerum exspectatio, ut alius in aliam partem mente atque
animo traheretur, quid ipsis Corfiniensibus, quid Do-
mitio, quid Lentulo, quid reliquis accideret, qui quos- 10
que eventus exciperent.

1 22. Quarta vigilia circiter Lentulus Spinther de muro
cum vigiliis custodibusque nostris conloquitur: velle,
2 si sibi fiat potestas, Caesarem convenire. facta potes-
tate ex oppido mittitur, neque ab eo prius Domitiani 15
milites discedunt, quam in conspectum Caesaris dedu-
3 catur. cum eo de salute sua ⟨agit⟩, orat atque obsecrat,
ut sibi parcat, veteremque amicitiam commemorat Cae-
sarisque in se beneficia exponit, quae erant maxima:
4 quod per eum in collegium pontificum venerat, quod 20
provinciam Hispaniam ex praetura habuerat, quod in
5 petitione consulatus erat sublevatus. cuius orationem
Caesar interpellat: se non maleficii causa ex provincia
egressum, sed uti se a contumeliis inimicorum defen-
deret, ut tribunos plebis in ea re ex civitate expulsos 25
in suam dignitatem restitueret, et se et populum Ro-
manum factione paucorum oppressum in libertatem
6 vindicaret. cuius oratione confirmatus Lentulus, ut in
oppidum reverti liceat, petit: quod de sua salute in-
petraverit, fore etiam reliquis ad suam spem solacio; 30
adeo esse perterritos nonnullos, ut suae vitae durius
consulere cogantur. facta potestate discedit.

1 vigiliis *om.* R^{1} || 2 atque wT aeque SNVϱ eęque L || 5 adservent σπwU^{2} ob- U^{1}R || 6 vero *Faern.* eo ω || 7 summae *Lips.* -ma ω || 9 traheretur β quicquam tr. σ || 15 prius *om.* β || 16 conspectu LNT || 17 *add. Bentl. nisi forte verbum omitti potest* || 21 praefectura SLT || 22 oratione σ || 25 in ea re (*sc. in Caesare ab inimicorum contumeliis defendendo*) ω nefarie *Kindscher* || 27 pactione (-nem U) ϱ | paucorum *om.* N || 32 cogantur ω conentur *Gru.* cogitent *Ciacc.* | discendit S

23. Caesar, ubi luxit, omnes senatores senatorumque 1
liberos, tribunos militum equitesque Romanos ad se
produci iubet. erant quinque ⟨senatorii⟩ ordinis, L. Do- 2
mitius, P. Lentulus Spinther, L. Caecilius [Spinther]
5 Rufus, Sex. Quintilius Varus quaestor, L. Rubrius;
praeterea filius Domiti aliique complures adulescentes
et magnus numerus equitum Romanorum et decurio-
num, quos ex municipiis Domitius evocaverat. hos 3
omnes productos a contumeliis militum conviciisque
10 prohibet; pauca apud eos loquitur, quod sibi a parte
eorum gratia relata non sit pro suis in eos maxi-
mis beneficiis; dimittit omnes incolumes. HS |LX|, quod 4
advexerat Domitius atque in publico deposuerat, ad-
latum ad se ab quattuorviris Corfiniensibus Domitio
15 reddit, ne continentior in vita hominum quam in pe-
cunia fuisse videatur, etsi eam pecuniam publicam esse
constabat datamque a Pompeio in stipendium. milites 5
Domitianos sacramentum apud se dicere iubet atque
eo die castra movet iustumque iter conficit VII omnino dies
20 ad Corfinium commoratus, et per fines Marrucinorum
Frentranorum Larinatium in Apuliam pervenit.

24. Pompeius his rebus cognitis, quae erant ad Cor- 1
finium gestae, Luceria proficiscitur Canusium atque
inde Brundisium. copias undique omnes ex novis di- 2
25 lectibus ad se cogi iubet; servos, pastores armat at-
que iis equos attribuit; ex his circiter CCC equites con-
ficit. L. Manlius praetor Alba cum cohortibus sex pro- 3
fugit, Rutilius Lupus praetor Tarracina cum tribus;
⟨quae⟩ procul equitatum Caesaris conspicatae, cui
30 praeerat Vibius Curius, relicto praetore signa ad Cu-

3 quinque ⟨senatorii⟩ (⟨primi⟩ *Oud.*) ordinis *Dav.* quinquaginta ordines ω ‖ 4 P. *om.* ϱ | *del. Hofmann* ‖ 9 omnis Sϱ ‖ 10 ad eos R | loquitur ⟨queritur⟩ *Halbertsma* | a parte *Vasc.* aperte ω ‖ 12 HS *Ald.* · H · (*om.* V) ω ‖ 14 quattuorviris *Mommsen CIL IX p. 297* iis viris ω duumviris *Ald.* ‖ 16 videretur N^1 | esse publicam U ‖ 21 frentranorum Sϱ ferrentinorum LN frentanorum πw ‖ 26 iis σw his πϱ ‖ 27 manlius (manilius w) β mallius (*in ras.* L) σ | praetor LTR^cN^2 praeter $SN^1w\varrho V$ | alba σR^2 albam β ‖ 28 tarrachina ω ‖ 29 *add.* wU^c ‖ 30 vibius *edd.* bivius ω | relictis praetori-

4 rium transferunt atque ad eum transeunt. item reliquis
itineribus nonnullae cohortes in agmen Caesaris, aliae
in equites incidunt. reducitur ad eum deprensus ex
itinere N. Magius Cremona, praefectus fabrum Cn. Pom-
5 pei. quem Caesar ad eum remittit cum mandatis: quon- 5
iam ad id tempus facultas conloquendi non fuerit
atque ipse Brundisium sit venturus, interesse reì publi-
cae et communis salutis se cum Pompeio conloqui;
neque vero idem profici longo itineris spatio, cum per
alios condiciones ferantur, ac si coram de omnibus con- 10
dicionibus disceptetur.

1 25. His datis mandatis Brundisium cum legionibus
VI pervenit, veteranis III et reliquis quas ex novo di-
lectu confecerat atque in itinere conpleverat; Domitia-
nas enim cohortes protinus a Corfinio in Siciliam mi- 15
2 serat. repperit consules Dyrrachium profectos cum
magna parte exercitus, Pompeium remanere Brundisii
3 cum cohortibus XX; neque certum inveniri poterat, ob-
tinendine Brundisi causa ibi remansisset, quo facilius
omne Hadriaticum mare ex ultimis Italiae partibus re- 20
gionibusque Graeciae in potestate haberet atque ex
utraque parte bellum administrare posset, an inopia
4 navium ibi restitisset, veritusque ne ille Italiam dimit-
tendam non existimaret, exitus administrationesque
5 Brundisini portus inpedire instituit. quorum operum 25
haec erat ratio: qua fauces erant angustissimae portus,
moles atque aggerem ab utraque parte litoris iaciebat,
6 quod his locis erat vadosum mare. longius progressus,

bus *Basiner propter Cic. Att. 9, 6, 1* cohortesque sex quae Albae fuissent ad Curium via Minucia transisse. *sed vide ne* relicto praetore *accipere liceat* relicto suo quaeque praetore

1 atque β et σ || 2 aliae σ$w^2U^1R^1$ aliam π alias w^1 alii R^c ali U^c || 3 deducitur *Kindscher* || 4 N. *Per.* cn ω, *cf. Cic. Att. 9, 7 C. 13 A 1* | frabrum σ || 6 ad id βN^2 aditi σ || 7 ipse *Ciacc.* id se SLβ ad se N | brundisium LNT -dusium V brundisidium S ebrundisium w ebrum desidium U brundesidium R || 8 salutis β s. causa σ || 9 proficisci N || 12 legiones S || 13 III β IIII σ | et ς ut π at wϱ cum σ || 20 adriaticum σV | ex ultimis σ extremis β || 21 non haberet N^1 || 23 italiam ille N || 27 molem V, *cf. Caes. Cic. Att. 9, 14, 1 et praef. vol. I p. XXV* || 28 his π iis σwϱ | mare vadosum N

cum agger altiore aqua contineri non posset, rates duplices quoquoversus pedum XXX e regione molis conlocabat. has quaternis ancoris ex IV angulis destinabat, ne fluctibus moverentur. his perfectis conlocatisque alias deinceps pari magnitudine rates iungebat. has terra atque aggere integebat, ne aditus atque incursus ad defendendum impediretur; a fronte atque ab utroque latere cratibus ac pluteis protegebat; in quarta quaque earum turres binorum tabulatorum excitabat, quo commodius ab impetu navium incendiisque defenderet.

26. Contra haec Pompeius naves magnas onerarias, quas in portu Brundisino deprehenderat, adornabat. ibi turres cum ternis tabulatis erigebat easque multis tormentis et omni genere telorum completas ad opera Caesaris adpellebat, ut rates perrumperet atque opera disturbaret. sic cotidie utrimque eminus fundis, sagittis reliquisque telis pugnabatur. atque haec Caesar ita administrabat, ut condiciones pacis dimittendas non existimaret; ac tametsi magnopere admirabatur Magium, quem ad Pompeium cum mandatis miserat, ad se non remitti, atque ea res saepe temptata etsi impetus eius consiliaque tardabat, tamen omnibus rebus in eo perseverandum putabat. itaque Caninium Rebilum legatum, familiarem necessarium⟨que⟩ Scriboni Libonis, mittit ad eum conloquii causa; mandat ut Libonem de conciliandа pace hortetur; in primis, ut ipse cum Pompeio conloqueretur, postulat; magno opere sese confidere demonstrat, si eius rei sit potestas facta, fore ut aequis condicionibus ab armis discedatur. cuius rei magnam partem laudis atque existimationis ad Libonem perventuram, si illo auctore atque agente ab armis

1 altiori V | continere w || 2 LXXX R || 3 destinabat LNw dis- Sπϱ || 4 moveretur N[1] || 5 alias β aliis σ || 6 ne w[2] *ed. pr.* et re σ *om.* β | aditus Sβ ditus LN || 9 earum *om.* N[1] || 10 commodius *ex* modius N[2] || 12 naves σUV navis TwR || 13 depre(h)enderet SN || 15 aggere R | completos SN || 18 atque *om.* σ | ita caesar N || 20 magium β magnum σ || 25 *add. edd. vett.* necessarium *del. Ho.* || 28 magnopere ω

5 sit discessum. Libo a conloquio Canini digressus ad
Pompeium proficiscitur. paulo post renuntiat, quod
consules absint, sine illis non posse agi de composi-
6 tione. ita saepius rem frustra temptatam Caesar ali-
quando dimittendam sibi iudicat et de bello agendum. 5

1 27. Prope dimidia parte operis a Caesare effecta die-
busque in ea re consumptis IX, naves a consulibus Dyr-
rachio remissae, quae priorem partem exercitus eo de-
2 portaverant, Brundisium revertuntur. Pompeius sive
operibus Caesaris permotus sive etiam, quod ab initio 10
Italia excedere constituerat, adventu navium profectio-
3 nem parare incipit, et quo facilius impetum Caesaris
tardaret, ne sub ipsa profectione milites oppidum in-
rumperent, portas obstruit, vicos plateasque inaedificat,
fossas transversas viis praeducit atque ibi sudes sti- 15
4 pitesque praeacutos defigit. haec levibus cratibus ter-
raque inaequat; aditus autem atque itinera duo, quae
extra murum ad portum ferebant, maximis defixis tra-
5 bibus atque eis praeacutis praesepit. his paratis rebus
milites silentio naves conscendere iubet, expeditos 20
autem ex evocatis ⟨cum⟩ sagittariis funditoribusque
6 raros in muro turribusque disponit. hos certo signo
revocare constituit, cum omnes milites naves conscen-
dissent, atque iis expedito loco actuaria navigia re-
linquit. 25

1 28. Brundisini Pompeianorum militum iniuriis atque
ipsius Pompei contumeliis permoti Caesaris rebus fa-
2 vebant. itaque cognita Pompei profectione concursan-
tibus illis atque in ea re occupatis volgo ex tectis signi-
ficabant. per quos re cognita Caesar scalas parari mi- 30
litesque armari iubet, nequam rei gerendae facultatem
3 dimittat. Pompeius sub noctem naves solvit. qui erant

2 *post* renuntiat *excidisse velut* ⟨Pompeium colloquium renuere⟩ *censet Schiller* || 3 sine β nec sine σ | non *om.* N || 5 de *del. Ciacc.* || 11 instituerat R || 13 ⟨in⟩ oppidum *Paul; cf. 2, 13, 4 Gall. 5, 44, 4* || 14 inaedificat LN -atae S -at ac β || 21 autem et vocatis N | *add. Koechly* | sagittarios funditoresque *Meu. propter Front. Strat. 1, 5, 5* || 24 his ω || 28 *post* pompei *repetit* contumeliis S || 31 nequam Lπϱ ne quem w neque SN || 32 dimittant σ

in muro custodiae causa conlocati, eo signo, quod con-
venerat, revocantur notisque itineribus ad naves de-
currunt. milites positis scalis muros ascendunt, sed 4
moniti a Brundisinis, ut vallum caecum fossasque ca-
5 veant, subsistunt et longo itinere ab his circumducti
ad portum perveniunt duasque naves cum militibus,
quae ad moles Caesaris adhaeserant, scaphis lintribus-
que reprehendunt, reprehensas excipiunt.

29. Caesar etsi ad spem conficiendi negotii maxime 1
10 probabat coactis navibus mare transire et Pompeium
sequi, priusquam ille sese transmarinis auxiliis con-
firmaret, tamen eius rei moram temporisque longinqui-
tatem timebat, quod omnibus coactis navibus Pompeius
praesentem facultatem insequendi sui ademerat. relin- 2
15 quebatur, ut ex longinquioribus regionibus Galliae Pi-
cenique et a freto naves essent exspectandae. id propter
anni tempus longum atque impeditum videbatur. interea 3
veterem exercitum, duas Hispanias confirmari, quarum
erat altera maximis beneficiis Pompei devincta, auxilia,
20 equitatum parari, Galliam Italiamque temptari se ab-
sente nolebat.

30. Itaque in praesentia Pompei sequendi rationem 1
omittit, in Hispaniam proficisci constituit, duumviris
municipiorum omnium imperat, ut naves conquirant
25 Brundisiumque deducendas curent. mittit in Sardiniam 2
cum legione una Valerium legatum, in Siciliam Curio-
nem pro praetore cum legionibus IIII; eundem, cum Si-
ciliam recepisset, protinus in Africam traducere exer-
citum iubet. Sardiniam obtinebat M. Cotta, Siciliam
30 M. Cato; Africam sorte Tubero obtinere debebat. Ca- 3
ralitani, simul ad se Valerium mitti audierunt, nondum

1 convenerat πUR[1] -ant LNwR[2] venerant S || 2 notisque *ed. pr.* noctisque ω || 8 deprehendunt deprehensas ς *sed* reprehendere *est a tergo tenere, velut Plaut. Mil. 60 Ter. Phorm. 862* || 10 et *om.* σ || 11 ille sese wϱ illi (-li[c] T) esse π ille σ; *an* ille se? | confirmaretur σ || 12 rei eius N || 13 timebat βN[2] -bant σ || 19 erat altera (-ter STw) Sβ alter erat LN | maximis β -mus is S -mus his LN || 25 deducendasque N || 27 pro praetore LϱwV prop. R ST propter ·R· N | legatis (*pro* legionibus) N | II *edd. vett.* III ω *cf. Meu. ad h. l. W. How, Class. Quart. 18 (1924), 65*

profecto ex Italia sua sponte Cottam ex oppido eiciunt. ille perterritus, quod omnem provinciam consentire 4 intellegebat, ex Sardinia in Africam profugit. Cato in Sicilia naves longas veteres reficiebat, novas civitatibus imperabat. haec magno studio agebat. in Lucanis 5 Brutiisque per legatos suos civium Romanorum dilectus habebat, equitum peditumque certum numerum a 5 civitatibus Siciliae exigebat. quibus rebus paene perfectis adventu Curionis cognito queritur in contione sese proiectum ac proditum a Cn. Pompeio, qui omni- 10 bus rebus imparatissimis non necessarium bellum suscepisset et ab se reliquisque in senatu interrogatus omnia sibi esse ad bellum apta ac parata confirmavisset. haec in contione questus ex provincia fugit.

1 31. Nacti vacuas [provincias] ab imperiis Sardiniam 15 Valerius, Curio Siciliam, cum exercitibus eo perve- 2 niunt. Tubero cum in Africam venisset, invenit in provincia cum imperio Attium Varum; qui ad Auximum, ut supra demonstravimus, amissis cohortibus protinus ex fuga in Africam pervenerat atque eam sua sponte 20 vacuam occupaverat dilectuque habito duas legiones effecerat, hominum et locorum notitia et usu eius provinciae nactus aditus ad ea conanda, quod paucis ante 3 annis ex praetura eam provinciam obtinuerat. hic venientem Uticam navibus Tuberonem portu atque op- 25 pido prohibet neque adfectum valetudine filium exponere in terra patitur, sed sublatis ancoris excedere eo loco cogit.

1 32. His rebus confectis Caesar, ut reliquum tempus a labore intermitteretur, milites in proxima municipia 30 2 deducit; ipse ad urbem proficiscitur. coacto senatu iniurias inimicorum commemorat. docet se nullum extra-

1 ex oppido Cottam N || 3 intellegit (-rit L, g *supra* r) σ || 4 siciliam σ | navis wϱ | novis N || 6 brutiisque N^2 brutiis σϱV briciis *ex* brat w^2 brut T || 11 imparatissimis (-mus N^2) $w^2N^2R^1$ imperat- $Sw^1U\pi$ imperit- LN^1R^2 || 12 ab senatu reliquisque in senatu SN || 15 provincias *om.* β || 17 in africam β africam σ, *cf. 3, 106, 1* Aegyptum || 19 supra *i. 1, 13, 2* || 23 conanda β contanda σ || 24 ex ς et ω || 26 valitudinem ST || 27 anchoris σϱV || 29 relicum S

ordinarium honorem adpetisse, sed exspectato legitimo
tempore consulatus eo fuisse contentum, quod omnibus
civibus pateret. latum ab x tribunis plebis contradi- 3
centibus inimicis, Catone vero acerrime repugnante et
5 pristina consuetudine dicendi mora dies extrahente, ut
sui ratio absentis haberetur, ipso consule Pompeio;
qui si inprobasset, cur ferri passus esset? si probasset,
cur se uti populi beneficio prohibuisset? patientiam 4
proponit suam, cum de exercitibus dimittendis ultro
10 postulavisset, in quo iacturam dignitatis atque honoris
ipse facturus esset. acerbitatem inimicorum docet, qui 5
quod ab altero postularent, in se recusarent, atque
omnia permisceri mallent quam imperium exercitusque
dimittere. iniuriam in eripiendis legionibus praedicat, 6
15 crudelitatem et insolentiam in circumscribendis tribu-
nis plebis; condiciones a se latas, expetita conloquia
et denegata commemorat. pro quibus rebus hortatur 7
ac postulat, ut rem publicam suscipiant atque una se-
cum administrent. sin timore defugiant, illis se oneri
20 non futurum et per se rem publicam administraturum.
legatos ad Pompeium de compositione mitti oportere, 8
neque se reformidare, quod in senatu Pompeius paulo
ante dixisset, ad quos legati mitterentur, his auctori-
tatem attribui timoremque eorum qui mitterent signi-
25 ficari. tenuis atque infirmi haec animi videri. se vero, 9
ut operibus anteire studuerit, sic iustitia et aequitate
velle superare.

33. Probat rem senatus de mittendis legatis; sed qui 1
mitterentur non reperiebantur, maximeque timoris

4 Catone . . . repugnante *Ald.* -nem . . . -antem ω || 5 extrahente *Ald.* -hentem β -hens σ || 6 absentes T^1V || 7 cur . . . probassent *om.* w | esset $\sigma\pi$ esset et ϱ *om.* w || 8 cur se LwVR^2 cursu πR^1 cur suo SN || 9 ultro σR^c ultra β || 10 in quo *om.* σ || 11 qui quod V^c quid quod Sβ quidquid LN || 12 altero σw^2 alterorum πw^1 altero non ϱ || 14 legionibus w^2 legibus ω || 16 inexpetita N || 17 hortatur πR hortat U orat σw || 19 amministrarent SN | sin σwϱ sint π | illis se oneri (illi se o. w illis oneri se V) non futurum (non def- w) ω; illi, se . . . defuturum *Oud.* || 21 mitti oportere decompositione N || 24 attribui w -it $\sigma\pi\varrho$ | significari w -re $\sigma\pi\varrho$ || 25 se σw si $\pi\varrho$ || 26 operibus N^2V^1w opibus $\sigma\varrho$TV^2 | anteire w^c -ri β ante σ

causa pro se quisque id munus legationis recusabat.
2 Pompeius enim discedens ab urbe in senatu dixerat
eodem se habiturum loco, qui Romae remansissent, et
3 qui in castris Caesaris fuissent. sic triduum disputa-
tionibus excusationibusque extrahitur. subicitur etiam 5
L. Metellus tribunus plebis ab inimicis Caesaris, qui
hanc rem distrahat, reliquasque res, quascumque agere
4 instituerit, impediat. cuius cognito consilio Caesar
frustra diebus aliquot consumptis, ne reliquum tempus
amittat, infectis iis quae agere destinaverat, ab urbe 10
proficiscitur atque in ulteriorem Galliam pervenit.
1 34. Quo cum venisset, cognoscit missum ⟨in Hispa-
niam⟩ a Pompeio Vibullium Rufum, quem paucis ante
2 diebus Corfinio captum ipse dimiserat; profectum item
Domitium ad occupandam Massiliam navibus actua- 15
3 riis VII, quas Igilii et in Cosano a privatis coactas ser-
vis libertis colonis suis compleverat; praemissos etiam
legatos Massilienses domum, nobiles adulescentes, quos
ab urbe discedens Pompeius erat adhortatus, ne nova
Caesaris officia veterum suorum beneficiorum in eos 20
4 memoriam expellerent. quibus mandatis acceptis Mas-
silienses portas Caesari clauserant; Albicos, barbaros
homines, qui in eorum fide antiquitus erant montesque
5 supra Massiliam incolebant, ad se vocaverant, frumen-
tum ex finitimis regionibus atque ex omnibus castellis 25
in urbem convexerant, armorum officinas in urbe in-
stituerant, muros portas classem reficiebant.
1 35. Evocat ad se Caesar Massilia XV primos. cum
his agit, ne initium inferendi belli a Massiliensibus
oriatur; debere eos Italiae totius auctoritatem sequi 30

4 *a* -duum *incipit* W || 5 excusati omnibusque (-bus V) π || 10 amittat *Nipp.* mittat (om- W^c) ω | iis WU hiis R is T his σV || 12 quo $LN^c\beta$ quod SN^1 | *add. Ald. cf. 1, 38, 1; nisi forte praestat* a Pompeio ⟨in Hispaniam⟩ || 13 Vibullium *Ald.* vibellium ω || 14 profectum R prae- *rell.* || 16 Igilii *Ciacc.* sigili (-lii σ) ω siciliae W^2 | Cosano *Vict.* casono ω || 22 albiccos WUπ || 24 evocaverant *Paul* || 25 atque ex σ atque in (in *om.* R)β || 27 portas classem VR^2 p. clausem W^1UT p. clause W^cR^1 p. clausim S clausim et portas LN || 28 Caesar *om.* N | massilia SWV^2 -iam $\pi\varrho$ -iae LN || 29 his R is T quis V iis σWU | a *ed. pr.* ab ω

potius quam unius hominis voluntati obtemperare. reli- 2
qua, quae ad eorum sanandas mentes pertinere arbi-
trabatur, commemorat. cuius orationem legati domum 3
referunt atque ex ⟨senatus⟩ auctoritate haec Caesari
5 renuntiant: intellegere se divisum esse populum ⟨Ro-
manum⟩ in partes duas. neque sui iudicii neque sua-
rum esse virium discernere, utra pars iustiorem habeat
causam. principes vero esse earum partium Cn. Pom- 4
peium et C. Caesarem, patronos civitatis, quorum alter
10 agros Volcarum Arecomicorum et Helviorum publice
iis concesserit, alter bello victos Sallyas adtribuerit
vectigaliaque auxerit. quare paribus eorum beneficiis 5
parem se quoque voluntatem tribuere debere, et neu-
trum eorum contra alterum iuvare aut urbe ac porti-
15 bus recipere.

36. Haec dum inter eos aguntur, Domitius navibus 1
Massiliam pervenit atque ab iis receptus urbi prae-
ficitur; summa ei belli administrandi permittitur. eius 2
imperio classem quoquoversus dimittunt; onerarias
20 naves, quas ubique possunt, deprehendunt atque in
portum deducunt, parum clavis aut materia atque ar-
mamentis instructis ad reliquas armandas reficiendas-
que utuntur; frumenti quod inventum est, in publicum 3
conferunt; reliquas merces commeatusque ad obsidio-
25 nem urbis, si accidat, reservant. quibus iniuriis per- 4
motus Caesar legiones tres Massiliam adducit; turres
vineasque ad oppugnationem urbis agere, naves longas
Arelate numero XII facere instituit. quibus effectis ar- 5

1 reliqua quae (-que Wϱ) ad eorum β r. quae de eorum L reliquo de eorum N relico deorum S || 2 sanandis mentibus N | pertinere *om.* Wϱ | arbitrabantur S || 3 domum legati σ || 4 *add. Menge* || 5 renuntiat T | si S | *add. ed. pr.* || 7 decernere *Gron.* || 10 Volcarum *Steph.* volgarum (vul- U) ω | Helviorum *Lips.* iluiorum T iluorum σWϱ illorum V || 11 is T his ϱV | victos Sallyas *Gland.* victas gallias (-ae π) ω || 13 parem βN^{2} parens S -res L || 14 ac W^{c} an W^{1}ϱπ aut σ | porticus T || 17 iis U his *ceteri codd.* || 18 ei belli administrandi (amm- σ) σϱT^{2} ei bella -anda WT^{1} belli ei amm- V || 19 classem imperio Uπ || 20 ubique T ubi *ceteri codd.* || 25 si *om.* β | accidat (*sc. obsidio*) σ -dant β || 26 turris WϱT^{c} || 28 arelatae σ | armatisque diebus *om.* ϱ

matisque diebus xxx, a qua die materia caesa est,
adductisque Massiliam his D. Brutum praeficit, C. Tre-
bonium legatum ad oppugnationem Massiliae relinquit.

1 37. Dum haec parat atque administrat, C. Fabium
legatum cum legionibus III, quas Narbone circumque 5
ea loca hiemandi causa disposuerat, in Hispaniam
praemittit celeriterque saltus Pyrenaeos occupari iubet,
qui eo tempore ab L. Afranio legato praesidiis tene-
2 bantur. reliquas legiones, quae longius hiemabant,
3 subsequi iubet. Fabius, ut erat imperatum, adhibita 10
celeritate praesidium ex saltu deiecit magnisque itine-
ribus ad exercitum Afrani contendit.

1 38. Adventu L. Vibulli Rufi, quem a Pompeio mis-
sum in Hispaniam demonstratum est, Afranius et Pe-
treius et Varro legati Pompei, quorum unus Hispa- 15
niam citeriorem ⟨tribus legionibus, alter ulteriorem⟩ a
saltu Castulonensi ad Anam duabus legionibus, ter-
tius ab Ana Vettonum agrum Lusitaniamque pari
2 numero legionum optinebat, officia inter se partiuntur,
uti Petreius ex Lusitania per Vettones cum omnibus 20
copiis ad Afranium proficiscatur, Varro cum iis quas
habebat legionibus omnem ulteriorem Hispaniam tuea-
3 tur. his rebus constitutis equites auxiliaque toti Lusi-
taniae a Petreio, Celtiberiae Cantabris barbarisque
omnibus qui ad Oceanum pertinent, ab Afranio im- 25
4 perantur. quibus coactis celeriter Petreius per Vet-
tones ad Afranium pervenit, constituuntque communi
consilio bellum ad Ilerdam propter ipsius opportuni-
tatem gerere.

1 39. Erant, ut supra demonstratum est, legiones Afra- 30
ni III, Petrei duae, praeterea scutatae citerioris provin-

1 a *om.* ϱ || **2** is U | praefecit σW^1 (*quod pro praesente accipias*) || **3** legatum . . . Fabium *om.* V || **7** pyreneos saltus σ || **10** adhabita S abhabita LN || **12** afranii exercitum σ || **13** Vibulli *Ald.* vibuli ω || **14** Hispaniam *Ald.* -nia ω | demonstratum est *sc. 1, 34, 1* || **16** *add. Nipp.* || **18** bettonum (beto- π) ω || **20** ut σ | ex . . . proficiscatur *om.* LN || **21** his ω || **23** toti R^1 *Vasc.* totius *ceteri codd.* || **26** vetones SN || **27** atrarium N aerarium Sπ || **28** iierdam S igerdam W^1T gertam U^1 certam R || **30** supra *i. 1, 38, 1*

ciae et caetratae ulterioris Hispaniae cohortes circiter LXXX equitumque utriusque provinciae circiter V milia. Caesar legiones in Hispaniam praemiserat [ad] 2 sex [milia], auxilia peditum ⟨ad VI⟩ milia, equitum III
5 milia, ⟨quae⟩ omnibus superioribus bellis habuerat, et parem ex Gallia numerum, quam ipse pacaverat, nominatim ex omnibus civitatibus nobilissimo et fortissimo quoque evocato; huc optimi generis hominum ex Aquitanis montanisque, qui Galliam provinciam attin-
10 gunt, **** audierat Pompeium per Mauretaniam cum 3 legionibus iter in Hispaniam facere confestimque esse venturum. simul a tribunis militum centurionibusque mutuas pecunias sumpsit; has exercitui distribuit. quo 4 facto duas res consecutus est, quod pignore animos
15 centurionum devinxit, et largitione militum voluntates redemit.

40. Fabius finitimarum civitatum animos litteris nun- 1 tiisque temptabat. in Sicori flumine pontes effecerat duos distantes inter se milia passuum IIII. his pontibus
20 pabulatum mittebat, quod ea quae citra flumen fuerant superioribus diebus consumpserat. hoc idem fere at- 2 que eadem de causa Pompeiani exercitus duces faciebant, crebroque inter se equestribus proeliis contende- 3 bant. huc cum cotidiana consuetudine egressae pabula-
25 toribus praesidio propiore ⟨ponte⟩ legiones Fabianae duae flumen transissent, impedimentaque et omnis equitatus sequeretur, subito vi ventorum et aquae magnitudine pons est interruptus et reliqua multitudo equitum

1 caeteratae SW^1 ceterae LN || **2** LXXX ω *numerus nimius unde* XXX *Sto. prob.* | equitum σ || **3** *et* **4** *del. Ciacc.* || **4** ⟨ad VI⟩ milia *Fa.* nulla ω ⟨X⟩ milia *Sto.* ⟨V⟩ milia *Nipp.* || **5** *add.* ς || **6** partem N | quam $SN^2ϱW^2$ quem LN^1 quanquam $W^1π$ | peccaverat S petiverat LN || **7** et fortissimo *om.* β || **8** huc ς huic ω his *Jur.* II milia *Fa.* || **10** ⟨addiderat⟩ *vel* ⟨adiecerat⟩ *Nipp., plura excidisse vidit Bue.* | mauritaniam LπU || **11** esse *om.* N || **12** -que *om.* σπ || **15** redemit militum voluntates N || **17** civitatium S || **18** Sicori *Daehne (cf. 1, 62, 3)* sicore ω || **19** inter se distantes mille passibus IIII N | his ϱV is T iis SLW isis N || **21** diebus $σW^c$ *om.* β || **24** huc ω hac *Lips.* | egressae *Jur.* congr- ω || **25** propiore ⟨ponte⟩ legiones *Nipp.* proprio religiones W^1T^1 proprio (-pio R^1) legiones *ceteri codd.* || **27** vi ventorum ς iumentorum ω

4 interclusa. quo cognito a Petreio et Afranio ex aggere
atque cratibus, quae flumine ferebantur, celeriter suo
ponte Afranius, quem oppido castrisque coniunctum
habebat, legiones IIII equitatumque omnem traiecit dua-
5 busque Fabianis occurrit legionibus. cuius adventu nun- 5
tiato L. Plancus, qui legionibus praeerat, necessaria re
coactus locum capit superiorem diversamque aciem in
duas partes constituit, ne ab equitatu circumveniri pos-
6 set. ita congressus impari numero magnos impetus legio-
7 num equitatusque sustinet. commisso ab equitibus proe- 10
lio signa legionum duarum procul ab utrisque conspi-
ciuntur, quas C. Fabius ulteriore ponte subsidio nostris
miserat, suspicatus fore, id quod accidit, ut duces adver-
sariorum occasione et beneficio fortunae ad nostros
opprimendos uterentur. quarum adventu proelium di- 15
rimitur ac suas uterque legiones reducit in castra.

1 41. Eo biduo Caesar cum equitibus DCCCC, quos
sibi praesidio reliquerat, iп castra pervenit. pons, qui
fuerat tempestate interruptus, paene erat refectus;
2 hunc noctu perfici iussit. ipse cognita locorum natura 20
ponti castrisque praesidio sex cohortes relinquit atque
omnia impedimenta et postero die omnibus copiis tri-
plici instructa acie ad Ilerdam proficiscitur et sub cas-
tris Afrani consistit et ibi paulisper sub armis mo-
ratus facit aequo loco pugnandi potestatem. potestate 25
facta Afranius copias educit et in medio colle sub
3 castris constituit. Caesar ubi cognovit ⟨per⟩ Afranium
stare, quominus proelio dimicaretur, ab infimis radi-
cibus montis intermissis circiter passibus CCCC castra
4 facere constituit, et, ne in opere faciundo milites re- 30
pentino hostium incursu exterrerentur atque opere
prohiberentur, vallo muniri vetuit, quod eminere et

1 a Petreio et Afranio *del. Ciacc.* ‖ 2 qui N | suo πW suos ϱ *om.* σ eo *Kue.* ‖ 3 convictum S ‖ 4 IIII σWϱV III T *Nipp.* ‖ 5 cuius ... legionibus *om.* σ ‖ 6 necessariis N ‖ 9 legionum L^cWϱ -nem σT -n[i]es V ‖ 12 consul *pro* C. N ‖ 18 sibi ς ibi ω | castra β castris σ ‖ 20 nocte T ‖ 21 ponto N | sex *ed. pr.* ex (et W) ω | cohortibus σ | reliquid T ‖ 24 consıstit *ed. pr.* constitit ω ‖ 25 potestatem *om.* σ ‖ 27 constitit σ | *add. ed. pr.* ‖ 28 infirmis N^1T ‖ 30 et ... constituit (27, 14) *om.* LN ‖ 32 munire V | vetuit Wϱ metuit Sπ

procul videri necesse erat, sed a fronte contra hostem
pedum xv fossam fieri iussit. et prima et secunda acies 5
in armis, ut ab initio constituta erat, permanebat; post
hos opus in occulto a III acie fiebat. sic omne prius
5 est perfectum opus, quam intellegeretur ab Afranio
castra muniri. sub vesperum Caesar intra hanc fos- 6
sam legiones reducit atque ibi sub armis proxima
nocte conquiescit.

42. Postero die omnem exercitum intra fossam con- 1
10 tinet, et, quod longius erat agger petendus, in praesentia
similem rationem operis instituit, singulaque latera
castrorum singulis attribuit legionibus munienda, fos-
sasque ad eandem magnitudinem perfici iubet; reliquas
legiones in armis expeditas contra hostem constituit.
15 Afranius Petreiusque terrendi causa atque operis im- 2
pediendi copias suas ad infimas montis radices pro-
ducunt et proelio lacessunt. neque idcirco Caesar opus
intermittit confisus praesidio legionum trium et muni-
tione fossae. illi non diu commorati nec longius ab infimo 3
20 colle progressi copias in castra reducunt. tertio die 4
Caesar vallo castra communit, reliquas cohortes, quas
in superioribus castris reliquerat, impedimentaque ad
se traduci iubet.

43. Erat inter oppidum Ilerdam et proximum collem, 1
25 ubi castra Petreius atque Afranius habebant, planities
circiter passuum ccc, atque in hoc fere medio spatio
tumulus erat paulo editior. quem si occupavisset Caesar 2
et communivisset, ab oppido et ponte et commeatu omni,
quem in oppidum contulerant, se interclusurum adver-
30 sarios confidebat. hoc sperans legiones III ex castris 3

1 contra S castra contra β || **2** et prima S prima β *vix deterius; ad illud cf. Gall. 1, 33, 2* || **4** hos *ed. pr.* hoc ω || **5** opus S *om.* β (*nisi quod in* V *post* omne *legitur*) || **10** praesentiam WRπ || **15** terrendi Wϱ terendi Sπ || **19** infimo LWV$T^c R^c$ infiumo U infirmo SN$T^1 R^1$ || **21** quas *om.* π || **22** ad se *om.* σ || **24** *ut supra Sulpitius Verulanus* in oppido ilerda (-dam L^1) et proximo colle ω || **25** preteius T | franius ϱT | planities σW^cV -tia W^1ϱT || **26** passuum LN pass̃ ϱ passum SW *om.* π || **27** occupasset *et* communisset N || **28** omne W^1 || **29** quem β quae σ | contulerant SLV^1 -rat WϱTV^2

educit acieque in locis idoneis structa unius legionis antesignanos procurrere atque eum tumulum occupare 4 iubet. qua re cognita celeriter, quae in statione pro castris erant Afrani cohortes, breviore itinere ad eundem 5 occupandum locum mittuntur. contenditur proelio, et, 5 quod prius in tumulum Afraniani venerant, nostri repelluntur atque aliis submissis subsidiis terga vertere seque ad signa legionum recipere coguntur.

1 44. Genus erat pugnae militum illorum, ut magno impetu primo procurrerent, audacter locum caperent, or- 10 dines suos non magno opere servarent, rari dispersique pugnarent, si premerentur, pedem referre et loco exce- 2 dere non turpe existimarent, cum Lusitanis reliquisque barbaris ⟨continenter bellum gerentes barbaro⟩ quodam genere pugnae adsuefacti; quod fere fit, quibus quisque 15 in locis miles inveteraverit, ut multum earum regionum 3 consuetudine moveatur. haec tum ratio nostros perturbavit insuetos huius generis pugnae; circumiri enim sese ab aperto latere procurrentibus singulis arbitrabantur; ipsi autem suos ordines servare neque ab signis 20 discedere neque sine gravi causa eum locum, quem cepe- 4 rant, dimitti censuerant oportere. itaque perturbatis antesignanis legio, quae in eo cornu constiterat, locum non tenuit atque in proximum collem sese recepit.

1 45. Caesar paene omni acie perterrita, quod praeter 25 opinionem consuetudinemque acciderat, cohortatus suos legionem nonam subsidio ducit; hostem insolenter atque acriter nostros insequentem supprimit rursusque terga vertere seque ad oppidum Ilerdam recipere et sub muro

1 structa (constr- LN) ω instructa *Ber.* || **4** breviori N || **7** submissis σ summissis ϱ summis Wπ | praesidiis σ || **10** concurrerent ϱ || **11** magno opere π magnopere σWϱ | dispersisque R^1 || **14** *add. Novák, cf. Gall. 1, 1, 3* || **15** pugnae ⟨peregrino⟩ adsuefacti *Bue. quod displicet propter ordinem verborum* | vere R | fit σV sit WϱT || **17** perturbat LN -batur S || **18** pugnae βN^2 pugna σ | circumire σ || **20** ordine SUR^1 || **21** causa *om.* N^1 || **22** itaque . . . recepit *om.* LN || **23** non tenuit *Ald.* continuit ω || **25** propter SN || **27** nonam WU noniam R novam σπ | insolentem N || **28** -que *om.* N

consistere cogit. sed nonae legionis milites elati studio, 2
dum sarcire acceptum detrimentum volunt, temere inse-
cuti longius fugientis in locum iniquum progrediuntur
et sub montem, in quo erat oppidum positum Ilerda,
5 succedunt. hinc se recipere cum vellent, rursus illi ex 3
loco superiore nostros premebant. [praeruptus] locus 4
erat utraque ex parte derectus, ac tantum in latitudinem
patebat, ut tres instructae cohortes eum locum explerent,
ut neque subsidia a lateribus submitti neque equites
10 laborantibus usui esse possent. ab oppido autem declivis 5
locus tenui fastigio vergebat in longitudinem passus
circiter cccc. hac nostris erat receptus, quod eo incitati 6
studio inconsultius processerant; hoc pugnabatur loco
et propter angustias iniquo, et quod sub ipsis radicibus
15 montis constiterant, ut nullum frustra telum in eos
mitteretur. tamen virtute et patientia nitebantur atque
omnia vulnera sustinebant. augebantur illis copiae, 7
atque ex castris cohortes per oppidum crebro submitte-
bantur, ut integri defessis succederent. hoc idem Caesar 8
20 facere cogebatur, ut submissis in eundem locum cohor-
tibus defessos reciperet.

46. Hoc cum esset modo pugnatum continenter horis 1
quinque nostrique gravius a multitudine premerentur,
consumptis omnibus telis gladiis destrictis impetum ad-
25 versus montem in cohortis faciunt, paucisque deiectis
reliquos sese convertere cogunt. submotis sub murum 2
cohortibus ac nonnulla parte propter terrorem in op-
pidum compulsis facilis est nostris receptus datus. equi- 3
tatus autem noster ab utroque latere, etsi deiectis atque
30 inferioribus locis constiterat, tamen summa in iugum
virtute conititur, atque inter duas acies perequitans com-
modiorem ac tutiorem nostris receptum dat. ita vario

1 nonnae legionibus S nostrarum legionum S^r *mg.* || 2 sancire N | insequuntur *pro* insecuti longius N || 4 montem W -te σπϱ | ilerdam σπ *del. Meu.* || 6 nostros ... superiore (*47, 3 p. 30, 17*) *om.* σ | *del. Mdv.* || 8 ut res R || 11 tenui ω leni *Hotm. prob.* | longitudine ϱ | passus T pass̃ *vel* passum *ceteri codd.* || 12 CCCC circiter T || 17 augebatur ... copia π || 29 deiectis W disiectis U di iectis R dilectis π || 30 summa in *Forchh.* summum (-um in W²) β

4 certamine pugnatum est. nostri in primo congressu circiter LXX ceciderunt, in his Q. Fulginius ex primo hastato legionis XIIII, qui propter eximiam virtutem ex inferioribus ordinibus in eum locum pervenerat; vulnerantur
5 amplius DC. ex Afranianis interficiuntur T. Caecilius, 5
primi pili centurio, et praeter eum centuriones IIII, milites amplius CC.

1 47. Sed haec eius diei praefertur opinio, ut se utrique
2 superiores discessisse existimarent: Afraniani, quod cum esse omnium iudicio inferiores viderentur, com- 10
minus tamdiu stetissent et nostrorum impetum sustinuissent et initio locum tumulumque tenuissent, quae causa pugnandi fuerat, et nostros primo congressu terga
3 vertere coegissent; nostri autem, quod iniquo loco atque impari congressi numero quinque horis proelium susti- 15
nuissent, quod montem gladiis destrictis ascendissent, quod ex loco superiore terga vertere adversarios coegis-
4 sent atque in oppidum compulissent. illi eum tumulum, pro quo pugnatum est, magnis operibus muniverunt praesidiumque ibi posuerunt. 20

1 48. Accidit etiam repentinum incommodum biduo, quo haec gesta sunt. tanta enim tempestas cooritur, ut num-
2 quam illis locis maiores aquas fuisse constaret. tum autem ex omnibus montibus nives proluit ac summas ripas fluminis superavit pontisque ambos, quos C. Fabius fecerat, 25
3 uno die interrupit. quae res magnas difficultates exercitui Caesaris attulit. castra enim, ut supra demonstratum est, cum essent inter flumina duo, Sicorim et Cingam, spatio milium XXX, neutrum horum transiri poterat,
4 necessarioque omnes his angustiis continebantur. neque 30
civitates, quae ad Caesaris amicitiam accesserant, frumentum supportare neque ii, qui pabulatum longius pro-

2 Q. Wπ que ϱ | fulgimus β || **4** vulneratur π || **10** omnium esse T || **12** et initio . . . tenuissent *om.* ϱ || **15** quinque π quod quinque Wϱ || **20** praesidiumque ϱ -dium Wπ et praesidium σ || **23** maioris $W^1\varrho$T || **24** profluit V || **25** pontisque σWϱT pontes N^2V | ambo W^1UR^1T || **27** supra *ubi? Cingae certe nondum mentio facta est* || **28** sicorum σU || **30** angustias R || **32** supportarent quod π | ii ϱ hi σWπ

gressi erant, interclusi fluminibus reverti neque maximi commeatus, qui ex Italia Galliaque veniebant, in castra pervenire poterant. tempus erat autem difficillimum, quo neque frumenta in cavernis erant, neque multum a maturitate aberant, ac civitates exinanitae, quod Afranius paene omne frumentum ante Caesaris adventum Ilerdam convexerat, reliqui siquid fuerat, Caesar superioribus diebus consumpserat; pecora, quod secundum poterat esse inope re subsidium, propter bellum finitimae civitates longius removerant. qui erant pabulandi aut frumentandi causa progressi, hos levis armaturae Lusitani peritique earum regionum caetrati citerioris Hispaniae consectabantur; quibus erat proclive tranare flumen, quod consuetudo eorum omnium est, ut sine utribus ad exercitum non eant.

49. At exercitus Afrani omnium rerum abundabat copia. multum erat frumentum provisum et convectum superioribus temporibus, multum ex omni provincia comportabatur; magna copia pabuli suppetebat. harum omnium rerum facultates sine ullo periculo pons Ilerdae praebebat et loca trans flumen integra, quo omnino Caesar adire non poterat.

50. Hae permanserunt aquae dies complures. conatus est Caesar reficere pontes, sed nec magnitudo fluminis permittebat, neque ad ripam dispositae cohortes adversariorum perfici patiebantur. quod illis prohibere erat facile cum ipsius fluminis natura atque aquae magnitudine, tum quod ex totis ripis in unum atque angustum locum tela iaciebantur; atque erat difficile eodem tempore rapidissimo flumine opera perficere et tela vitare.

1 maxime R ‖ 2 commeatus *Ber.* comitatus *ω* ‖ 3 autem erat L*ϱ* ‖ 4 cavernis *Schulten* hibernis *ω* ‖ 5 ac civitates *σ* at civitates W*ϱ* a civitate *π*; *cf. 3, 75, 1. Gall. 1, 44, 3* ‖ 7 reliquis U -quum V ‖ 9 inope re *Bue.* inopere *ω* ‖ 12 caeturati *σ* centrati *ϱ* ‖ 14 utribus W utris *ceteri codd.* utriis *Bue. cl. Corp. Gloss. II p. 247, 15* ‖ 15 non eant *β* moneant S moveant LN ‖ 20 facultatem *Paul; sed cf. Cic. Off. 1, 9* ad facultates rerum atque copias, *ubi item pluralis* rerum *pluralem* facultates *attraxit* | periculo *om. σ* ‖ 23 Haec T^1 ‖ 28 tum *om. σπ* ‖ 29 erant SN

1 51. Nuntiatur Afranio magnos commeatus, qui iter
habebant ad Caesarem, ad flumen constitisse. venerant
eo sagittarii ex Rutenis, equites ex Gallia cum multis
carris magnisque impedimentis, ut fert Gallica con-
2 suetudo. erant praeterea cuiusque generis hominum 5
milia circiter VI cum servis liberisque; sed nullus ordo,
nullum imperium certum, cum suo quisque consilio
uteretur atque omnes sine timore iter facerent usi su-
3 periorum temporum atque itinerum licentia. erant com-
plures honesti adulescentes, senatorum filii et ordinis 10
equestris; erant legationes civitatum, erant legati Cae-
4 saris. hos omnis flumina continebant. ad hos opprimen-
dos cum omni equitatu tribusque legionibus Afranius
de nocte proficiscitur inprudentisque ante missis equi-
tibus adgreditur. celeriter sese tamen Galli equites ex- 15
5 pediunt proeliumque committunt. ii dum pari certamine
res geri potuit, magnum hostium numerum pauci susti-
nuere; sed ubi signa legionum adpropinquare coeperunt,
6 paucis amissis sese in proximos montes conferunt. hoc
pugnae tempus magnum attulit nostris ad salutem 20
momentum; nacti enim spatium se in loca superiora
receperunt. desiderati sunt eo die sagittarii circiter CC,
equites pauci, calonum atque impedimentorum non
magnus numerus.

1 52. His tamen omnibus annona crevit. quae fere res 25
non solum inopia praesenti, sed etiam futuri temporis
2 timore ingravescere consuevit. iamque ad denarios L
in singulos modios annona pervenerat, et militum vires
inopia frumenti deminuerat, atque incommoda in dies
3 augebantur; et tam paucis diebus magna erat rerum 30

1 commeatus *Nipp.* comitatus ω || **2** habeant Wϱ || **5** erat **N** || **6** libertisque *Hotm.* || **8** usi σ usui β | superiore **SN** || **11** equestres **N** || **12** omnis β o͠ms σ || **13** legationibus **SN** || **14** die nocte **N** | inprudentesque σW || **15** tamen sese **N** || **16** ii W id σϱπ || **17** sustinuere (-nere R) ω *in Civ. ferendum praesertim vicinis membris in* -unt *exeuntibus (cf. 3, 63, 6)* -runt *Novák* || **19** montes proximos **N** || **23** colonum **SN** | impedimentorum ω iumentorum *Eussner, nisi forte* numerus *scriptum est propter* calones || **26** praesenti *Dav.* -tis ω || **27** denarios (*i.* ·X·) L *Ald.* XL ω || **29** diminuerat σ

facta commutatio ac se fortuna inclinaverat, ut nostri
magna inopia necessariarum rerum conflictarentur, illi
omnibus abundarent rebus superioresque haberentur.
Caesar iis civitatibus, quae ad eius amicitiam accesse- 4
5 rant, quod minor erat frumenti copia, pecus imperabat;
calones ad longinquiores civitates dimittebat; ipse prae-
sentem inopiam, quibus poterat subsidiis, tutabatur.

53. Haec Afranius Petreiusque et eorum amici ple- 1
niora etiam atque uberiora Romam ad suos perscri-
10 bebant. multa rumores adfingebant, ut paene bellum
confectum videretur. quibus litteris nuntiisque Romam 2
perlatis magni domum concursus ad Afranium ma-
gnaeque gratulationes fiebant; multi ex Italia ad Cn.
Pompeium proficiscebantur, alii, ut principes talem
15 nuntium attulisse, alii, ne eventum belli exspectasse
aut ex omnibus novissimi venisse viderentur.

54. Cum in his angustiis res esset atque omnes viae 1
ab Afranianis militibus equitibusque obsiderentur nec
pontes perfici possent, imperat militibus Caesar ut naves
20 faciant, cuius generis eum superioribus annis usus
Britanniae docuerat. carinae ac prima statumina ex levi 2
materia fiebant; reliquum corpus navium viminibus
contextum coriis integebatur. has perfectas carris iunctis 3
devehit noctu milia passuum a castris XXII militesque his
25 navibus flumen transportat continentemque ripae collem
improviso occupat. hunc celeriter, priusquam ab adver- 4

1 hac π || 2 necessarium T || 4 iis Wρ is π *om.* σ || 5 quod *Vasc.* quo ω quom *Bue. sed fort.* quo *mixta quadam constructionis forma defendi potest ita ut coeperit Caesar* quo minor *quasi perrecturus* eo magis pecus imperabat || 6 longinquioris WRT || 7 tutabantur T^1 putabatur S^1 sublevabat *Kue., sed cf. Sall. Orat. Lep. 1* in tutandis periculis || 10 *ut supra Oehler* multarum rumore orat fingebant T multa rumore fingebant V multorum ora fingebant σ Multarum fingebant W^1 multa rumor fingebat W^cρ multa rumore adfingebantur *Nipp. cf. praef. p. V* || 13 -que *om.* σ | nc (*pro* cn.) σS || 15 alii βN^2 aliud σ | aut W^1T ut σρVW^2 || 18 afranis SN || 21 brittanniae (-aniae S) SWπ | docuerat σπ -ant Wρ | prima *Nipp.* primum ω | ex levi π et levia (levi N^2W^c) σWρ alvei *E. Hoffmann* || 23 contextum β -xit σ | integebantur σ || 24 his σπ iis Wρ

sariis sentiatur, communit. huc legionem postea transicit atque ex utraque parte pontem institutum biduo perficit. 5 ita commeatus et, qui frumenti causa processerant, tuto ad se recipit et rem frumentariam expedire incipit.

1 55. Eodem die equitum magnam partem flumen transiecit. 5 qui inopinantes pabulatores et sine ullo dissipatos timore adgressi magnum numerum iumentorum atque hominum intercipiunt cohortibusque caetratis subsidio missis scienter in duas partes sese distribuunt, alii ut praesidio sint praedae, alii ut venientibus resistant 10 2 atque eos propellant, unamque cohortem, quae temere ante ceteras extra aciem procurrerat, seclusam ab reliquis circumveniunt atque interficiunt, incolumesque cum magna praeda eodem ponte in castra revertuntur. *

1 56. Dum haec ad Ilerdam geruntur, Massilienses usi 15 L. Domiti consilio navis longas expediunt numero XVII, 2 quarum erant XI tectae. multa huc minora navigia addunt, ut ipsa multitudine nostra classis terreatur. magnum numerum sagittariorum, magnum Albicorum, de quibus supra demonstratum est, inponunt, atque hos praemiis 20 3 pollicitationibusque incitant. certas sibi deposcit navis Domitius atque has colonis pastoribusque, quos secum 4 adduxerat, complet. sic omnibus rebus instructa classe magna fiducia ad nostras navis procedunt, quibus praeerat D. Brutus. hae ad insulam, quae est contra Mas- 25 siliam, stationes obtinebant.

1 57. Erat multo inferior numero navium Brutus. sed electos ex omnibus legionibus fortissimos viros, antesignanos, centuriones, Caesar ei classi attribuerat, qui 2 sibi id muneris depoposcerant. hi manus ferreas atque 30

1 huc β hunc σ | legionem *om.* σ | transicit *Vasc.* transiecit ω *fort. pro praesenti habendum* || 2 perficit β -fecit σ *de quo idem valet* || 4 recipit πϱ -cepit σW *item fort. praes.* || 5 transiecit WV traiecit σϱT *an praes.?* || 6 inopinantis pabulatoris W[1]ϱT || 7 magnum *Nipp.* iam magnum σπ quam magnum Wϱ *quod tuetur Lebreton p. 72* || 8 caetratis *Man.* centuriatis (-tuatis W[1]) ω || 10 praedae praesidio sint β || 16 naves N[2]UV || 17 hic W huic N || 20 supra *i. 1, 34, 4* || 21 certas ω tectas *Cornelissen* ceteras *van Veen prob.* | naves σV[c] || 23 eduxerat W || 24 naves σV || 25 hae π haec σWϱ || 30 depoposcerant WϱT[c] -rat σπ

harpagones paraverant, magnoque numero pilorum,
tragularum reliquorumque telorum se instruxerant. ita
cognito hostium adventu suas naves ex portu educunt,
cum Massiliensibus confligunt. pugnatum est utrimque 3
5 fortissime atque acerrime; neque multum Albici nostris
virtute cedebant, homines asperi et montani et exercitati
in armis; atque hi modo digressi ⟨a⟩ Massiliensibus 4
recentem eorum pollicitationem animis continebant, pas-
toresque Domiti spe libertatis excitati sub oculis do-
10 mini suam probare operam studebant.

58. Ipsi Massilienses et celeritate navium et scientia 1
gubernatorum confisi nostros eludebant, impetusque
eorum ⟨non⟩ excipiebant, et quoad licebat latiore uti
spatio, producta longius acie circumvenire nostros aut
15 pluribus navibus adoriri singulas aut remos transcur-
rentes detergere, si possent, contendebant. cum propius 2
erat necessario ventum, ab scientia gubernatorum atque
artificiis ad virtutem montanorum confugiebant. ⟨nostri⟩ 3
quom minus exercitatis remigibus minusque peritis gu-
20 bernatoribus utebantur, qui repente ex onerariis navibus
erant producti nequedum etiam vocabulis armamen-
torum cognitis, tum etiam tarditate et gravitate navium
impediebantur; factae enim subito ex umida materia non
eundem usum celeritatis habuerant. itaque dum locus 4
25 comminus pugnandi daretur, aequo animo singulas binis
navibus obiciebant atque iniecta manu ferrea et retenta
utraque navi diversi pugnabant atque in hostium naves
transcendebant. et magno numero Albicorum et pastorum
interfecto partem navium deprimunt, nonnullas cum

1 -que *om.* N | numero *om.* T || **4** utrimque est N || **5** albicci SNT || **6** et montani *om.* N || **7** digressi W^c de- ω | *add. ed. pr.* || **8** eorum R^cU^c eodem σπϱ eorum eodem W^1 eorumdem W^2 || **9** Domiti *E.Hoffmann* indomiti ω illi Domiti *Bue.* | dominis W^1ϱ || **13** *add. Kra.* | decipiebant (*sine* non) *Nipp.* | uti *Vo.* ut πϱ aut W *om.* σ || **14** aut ω et *Nitsche p. 31* || **16** detergere $W^cR^cU^c$ deterrere ω || **18** artificiis T^2 -ficis (-cum V) ω | *add. Ald.* || **19** cum *Elb.* quo σπ qui Wϱ || **21** traducti *Meu. L.C. II 1230* | armentorum SN^1Wϱ || **24** habebant *Ald.* || **25** comminus L communis *ceteri codd.* || **28** *post* transcendebant *lac. stat. Ciacc.* | albiccorum S || **29** partim $SL^1N^1W^1$ϱ

5 hominibus capiunt, reliquas in portum compellunt. eo die naves Massiliensium cum his, quae sunt captae, intereunt VIIII.

1 59. Hoc cum primum Caesari ad Ilerdam nuntiatur,
2 simul perfecto ponte celeriter fortuna mutatur. * illi perterriti virtute equitum minus libere, minus audacter vagabantur; alias non longo a castris progressi spatio, ut celerem receptum haberent, angustius pabulabantur, alias longiore circuitu custodias stationesque equitum vitabant, aut aliquo accepto detrimento aut procul equitatu viso ex medio itinere proiectis sarcinis refugiebant.
3 postremo et plures intermittere dies et praeter consuetudinem omnium noctu constituerant pabulari.

1 60. Interim Oscenses et Calagurritani, qui erant [cum] Oscensibus contributi, mittunt ad eum legatos seseque
2 imperata facturos pollicentur. hos Tarraconenses et Iacetani et Ausetani et paucis post diebus Illurgavo-
3 nenses, qui flumen Hiberum attingunt, insequuntur. petit ab his omnibus, ut se frumento iuvent. pollicentur atque omnibus undique conquisitis iumentis in castra depor-
4 tant. transit etiam cohors Illurgavonensis ad eum cognito
5 civitatis consilio et signa ex statione transfert. magna celeriter commutatio rerum. perfecto ponte, magnis quinque civitatibus ad amicitiam adiunctis, expedita re frumentaria, exstinctis rumoribus de auxiliis legionum, quae cum Pompeio per Mauretaniam venire dicebantur, multae longinquiores civitates ab Afranio desciscunt et Caesaris amicitiam sequuntur.

4 cum primum *Morus* primum cum σ primum β proelium *Ciacc.* || 7 alias β alii σ | longe β || 8 angustiore *Meu.* | pabulabantur ς -lantur ω || 9 alias β alii σ || 10 aut σ ut σ at *Paul* | equitu SN[1] || 11 refugiebant σ fugiebant β || 13 constituerant ω inst- *Meu. tunc necessario perfectum restituitur cum Nitschio p. 31* || 14 *del. Ciacc.* tum *Kindscher* || 16 terraconenses ϱ || 17 lurgavonenses W[c] || 18 insecuntur T sequuntur U[2] *Meu.* || 21 cohors lurgavonensis (ill- V -ses W[1]) β cohorilurgavonensis σ || 22 magna . . . rerum *del. Hofmann cf. praef. p.XI* || 23 celeriter β -ritate σ | commutatio rerum β commutationem S -one N et commutatione L || 26 mauritaniam LNπ || 28 secuntur SU

61. Quibus rebus perterritis animis adversariorum 1
Caesar, ne semper magno circuitu per pontem equitatus
esset mittendus, nactus idoneum locum, fossas pedum
xxx in latitudinem complures facere instituit, quibus
5 partem aliquam Sicoris averteret vadumque in eo flumine
efficeret. his paene effectis magnum in timorem Afranius 2
Petreiusque perveniunt, ne omnino frumento pabuloque
intercluderentur, quod multum Caesar equitatu valebat.
itaque constituunt ipsi locis excedere et in Celtiberiam
10 bellum transferre. huic consilio subfragabatur etiam 3
illa res, quod ex duobus contrariis generibus quae superiore bello cum [L.] Sertorio steterant civitates, victae
nomen atque imperium absentis ⟨Pompei⟩ timebant, quae
in amicitia manserant [Pompei], magnis adfectae bene-
15 ficiis eum diligebant, Caesaris autem erat in barbaris
nomen obscurius. hic magnos equitatus magnaque auxi- 4
lia exspectabant et suis locis bellum in hiemem ducere
cogitabant. hoc inito consilio †toto flumine Hibero navis 5
conquiri et Otogesam adduci iubent. id erat oppidum
20 positum ad Hiberum miliaque passuum a castris aberat
xxx. ad eum locum fluminis navibus iunctis pontem im- 6
perant fieri legionesque duas flumen Sicorim transducunt
castraque muniunt vallo pedum xii.

62. Qua re per exploratores cognita summo labore 1
25 militum Caesar continuato diem noctemque opere in
flumine avertendo huc iam deduxerat rem, ut equites,
etsi difficulter atque aegre fiebat, possent tamen atque
auderent flumen transire, pedites vero tantummodo 2

1 rebus *om.* $\mathbf{R}^1$ | perterritus animus $\mathbf{T}^1$ || 3 pedum **WRN** pedes **SLπU** || 5 parte aliqua **N** | sicores **σT** | vadumque **Lβ** dumque **SN** || 9 ipsi (-is **L**) **ω** (*i. non coacti*) illis *Novák* || 10 huic . . . obscurius (16) *videntur a Caesare postea addita esse* || 12 *del.* ς ⟨Q.⟩ *addunt edd.* || 13 Pompei *et add. et v. 14 del. Dav. nisi forte melius ante* nomen *additur* || 14 manserunt **L** -rat **R** | effectae $\mathbf{L}^1$**N** || 18 naves **V** || 19 conquiri et Octogesam (Otogesam *Schulten cl. nomine Hispano* Otobesa) *Vasc.* conquirere toto (-re et octo $\mathbf{W}^c$) gesma **ω** || 20 miliaque *Ald.* mil. **U ω** || 21 XXX *v. Goeler* XX **ω**. *nisi forte Caesar erravit cum haec scriberet* || 22 sicorum (sicco- **SN**) **σU** || 23 -que *om.* **π** | muniuntur **β** || 26 deduxerat *Stat.* red- **ω** || 27 fiebant **σ**

umeris ac summo pectore extarent et cum altitudine aquae tum etiam rapiditate fluminis ad transeundum
3 impedirentur. sed tamen eodem fere tempore pons in Hibero prope effectus nuntiabatur et in Sicori vadum reperiebatur. 5

1 63. Iam vero eo magis illi maturandum iter existimabant. itaque duabus auxiliaribus cohortibus Ilerdae praesidio relictis omnibus copiis Sicorim transeunt et cum duabus legionibus, quas superioribus diebus tra-
2 duxerant, castra coniungunt. relinquebatur Caesari nihil, 10 nisi uti equitatu agmen adversariorum male haberet et carperet. pons enim ipsius magnum circuitum habebat, ut multo breviore itinere illi ad Hiberum pervenire
3 possent. equites ab eo missi flumen transeunt, et, cum de tertia vigilia Petreius atque Afranius castra movissent, 15 repente sese ad novissimum agmen ostendunt, et magna multitudine circumfusa morari atque iter impedire incipiunt.

1 64. Prima luce ex superioribus locis, quae Caesaris castris erant coniuncta, cernebatur equitatus nostri 20 proelio novissimos illorum premi vehementer ac nonnumquam sustinere extremum agmen atque interrumpi, alias ferri signa et universarum cohortium impetu nostros propelli, dein rursus converso ⟨hoste⟩ insequi.
2 totis vero castris milites circulari et dolere hostem ex 25 manibus dimitti, bellum necessario longius duci, centurionesque tribunosque militum adire atque obsecrare, ut per eos Caesar certior fieret, ne labori suo neu peri-

1 extarent *Dav.* -re ω || 2 repuditate (-dicate LN) σ tarditate V || 3 impedirentur W non impedirentur πϱ non impedirentur nuntiabatur σ: *an* non ⟨nihil⟩ impedirentur? || 7 ilerdam σ || 8 sicorum W[1] sycoriam LNT siccoriam S | et ... coniungunt *om.* L || 9 in superioribus N | traduxerant SN -runt β || 10 iungunt T || 11 ut (*pro* et) N || 12 pons W post σπϱ | habebat circuitum R || 14 illi equites N || 15 atque β et σ || 16 se *ci. AKl.* || 17 impedire iter *Paul* || 19 quae Wϱ *om.* σπ || 20 coniuncti σ | cernebatur Wϱ -bantur σπ || 21 nonnumquam σπ nunc quam Wϱ || 22 sustineri *Gie.: sed Fa. confert Gall. 2, 6, 4* | ⟨iter⟩ interrumpi *Forch.* || 23 ferri ω inferri ς | impetu W[2] -tum ω || 24 converso ⟨hoste⟩ *AKl.* converso (-sos W[c]) ω || 25 dolore SN[1]W[1] || 26 necessario β non n. σ | centuriones T

culo parceret; paratos esse sese, posse et audere ea
transire flumen, qua traductus esset equitatus. quorum 3
studio et vocibus excitatus Caesar, etsi timebat tantae
magnitudini fluminis exercitum obicere, conandum tamen
5 atque experiendum iudicat. itaque infirmiores milites ex 4
omnibus centuriis deligi iubet, quorum aut animus aut
vires videbantur sustinere non posse. hos cum legione 5
una praesidio castris relinquit; reliquas legiones ex-
peditas educit magnoque numero iumentorum in flumine
10 supra atque infra constituto traducit exercitum. paucis 6
ex his militibus arma in flumine abrepta ⟨sunt, ipsi⟩ ab
equitatu excipiuntur ac sublevantur; interit tamen nemo.
traducto incolumi exercitu copias instruit triplicemque
aciem ducere incipit. ac tantum fuit in militibus studii, 7
15 ut milium VI ad iter addito [ad vadum] circuitu magna
que ⟨ad vadum⟩ fluminis mora interposita eos, qui de
tertia vigilia exissent, ante horam diei VIIII conseque-
rentur.

65. Quos ubi Afranius procul visos cum Petreio con- 1
20 spexit, nova re perterritus locis superioribus consistit
aciemque instruit. Caesar in campis exercitum reficit, 2
ne defessum proelio obiciat; rursus conantis progredi
insequitur et moratur. illi necessario maturius quam 3
constituerant, castra ponunt. suberant enim montes
25 atque a milibus passuum V itinera difficilia atque
angusta excipiebant. hos montes intrare cupiebant, ut 4
equitatum effugerent Caesaris praesidiisque in angustiis
conlocatis exercitum itinere prohiberent, ipsi sine peri-
culo ac timore Hiberum copias traducerent. quod fuit 5

1 ea *om.* σ || 2 qua β quo σ || 4 magnitudinis σWϱ | flumini LW^c || 5 infirmioris W^cRT || 8 praesidio β prae σ | reliquit σ || 10 paucos L || 11 arma *om.* LN | in flumine ω vi fluminis *Doberenz* | abrepta *AKl.* arrepta (-tos L) σ (*quod tuetur Fa.*) *om.* β | *add. AKl.* || 12 excipiuntur β, excipit σ || 14 studium σ || 15. 16 ad vadum *transp. Scal.* || 17 VIIII ω IIII *v. Goeler* || 19 visos *del. Ciacc.* || 20 consistit *Ciacc.* constitit ω *in civ. fort. ferenda inaequalitate* || 21 reficit T^1 -fecit *ceteri codd. fort. pro praes. accipiendum* || 22 conantes σ || 23 maturius quam constituerant β q. c. m. σ; *illa collocutio Caesari familiaris (Gall. 1,54,2. 4,6,1)* || 25 milibus (mille V) β rumalibus σ | passum S passibus V || 26 intrare cupiebant *Nipp.* intra se recipiebant ω

illis conandum atque omni ratione efficiendum; sed totius diei pugna atque itineris labore defessi rem in posterum diem distulerunt. Caesar quoque in proximo colle castra ponit.

1 66. Media circiter nocte iis qui aquandi causa longius 5 a castris processerant, ab equitibus correptis, fit ab his certior Caesar duces adversariorum silentio copias castris educere. quo cognito signum dari iubet et vasa 2 militari more conclamari. illi exaudito clamore veriti ne noctu impediti sub onere confligere cogerentur aut ne 10 ab equitatu Caesaris in angustiis tenerentur, iter sup-3 primunt copiasque in castris continent. postero die Petreius cum paucis equitibus occulte ad exploranda loca proficiscitur. hoc idem fit ex castris Caesaris. mittitur L. Decidius Saxa cum paucis qui loci naturam 15 4 perspiciat. uterque idem suis renuntiat: v milia passuum proxima intercedere itineris campestris, inde excipere loca aspera et montuosa; qui prior has angustias occupaverit, ab hoc hostem prohiberi nihil esse negotii.

1 67. Disputatur in consilio a Petreio atque Afranio 20 et tempus profectionis quaeritur. plerique censebant, ut noctu iter facerent; posse prius ad angustias veniri, 2 quam sentiretur. alii, quod pridie noctu conclamatum esset Caesaris castris, argumenti sumebant loco non 3 posse clam exiri. circumfundi noctu equitatum Caesaris 25 atque omnia loca atque itinera obsidere; nocturnaque proelia esse vitanda, quod perterritus miles in civili dissensione timori magis quam religioni consulere con-4 suerit. at luce multum per se pudorem omnium oculis,

1 sed *Steph.* et ω || **2** pugna LWT^{c}V^c -nam Sϱ T^{1}V^1 || **3** detulerunt R || **5** iis Wϱ his T hi σV | aquandi *Kindscher* adaquandi (adqu- T) ω || **6** correptis Wϱ correpti sunt L correpti SNπ || **9** militari *ed. pr.* -aria ω | conclamari β conclamandi proferre σ || **10** ne *om.* σ || **15** saxo σ || **17** intercedere *ed. pr.* -cidere ω || **18** occupaverit β erat σ || **19** prohiberi W^c -re ω | esse βL^{1}N^2 sese SL^{2}N^1 || **20** a σWV ab ϱT | atque β et ab σ || **23** sentiretur L -rentur SNβ | ali σV || **24** caesaris β a c. σ in C. *Nipp.* | castris caesaris N | argumentis σ || **25** exire R^1 || **26** obsideri W -diis σ | nocturnaque β nocturnaeque σ || **28** timori W^{2}ϱT^{2}V -ris W^{1}T^1 -re σ | consuerit (-everit T) β censuerit σ || **29** at *ed. pr.* ad ω | luce *Ciacc.* lucem ω

multum etiam tribunorum militum et centurionum praesentiam adferre, quibus rebus coerceri milites et in officio contineri soleant. quare omni ratione esse interdiu perrumpendum; etsi aliquo accepto detrimento, tamen summa exercitus salva locum quem petant capi posse. haec vincit in consilio sententia, et prima luce postridie constituunt proficisci.

68. Caesar exploratis regionibus albente caelo omnes copias castris educit, magnoque circuitu nullo certo itinere exercitum ducit. nam quae itinera ad Hiberum atque Otogesam pertinebant, castris hostium oppositis tenebantur. ipsi erant transcendendae valles maximae ac difficillimae, saxa multis locis praerupta iter impediebant, ut arma per manus necessario traderentur militesque inermes sublevatique alii ab aliis magnam partem itineris conficerent. sed hunc laborem recusabat nemo, quod eum omnium laborum finem fore existimabant, si hostem Hibero intercludere et frumento prohibere potuissent.

69. Ac primo Afraniani milites visendi causa laeti ex castris procurrebant contumeliosisque vocibus prosequebantur nostros: necessarii victus inopia coactos fugere atque ad Ilerdam reverti. erat enim iter a proposito diversum, contrariamque in partem iri videbatur. duces vero eorum consilium suum laudibus ferebant, quod se castris tenuissent; multumque eorum opinionem adiuvabat, quod sine iumentis impedimentisque ad iter profectos videbant, ut non posse inopiam diutius sustinere

1 praesentiam *edd.* -tium ω || **6** vincit σ evincit β | sententiarum T | post tridie σT || **9** itinere certo R || **10** ducit *Ber.* educit ω | nam quae itinera β namque itinera quae σ || **11** otogesam SϱT oct- NWV octogesmam L || **12** ipsi β ipsa σ | transcendenda vallis maxima et difficillima σ || **14** ut *om.* β || **15** inermi Wϱ -mis T | alii σWπR alia U || **17** laborum omnium R || **18** frumento W -tum σπϱ || **20** affrani R || **22** nostros *Morus* nos W nos nec U nec πR *om.* σ || **23** ilerdar T -da R || **24** contrariaque R | in partem iri (iri in partem U^1) ϱ in partem W partem iri π in partem muri σ | videbantur σW^1 || **25** suum consilium LN consilio suo T^1 | se W^{c}ϱ *om.* σW^{1}π || **27** ad iter ω ab Ilerda *Paul* | videbant profectos R || **28** possent σπ

3 confiderent. sed ubi paulatim retorqueri agmen ad dextram conspexerunt iamque primos superare regionem castrorum animadverterunt, nemo erat adeo tardus aut fugiens laboris quin statim castris exeundum atque
4 occurrendum putaret. conclamatur ad arma, atque omnes 5
copiae paucis praesidio relictis cohortibus exeunt rectoque ad Hiberum itinere contendunt.

1 70. Erat in celeritate omne positum certamen, utri prius angustias montesque occuparent. sed exercitum Caesaris viarum difficultates tardabant, Afrani copias 10
2 equitatus Caesaris insequens morabatur. res tamen ab Afranianis huc erat necessario deducta, ut, si priores montis quos petebant attigissent, ipsi periculum vitarent, impedimenta totius exercitus cohortisque in castris relictas servare non possent; quibus interclusis 15
exercitu Caesaris auxilium ferri nulla ratione poterat.
3 confecit prior iter Caesar atque ex magnis rupibus nactus planitiem in hac contra hostem aciem instruit. Afranius, cum ab equitatu novissimum agmen premeretur et ante se hostem videret, collem quendam nac- 20
4 tus ibi constitit. ex eo loco IIII caetratorum cohortis in montem qui erat in conspectu omnium excelsissimus mittit. hunc magno cursu concitatos iubet occupare, eo consilio, uti ipse eodem omnibus copiis contenderet
5 et mutato itinere iugis Otogesam perveniret. hunc cum 25
obliquo itinere caetrati peterent, conspicatus equitatus Caesaris in cohortis impetum facit; nec minimam partem temporis equitum vim caetrati sustinere potuerunt omnesque ab eis circumventi in conspectu utriusque exercitus interficiuntur. 30

1 71. Erat occasio bene gerendae rei. neque vero id Caesarem fugiebat tanto sub oculis accepto detrimento

1 dextram ϱ -teram σWπ, *cf. Meu. ad Gall. 1, 20, 5* || 8 utri β utti S uti L || 10 difficultatis W^1 || 12 afranis SNW^1ϱT -niis W^c | ducta T | si priores β superiores σ || 13 montes σV^2 || 14 cohortesque σW^c || 18 hac *Vasc.* hanc ω || 20 et *om.* β || 21 ceturatorum L cetractorum N || 23 hunc πL^2N^2 huc SL^1N^1Wϱ || 25 otogesam (octo- LW^c) σ -gensam (octo- UW^1) β | huc N^1 || 26 caeturati σ || 27 cohortes σ | facit Wϱ fecit σ *om.* π | minimam σWϱ nimiam π || 28 caeturati σ | non potuerunt N || 31 id σW^c idem β

perterritum exercitum sustinere non posse, praesertim
circumdatum undique equitatu, cum in loco aequo
atque aperto confligeretur; idque ex omnibus partibus
ab eo flagitabatur. concurrebant legati, centuriones tri- 2
5 bunique militum: ne dubitaret proelium committere.
omnium esse militum paratissimos animos. Afranianos 3
contra multis rebus summi timoris signa misisse: quod
suis non subvenissent, quod de colle non decederent,
quod vix equitum incursus sustinerent conlatisque in
10 unum locum signis conferti neque ordines neque signa
servarent. quodsi iniquitatem loci timeret, datum iri tamen 4
aliquo loco pugnandi facultatem, quod certe inde decedendum esset Afranio nec sine aqua permanere posset.

72. Caesar in eam spem venerat se sine pugna et 1
15 sine volnere suorum rem conficere posse, quod re frumentaria adversarios interclusisset. cur etiam secundo 2
proelio aliquos ex suis amitteret? cur volnerari pateretur optime meritos de se milites? cur denique fortunam periclitaretur? praesertim cum non minus esset
20 imperatoris consilio superare quam gladio. movebatur 3
etiam misericordia civium, quos interficiendos videbat;
quibus salvis atque incolumibus rem optinere malebat.
hoc consilium Caesaris plerisque non probabatur; mi- 4
lites vero palam inter se loquebantur, quoniam talis
25 occasio victoriae dimitteretur, etiam cum vellet Caesar, sese non esse pugnaturos. ille in sua sententia
perseverat et paulum ex eo loco digreditur, ut timorem
adversariis minuat. Petreius atque Afranius oblata fa- 5
cultate in castra sese referunt. Caesar praesidiis in

1 praesertim cum σ ‖ 2 equitatum Rπ | tum σ ‖ 3 ex *om.* Wϱ ‖ 6 afranios π ‖ 7 summi *Pauly* sui ω | misisse LUV mississe W missis NR misis S missis sed T | eidem *pro* quod R ‖ 8 decederent L re- *ceteri codd.* ‖ 9 vix Lπ vis SNϱ suis W ‖ 11 iri *edd.* ire ω ‖ 12 aliquo ω aequo *Ciacc.* alio ς | quod β quo σ ‖ 13 posset β post σ ‖ 15 vulnere LNUV$W^c$$T^2$ -rare W^1 | quo σ ‖ 16 Quur ϱ *(item v. 17 et 18)* ‖ 17 amitteret N^2 mitteret ω | cur ... milites *om.* T | volnerari R vulnerari LN^2WUV volnerare (vul- N^1) SN^1 ‖ 20 consilium ϱ ‖ 22 obtinere RV ‖ 23 probatum R^1 ‖ 27 paululum N | digreditur V degr- *ceteri codd.* ‖ 29 castris σ | in L *om. ceteri codd.*

montibus dispositis omni ad Hiberum intercluso itinere,
quam proxime potest hostium castris, castra communit.
1 73. Postero die duces adversariorum perturbati,
quod omnem rei frumentariae fluminisque Hiberi spem
2 dimiserant, de reliquis rebus consultabant. erat unum 5
iter, Ilerdam si reverti vellent, alterum, si Tarraconem
peterent. haec cònsiliantibus eis nuntiantur aquatores
3 ab equitatu premi nostro. qua re cognita crebras sta-
tiones disponunt equitum et cohortium alariarum le-
gionariasque intericiunt cohortis vallumque ex castris 10
ad aquam ducere incipiunt, ut intra munitionem et sine
4 timore et sine stationibus aquari possent. id opus inter
se Petreius atque Afranius partiuntur ipsique per-
ficiendi operis causa longius progrediuntur.
1 74. Quorum discessu liberam nacti milites conlo- 15
quiorum facultatem volgo procedunt, et quem quisque
in ⟨Caesaris⟩ castris notum aut municipem habebat,
2 conquirit atque evocat. primum agunt gratias omnes
omnibus, quod sibi perterritis pridie pepercissent;
eorum se beneficio vivere. deinde imperatoris fidem 20
quaerunt, rectene se illi sint commissuri, et quod non
ab initio fecerint armaque quod cum hominibus ne-
3 cessariis et consanguineis contulerint, queruntur. his
provocati sermonibus fidem ab imperatore de Petrei
atque Afrani vita petunt, nequod in se scelus conce- 25
pisse neu suos prodidisse videantur. quibus confir-
matis rebus se statim signa translaturos confirmant
legatosque de pace primorum ordinum centuriones ad
4 Caesarem mittunt. interim alii suos in castra invitandi
causa adducunt, alii ab suis abducuntur, adeo ut una 30

1 omnia σ | intercluso V -sos (-sit T^1) *ceteri codd.* | itinera σ || **5** dimiserat SL^cN | unimiter S unanimiter N || **6** verti N || **10** cohortes σ || **11** munitionem $L^2β$ mutationem σ | et Wϱ ut T *om.* σV || **13** perficiundi SϱT || **16** vulgo LNWUπ || **17** *add. Gie.* || **18** evocat β vocat σ || **20** dein de . . . fide *Ramorino* || **21** queruntur N | quod ⟨id⟩ *Meu.* || **22** id fecerint V | armaque U*mg.* *Oud.* arma ·i· SNW^1U^1 arma id est L arma enim W^c arma Rπ | quod σWϱ qui T *om.* V || **24** provocatis WϱV || **26** procidisse S || **29** interim . . . adducunt *om.* σ || **30** abducuntur σV add- WϱT

castra iam facta ex binis viderentur; compluresque tri-
buni militum ⟨et⟩ centuriones ad Caesarem veniunt
seque ei commendant. idem hoc fit a principibus His- 5
paniae, quos illi evocaverant et secum in castris habe-
5 bant obsidum loco. hi suos notos hospitesque quaere-
bant, per quem quisque eorum aditum commendationis
haberet ad Caesarem. Afrani etiam filius adulescens de 6
sua ac parentis sui salute cum Caesare per Sulpicium
legatum agebat. erant plena laetitia et gratulatione 7
10 omnia et eorum qui tanta pericula vitasse, et eorum
qui sine volnere tantas res confecisse videbantur, ma-
gnumque fructum suae pristinae lenitatis omnium iu-
dicio Caesar ferebat, consiliumque eius a cunctis pro-
babatur.

15 75. Quibus rebus nuntiatis Afranius ab instituto 1
opere discedit seque in castra recipit, sic paratus, ut
videbatur, ut, quicumque accidisset casus, hunc quieto
et aequo animo ferret. Petreius vero non deserit sese. 2
armat familiam; cum hac et praetoria cohorte caetra-
20 torum barbarisque equitibus paucis, beneficiariis suis,
quos suae custodiae causa habere consueverat, impro-
viso ad vallum advolat, conloquia militum interrum-
pit, nostros repellit a castris, quos deprendit, interficit.
reliqui coeunt inter se et repentino periculo exterriti 3
25 sinistras sagis involvunt gladiosque destringunt atque
ita se a caetratis equitibusque defendunt castrorum pro-
pinquitate confisi seque in castra recipiunt et ab iis co-
hortibus quae erant in statione ad portas, defenduntur.

76. Quibus rebus confectis flens Petreius manipulos 1
30 circumit militesque appellat, neu se neu Pompeium ab-
sentem imperatorem suum adversariis ad supplicium

1 complures N ‖ **2** *add.* ς ‖ **3** fit β facit σ ‖ **4** illi *om.* T ‖ **5** hi LWT Hii V his SN ii U *om.* R *in spatio duarum litterarum* | natos σ ‖ **8** suis *pro* sui R ‖ **11** volnere R vulnere *ceteri codd.* ‖ **12** quae *pro* suae R^1 ‖ **15** Afranius *Kindscher* -nio ω ‖ **16** recepit σW *(fort. pro praesente)* ‖ **19** praetoriam cohortem S^1LNπ | ceteratorum W^1 ceturatorum L cetract- N ‖ **23** deprehendit V ‖ **24** reliquit W^1 ‖ **25** distringunt σV ‖ **26** ceturatis L ‖ **27** his ω ‖ **28** statione σW^c -nes β ‖ **30** militesque βL^c -tibusque SL^1N | ne se *ci. Kue.* | absentem *om.* T

2 tradant, obsecrat. fit celeriter concursus in praetorium
postulat, ut iurent omnes se exercitum ducesque non
deserturos neque prodituros neque sibi separatim a reli-
3 quis consilium capturos. princeps in haec verba iurat
ipse; idem iusiurandum adigit Afranium; subsequuntur 5
tribuni militum centurionesque; centuriatim producti
4 milites idem iurant. edicunt, penes quem quisque sit Cae-
saris miles, ut producat: productos palam in praetorio
interficiunt. sed plerosque ii qui receperant celant noctu-
5 que per vallum emittunt. sic terror oblatus a ducibus, 10
crudelitas in supplicio, nova religio iurisiurandi spem
praesentis deditionis sustulit mentesque militum conver-
tit et rem ad pristinam belli rationem redegit.

1 77. Caesar, qui milites adversariorum in castra per
tempus conloqui venerant, summa diligentia conquiri 15
2 et remitti iubet. sed ex numero tribunorum militum
centurionumque nonnulli sua voluntate apud eum re-
manserunt. quos ille postea magno in honore habuit;
centuriones in priores ordines, equites Romanos in
tribunicium restituit honorem. 20

1 78. Premebantur Afraniani pabulatione, aquaban-
tur aegre. frumenti copiam legionarii nonnullam habe-
bant, quod dierum † XXII ab Ilerda frumentum iussi
erant efferre, caetrati auxiliaresque nullam, quorum
erant et facultates ad parandum exiguae et corpora 25
2 insueta ad onera portanda. itaque magnus eorum co-
tidie numerus ad Caesarem perfugiebat. in his erat
angustiis res. sed ex propositis consiliis duobus ex-
plicitius videbatur Ilerdam reverti, quod ibi paulum

1 cursus σ || 2 postulat S^2 -lant ω | iurent Wϱ venirent σπ || 5 subsecuntur ϱ -sequitur S^1 || 7 caesar R || 8 producant W -atur N^2 || 9 pleros S^1 | i R hi π SWU *om.* LN | qui S^1β quos S^2LN || 10 terror oblatus *Ald.* terror ablatus σ terrore oblato β | 11 credulitas SN^1 | nova β nava S vana LN || 13 redigit σ || 14 milites adversariorum qui Wϱ || 19 in priores ordines *Ciacc.* ampliores ordines (-ris -nis σ) ω || 21 premebantur ω prohibebantur *Paul, sed cf. Gall. 5, 28, 5* || 22 copiam $πN^2$ copia σWϱ | nonnullam *Gryphius* -li ω || 23 XXII ω VII *Koechly* VIII *v. Goeler, cf. Kromayer-Veith, Heerwesen 1928, 425* || 24 ceturati L || 25 parandum *ed. pr.* prandium ω || 28 explicitius LW^2 -tus SNβ || 29 paululum N

frumenti reliquerant. ibi se reliquum consilium explicaturos confidebant. Tarraco aberat longius; quo spatio plures rem posse casus recipere intellegebant. hoc probato consilio ex castris proficiscuntur. Caesar equitatu praemisso, qui novissimum agmen carperet atque impediret, ipse cum legionibus subsequitur. nullum intercedebat tempus, quin extremi cum equitibus proeliarentur.

79. Genus erat hoc pugnae. expeditae cohortes novissimum agmen claudebant pluresque in locis campestribus subsistebant. si mons erat ascendendus, facile ipsa loci natura periculum repellebat, quod ex locis superioribus, qui antecesserant, desuper ascendentis protegebant; cum vallis aut locus declivis suberat neque ii qui antecesserant morantibus opem ferre poterant, equites vero ex loco superiore in aversos tela coiciebant, tum magno erat in periculo res. relinquebatur, ut cum eiusmodi locis esset adpropinquatum, legionum signa consistere iuberent magnoque impetu equitatum repellerent, eo submoto repente incitati cursu sese in vallis universi demitterent atque ita transgressi rursus in locis superioribus consisterent. nam tantum ab equitum suorum auxiliis aberant, quorum numerum habebant magnum, ut eos superioribus perterritos proeliis in medium reciperent agmen ultroque eos tuerentur; quorum nulli ex itinere excedere licebat, quin ab equitatu Caesaris exciperetur.

80. Tali dum pugnatur modo, lente atque paulatim

2 tarraco W^2 terraco (t. quo π) ω || 3 posse β positae σ || 5 caperet VW || 6 legiones SN || 10 agmen *om.* R | pluresque ω pl. ⟨pauci⟩ *Kue.* equitesque *Elb.* || 11 subsistebant ω sustinebant *Paul; an* ⟨quae⟩ plerumque . . . subsistebant*?* || 13 desuper σ suos β | ascendentes σUV^2 || 15 hi ω || 16 aversos *Ald. nepos* adversos ω || 17 in *om.* S^2W | relinquebatur . . . cursu (20) *hic om.* LN *exhibent post p. 65, 27* custodias | relinquebatur *Cellarius* reinquebatur R rei inquirebatur WUπ ut rei inquirebatur (-bat S^2N) σ || 19 equitatum $W^2\pi$ -atu $W^1\varrho$ equitum vim σ || 20 sese . . . custodias (2, 19, 3) *hic om.* S *add. ad 3, 43, 2* | valles σ || 21 demitterent *Vasc.* di- ω || 23 auxilio *Mdv.* || 28 lentus S *om.* LN | paulatim *om.* σ

proceditur crebroque, ut sint auxilio suis, subsistunt;
2 ut tum accidit. milia enim progressi IIII vehementius-
que peragitati ab equitatu montem excelsum capiunt
ibique una fronte contra hostem castra muniunt neque
3 iumentis onera deponunt. ubi Caesaris castra posita 5
tabernaculaque constituta et dimissos equites pabu-
landi causa animum adverterunt, sese subito prori-
piunt hora circiter sexta eiusdem diei et spem nacti
morae discessu nostrorum equitum iter facere inci-
4 piunt. qua re animum adversa Caesar relictis ⟨impe- 10
dimentis cum⟩ legionibus subsequitur, praesidio im-
pedimentis paucas cohortis relinquit; hora X subsequi,
pabulatores equitesque revocari iubet. celeriter equi-
5 tatus ad cotidianum itineris officium revertitur. pugna-
tur acriter ad novissimum agmen, adeo ut paene terga 15
convertant, compluresque milites, etiam nonnulli cen-
turiones, interficiuntur. instabat agmen Caesaris atque
universum inminebat.

1 81. Tum vero neque ad explorandum idoneum locum
castris neque ad progrediendum data facultate consis- 20
tunt necessario et procul ab aqua et natura iniquo
2 loco castra ponunt. sed isdem de causis Caesar, quae
supra sunt demonstratae, proelio non lacessit. et eo
die tabernacula statui passus non est, quo paratiores
essent ad insequendum omnes, sive noctu sive interdiu 25
3 erumperent. illi animadverso vitio castrorum tota
nocte munitiones proferunt castraque castris conver-
tunt. hoc idem postero die a prima luce faciunt totum-
4 que in ea re diem consumunt. sed quantum opere pro-
cesserant et castra protulerant, tanto aberant ab aqua 30
longius, et praesenti malo aliis malis remedia daban-
5 tur. prima nocte aquandi causa nemo egreditur ex

1 sui σ || **4** uno **N** || **10** *ut supra Di.* relictis (-as T^1) ω eductis *ci. AKl.* refectis *Deiter, Philol. 44, 1884, 368* || **12** cohortes σ || **13** -que *om.* **WR** || **16** vertant **N** || **17** caesari **R** || **22** iisdem **L** hisdem **SU** || **23** supra *i. 1, 72, 1* | demonstratae proelio σπϱ demonstratempli W^1 -stratae amplius W^c | et β ex σ || **26** enim adverso **T** enim animadverso ϱ || **27** convenerunt σ || **31** remediabantur U^1

castris; proximo die praesidio in castris relicto universas ad aquam copias educunt, pabulatum emittitur nemo. (6) his eos suppliciis male haberi Caesar et necessariam subire deditionem quam proelio decertare ma-
5 lebat. conatur tamen eos vallo fossaque circummunire, ut quam maxime repentinas eorum eruptiones demoretur; quo necessario descensuros existimabat. (7) illi et inopia pabuli adducti et quo essent ad iter expeditiores, omnia sarcinaria iumenta interfici iubent.

10 82. (1) In his operibus consiliisque biduum consumitur. tertio die magna iam pars operis Caesaris processerat. illi impediendae reliquae munitionis causa hora circiter VIIII signo dato legiones educunt aciemque sub castris instruunt. (2) Caesar ab opere legiones revocat,
15 equitatum omnem convenire iubet, aciem instruit; contra opinionem enim militum famamque omnium videri proelium defugisse magnum detrimentum adferebat. (3) sed isdem [de] causis, quae sunt cognitae, quominus dimicare vellet, movebatur, atque hoc etiam magis,
20 quod spatii brevitas etiam in fugam coniectis adversariis non multum ad summam victoriae iuvare poterat. (4) non enim amplius pedum milibus duobus a castris castra distabant. hinc duas partes acies occupabant duae; tertia vacabat ad incursum atque impetum mili-
25 tum relicta. (5) si proelium committeretur, propinquitas castrorum celerem superatis ex fuga receptum dabat. hac de causa constituerat signa inferentibus resistere, prior proelio non lacessere.

1 *ut supra* β relicto praesidio in castris σ relicto *del.* W^c || 2 emittitur β ɔ(*i. con-*)mittitur S mittitur LN || 3 suppliciis ς -ces ω | caesar et π caesari σWϱ | necessariam β ne caesar iam σ || 4 proelio βL pre N p̄ S || 8 ad iter *Faern.* ad id ω *del. Kraff.* || 11 tertia σV *quod ferri potest* || 12 reliquae *Forch.* rei quae β rei σ | causa σ causa fiebat Wϱ fiebat causa π || 13 educunt *Ald.* ducunt ω || 15 instruit Wϱ instruunt σπ || 17 proelium defugisse *Hotm.* proelio diffugisse ω || 18 eisdem ω | *del. Meu. nisi forte Caesar constructionum quadam mixtione incipit* isdem de causis *quasi pergere voluerit* dimicare nolebat || 21 summa σ | iuvare ... duas (23) *om.* R || 22 a *Vasc.* ab ω || 24 vacabat π vagabatur σWϱ || 27 resistere *ed. pr.* desistere (existere R^1) ω

1 83. Acies erat Afraniana duplex legionum v, tertium
2 in subsidiis locum alariae cohortes obtinebant; Cae-
saris triplex; sed primam aciem quaternae cohortes
ex v legionibus tenebant, has subsidiariae ternae et
rursus aliae totidem suae cuiusque legionis subseque- 5
bantur; sagittarii funditoresque media continebantur
3 acie, equitatus latera cingebat. tali instructa acie te-
nere uterque propositum videbatur: Caesar, ⟨ut⟩ nisi
coactus proelium non committeret, ille, ut opera Cae-
saris impediret. producitur tamen res aciesque ad solis 10
occasum continentur; inde utrique in castra discedunt.
4 postero die munitiones institutas Caesar parat perfi-
cere; illi vadum fluminis Sicóris temptare, si transire
5 possent. qua re animadversa Caesar Germanos levis
armaturae equitumque partem flumen traicit crebras- 15
que in ripis custodias disponit.

1 84. Tandem omnibus rebus obsessi quartum iam
diem sine pabulo retentis iumentis, aquae lignorum
frumenti inopia, conloquium petunt et id, si fieri possit,
2 semoto a militibus loco. ubi id a Caesare negatum, et 20
palam si conloqui vellent, concessum est, datur obsidis
loco Caesari filius Afrani. venitur in eum locum quem
3 Caesar delegit. audiente utroque exercitu loquitur
Afranius: non esse aut ipsis aut militibus suscensen-
dum, quod fidem erga imperatorem suum Cn. Pom- 25
4 peium conservare voluerint. sed satis iam fecisse offi-
cio satisque supplicii tulisse perpessos omnium rerum
inopiam. nunc vero paene ut feras circummunitos
prohiberi aqua, prohiberi ingressu, neque corpore do-
5 lorem neque animo ignominiam ferre posse. itaque se 30

1 lēg SNWϱT legio LV | tertium *Ciacc.* tertia ω || **2** alariae β aliae σ | cohortis Wϱ | obtinebat Wϱ || **4** et rursus aliae *om.* π || **5** legionibus σ || **8** *add. edd. vett. quo spreto* nisi ... ne committeret (*hoc edd.*) *Fa.* | nisi coactus (-tis W) pr. non committere Wϱ nisi coactus proelium committere σπ || **10** tamen ω tum (*vel* tantum) *Fa.* || **13** siccum σ || **15** equitesque N || **18** lignorum π ligno σ ligni Wϱ, *cf. 3, 15, 3* || **19** conloquia π || **20** id *om.* σ || **22** venit σ || **24** succensendum LT^1V succendendum N || **26** voluerint ς -runt ω || **27** supplicio σ || **28** feras *Vo.* feminas ω

victos confiteri; orare atque obsecrare, siqui locus mi-
sericordiae relinquatur, ne ad ultimum supplicium pro-
gredi necesse habeant. haec quam potest demississime
et subiectissime exponit.

5 85. Ad ea Caesar respondit: nulli omnium has partis 1
vel querimoniae vel miserationis minus convenisse. re- 2
liquos enim omnis officium suum praestitisse: ⟨se⟩ qui
etiam bona condicione et loco et tempore aequo con-
fligere noluerit, ut quam integerrima essent ad pacem
10 omnia; exercitum suum, qui iniuria etiam accepta
suisque interfectis, quos in sua potestate habuerit, con-
servarit et texerit; illius denique exercitus milites, qui
per se de concilianda pace egerint, qua in re omnium
suorum vitae consulendum putarint. sic omnium or- 3
15 dinum partis in misericordia constitisse, ipsos duces a
pace abhorruisse; eos neque conloquii neque indu-
tiarum iura servasse et homines imperitos et per con-
loquium deceptos crudelissime interfecisse. accidisse 4
igitur his, quod plerumque hominibus nimia pertinacia
20 atque adrogantia accidere soleat, uti eo recurrant et
id cupidissime petant, quod paulo ante contempserint.
neque nunc se illorum humilitate neque aliqua tem- 5
poris opportunitate postulare, quibus rebus opes auge-
antur suae; sed eos exercitus, quos contra se multos
25 iam annos aluerint, velle dimitti. neque enim sex le- 6
giones alia de causa missas in Hispaniam septimam-
que ibi conscriptam, neque tot tantasque classis para-
tas neque submissos duces rei militaris peritos. nihil 7
horum ad pacandas Hispanias, nihil ad usum provin-
30 ciae provisum, quae propter diuturnitatem pacis nul-
lum auxilium desiderarit. omnia haec iam pridem con- 8
tra se parari; in se novi generis imperia constitui, ut

3 habeat σWϱ | demississime *Ber.* demisississime ϱT dimi-s(-miss- W)issime σWV || 4 ac N || 5 partes σW^{c}V || 7 omnes V^{2} | *add. Ald.* || 8 -ne ne et T || 9 noluerit S^{1} noluerunt LN -rint S$^{2}\beta$ || 11 conservarit β -vavit SN -vaverit L || 13 egerunt σ || 14 putarunt N || 15 partes σ || 19 hominibus σ -num β || 20 solet σ || 22 humilitate *Ald.* humanitate ω || 25 dimittere N || 27 classes σV^{2} || 28 militares ϱ || 29 horum Wϱ quorum $\sigma\pi$

idem ad portas urbanis praesideat rebus et duas belli-
9 cosissimas provincias absens tot annos obtineat; in
se iura magistratuum commutari, ne ex praetura et
consulatu, ut semper, sed per paucos probati et electi
in provincias mittantur; in se aetatis excusationem nihil 5
valere, quin superioribus bellis probati ad optinendos
10 exercitus evocentur; in se uno non servari, quod sit
omnibus datum semper imperatoribus, ut rebus feli-
citer gestis aut cum honore aliquo aut certe sine igno-
11 minia domum revertantur exercitumque dimittant. quae 10
tamen omnia et se tulisse patienter et esse laturum; neque
nunc id agere, ut ab illis abductum exercitum teneat ipse,
quod tamen sibi difficile non sit, sed ne illi habeant, quo
12 contra se uti possint. proinde, ut esset dictum, provinciis
excederent exercitumque dimitterent; si id sit factum, se 15
nociturum nemini. hanc unam atque extremam esse pacis
condicionem.

1 86. Id vero militibus fuit pergratum et iucundum, ut
ex ipsa significatione cognosci potuit, ut, qui aliquid
iusti incommodi expectavissent, ultro praemium mis- 20
2 sionis ferrent. nam cum de loco et de tempore eius rei
controversia inferretur, et voce et manibus universi
ex vallo, ubi constiterant, significare coeperunt, ut sta-
tim dimitterentur, neque omni interposita fide firmum
3 esse posse, si in aliud tempus differretur. paucis cum 25
esset in utramque partem verbis disputatum, res huc
deducitur, ut ii qui habeant domicilium aut possessio-
nem in Hispania, statim, reliqui ad Varum flumen di-
4 mittantur; nequid iis noceatur neu quis invitus sacra-
mentum dicere cogatur, a Caesare cavetur. 30

1 urbanis β urbanum σ | praesideat *Ald.* praesidia ω || **2** ab-sens β abse σ | annis π || **3** magistratum R || **4** ut β et σ | sed *Ald.* sit σWρ fit π || **5** etiam (*pro* aetatis) T || **6** quin *Jur.* quod ω | ad σWπ ab ρ || **7** non servari βL conservari SN || **13** ne *om.* SN^{1} || **15** -que *om.* ρ | si·id sit *Ald.* sed si (si *om.* V^{1}) sit ω || **16** nociturum se σ || **19** aliquid $LN^{2}W^{c}$ -qui $SN^{1}W^{1}U$π aliquo R || **20** iusti π victi σWρ || **25** differetur SWR || **27** ii σ ei ρT illi V *in ras.* e W | possessiones σ || **28** hispaniam σπρ | reliqui βN^{2} relinqui σ || **29** quid eis σπρ cui (*ex* qui) de his W | sacramentum π -to σWρ *(cf. 1, 23, 5. 2, 38, 2)*

87. Caesar ex eo tempore, dum ad flumen Varum 1
veniatur, se frumentum daturum pollicetur. addit
etiam, ut quid quisque eorum in bello amiserit, quae
sint penes milites suos, iis qui amiserant restituatur;
5 militibus aequa facta aestimatione pecuniam pro his
rebus dissolvit. quascumque postea controversias inter 2
se milites habuerunt, sua sponte ad Caesarem in ius
adierunt. Petreius atque Afranius cum stipendium ab 3
legionibus paene seditione facta flagitaretur, cuius illi
10 diem nondum venisse dicerent, Caesar ut cognosceret,
postulatum est, eoque utrique, quod statuit, contenti
fuerunt. parte circiter tertia exercitus eo biduo dimissa 4
duas legiones suas antecedere, reliquas subsequi ius-
sit, ut non longo inter se spatio castra facerent, eique
15 negotio Q. Fufium Calenum legatum praefecit. hoc 5
eius praescripto ex Hispania ad Varum flumen est iter
factum, atque ibi reliqua pars exercitus dimissa est.

II 1. Dum haec in Hispania geruntur, C. Trebonius 1
legatus, qui ad oppugnationem Massiliae relictus erat,
20 duabus ex partibus aggerem, vineas turresque ad op-
pidum agere instituit. una erat proxima portu navali- 2
busque, altera ad portam, qua est aditus ex Gallia
atque Hispania, ad id mare, quod adiacet ad ostium
Rhodani. Massilia enim fere tribus ex oppidi partibus 3

3 quid ω quod *Nipp.* || **4** his ω | amiserint V | restituatur *Ald.* -at ω || **6** dissolvit rebus σ || **7** in ius *Guilielmus* intus ω || **8** autem atque T || **9** flagitaretur ω -rentur *Ald.* || **11** est *om.* σ | contempti R || **12** parti σ *del.* N[2] | eo β parte eo σ || **15** Q. *om.* SLN[1] | fufium V fufeium *ceteri codd.* | praefecit L -ficit SNβ | hoc . . . relictus erat (19) *in ras.* L || **17** *nulla subscriptio in* WSLN[1] SVETONII TRANQVILLI VIRI CLARISSIMI DE BELLIS CIVILIBVS CAESARIS LIB I EXPLIC, INCIPIT SECVNDVS N[2] *mg* HIRTII PANSAE belli civilis GAII (C. R) CAESARIS LIBER I (PRIMVS R) EXPLICIT (FELICITER *add.* R) INCIPIT · II · LIBER SECVNDVS R) ϱ EXPLICIT LIBER PRIMVS BELLI CIVILIS. INCIPIT LIBER SECVNDVS EIVSDEM OPERIS T i. s. l. civilis belli V || **18** Dum . . . legatus *om.* σ *suppl.* N[2] (*qui* Cum *scripsit*) || **19** ad *om.* S || **21** portui LN[2]W[c]ϱ oportuit W[1] || **22** portam *Jur.* partem ω | quae π que U | ad galliam σ || **23** hispaniam σ | adiacet *Nipp.* adigit ω adtingit *Bue.* | hostium SNWUπ || **24** oppidi *del.* *Ciacc.*

mari adluitur; reliqua quarta est, quae aditum habeat
ab terra. huius quoque spatii pars ea quae ad arcem
pertinet, loci natura et valle altissima munita longam
4 et difficilem habet oppugnationem. ad ea perficienda
opera C. Trebonius magnam iumentorum atque homi- 5
num multitudinem ex omni provincia vocat, vimina
materiamque comportari iubet. quibus conparatis rebus
aggerem in altitudinem pedum LXXX exstruit.

1 II 2. Sed tanti erant antiquitus in oppido omnium
rerum ad bellum apparatus tantaque multitudo tor- 10
mentorum, ut eorum vim nullae contextae viminibus
2 vineae sustinere possent. asseres enim pedum XII cus-
pidibus praefixi atque hi maximis balistis missi per
3 quattuor ordines cratium in terram defigebantur. ita-
que pedalibus lignis coniunctis inter se porticus inte- 15
gebantur, atque hac agger inter manus proferebatur.
4 antecedebat testudo pedum LX aequandi loci causa
facta item ex fortissimis lignis, convoluta omnibus
rebus, quibus ignis iactus et lapides defendi possent.
5 sed magnitudo operum, altitudo muri atque turrium, 20
multitudo tormentorum omnem administrationem tar-
6 dabat. crebrae etiam per Albicos eruptiones fiebant ex
oppido, ignesque aggeri et turribus inferebantur. quae
facile nostri milites repellebant magnisque ultro in-
latis detrimentis eos, qui eruptionem fecerant, in oppi- 25
dum reiciebant.

1 II 3. Interim L. Nasidius ab Cn. Pompeio cum classe
navium XVI, in quibus paucae erant aeratae, L. Domi-
tio Massiliensibusque subsidio missus freto Siciliae
2 imprudente atque inopinante Curione pervehitur ad- 30
pulsisque Messanam navibus atque inde propter repen-
tinum terrorem principum ac senatus fuga facta ex
3 navalibus eorum ⟨navem unam⟩ deducit. hac adiuncta
ad reliquas naves cursum Massiliam versus perficit

1 habet W^c || 2 ad terram (-ra W^2) σ W^2 || 6 evocat *Ciacc. prob.* ||
10 magnitudo *Jur.* || 14 terra *ed. pr. cf. Thes. ling. Lat. V 340, 59* ||
15 tignis *Paul* (*item v. 18*) || 18 convoluta π evoluta σ W ϱ || 22 crebro σ |
etiam *Nipp.* tamen ω | albiccos S || 24 facilius σ | inaltis SN || 31 mes-
saniam σ || 33 navem *add. Oud.* unam *add.* W^c *quod fort. sufficit*

praemissaque clam navicula Domitium Massiliensis-
que de suo adventu certiores facit eosque magnopere
hortatur, ut rursus cum Bruti classe additis suis
auxiliis confligant.

5 II 4. Massilienses post superius incommodum vete- 1
res ad eundem numerum ex navalibus productas navis
refecerant summaque industria armaverant — remi-
gum, gubernatorum magna copia subpetebat — pis- 2
catoriasque adiecerant atque contexerant, ut essent ab
10 ictu telorum remiges tuti; has sagittariis tormentisque
conpleverunt. tali modo instructa classe omnium se- 3
niorum, matrum familiae, virginum precibus et fletu
excitati, extremo tempore civitati subvenirent, non mi-
nore animo ac fiducia quam ante dimicaverant, naves
15 conscendunt. communi enim fit vitio naturae, ut in- 4
visitatis atque incognitis rebus magis confidamus vehe-
mentiusque exterreamur; ut tum accidit. adventus
enim L. Nasidi summa spe et voluntate civitatem con-
pleverat. nacti idoneum ventum et portu exeunt et 5
20 Tauroenta — quod est castellum Massiliensium — ad
Nasidium perveniunt ibique naves expediunt rursus-
que se ad confligendum animo confirmant et consilia
communicant. dextra pars attribuitur Massiliensibus,
sinistra Nasidio.

25 II 5. Eodem Brutus contendit aucto navium numero. 1
nam ad eas, quae factae erant Arelate per Caesarem,
captivae Massiliensium accesserant sex. has superio-
ribus diebus refecerat atque omnibus rebus instruxe-
rat. itaque suos cohortatus, quos integros superavis- 2
30 sent, ut victos contemnerent, plenus spei bonae atque
animi adversus eos proficiscitur. facile erat ex castris 3
C. Treboni atque omnibus superioribus locis prospi-

1 massiliensesque L$N^2$$V^2$ -sibusque SN^1 || 2 magno per N || 6 naves LNUV || 10 tuti has βS^2 ut hias S^1 tuti LN || 11 compleverant L || 15 communi βN^2 commu σ | enim σWϱ etiam π | fit *om.* SLN^1 | invisitatis *Elb.* invisis latitatis ω || 16 incognitis rebus magis β inlatis cognitis magis rebus σ | vehementiusque exterreamur *del. Fa.* || 22 consilio σ || 26 arelatae σR || 27 massiliensium β a massiliensibus σ || 28 refecerat diebus σ || 31 eos π eas σWϱ

cere in urbem, ut omnis iuventus, quae in oppido remanserat, omnesque superioris aetatis cum liberis atque uxoribus publicis ⟨locis⟩ custodiisque aut muro ad caelum manus tenderent aut templa deorum immortalium adirent et ante simulacra proiecti victoriam ab 5
4 dis exposcerent. neque erat quisquam omnium, quin in eius diei casu suarum omnium fortunarum even-
5 tum consistere existimaret. nam et honesti ex iuventute et cuiusque aetatis amplissimi nominatim evocati atque obsecrati navis conscenderant, ut siquid adversi 10 accidisset, ne ad conandum quidem sibi quicquam reliqui fore viderent; si superavissent, vel domesticis opibus vel externis auxiliis de salute urbis confiderent.

1 II 6. Commisso proelio Massiliensibus res nulla ad virtutem defuit. sed memores eorum praeceptorum, 15 quae paulo ante ab suis acceperant, hoc animo decertabant, ut nullum aliud tempus ad conandum habituri viderentur, et quibus in pugna vitae periculum accideret, non ita multo se reliquorum civium fatum antecedere existimarent, quibus urbe capta eadem esset 20
2 belli fortuna patienda. diductisque nostris paulatim navibus et artificio gubernatorum et mobilitati navium locus dabatur, et siquando nostri facultatem nacti ferreis manibus iniectis navem religaverant, undique suis
3 laborantibus succurrebant. neque vero coniuncti Al- 25 bici comminus pugnando deficiebant neque multum cedebant virtute nostris. simul ex minoribus navibus magna vis eminus missa telorum multa nostris de improviso imprudentibus atque inpeditis vulnera infe-
4 rebant. conspicataeque naves triremes duae navem 30 D. Bruti, quae ex insigni facile agnosci poterat, duabus

2 -que *om.* σ | superiores Wϱ || **3** *add. Bue.* | custodibusque S^1 | -que WϱT quae σV || **4** manus *om.* T || **6** quin in σ quin πϱ qui non in W || **9** amplissima ϱ || **10** naves LNUV || **12** si ... confiderent *om.* W || **13** extrenis S extraneis LN || **16** haec N || **18** accideret L -dere SN -derat (acce- W) β || **19** sed (*pro* se) W || **21** deductis U || **22** et *prius om.* σ || **24** navim π || **25** neque ... deficiebant *om.* σ | Albici *Heller* albicis ω || **26** pugnando π pugna N^2Wϱ || **28** de improviso *hoc loco molestum post* missa *transp. Schiller, sed cf. Hirt. Gall. 8,36,3* || **30** navis π | triremis Wϱ | navim π || **31** insigni ς igni ω | agnoscere π

ex partibus sese in eam incitaverant. sed tantum re
provisa Brutus celeritate navis enisus est ut parvo
momento antecederet. illae adeo graviter inter se in- 5
citatae conflixerunt, ut vehementissime utraque ex con-
5 cursu laborarent, altera vero praefracto rostro tota
conlabefieret. qua re animadversa, quae proximae ei 6
loco ex Bruti classe naves erant, in eas inpeditas im-
petum faciunt celeriterque ambas deprimunt.

II 7. Sed Nasidianae naves nullo usui fuerunt cele- 1
10 riterque pugna excesserunt. non enim has aut con-
spectus patriae aut propinquorum praecepta ad extre-
mum vitae periculum adire cogebant. itaque ex eo 2
numero navium nulla desiderata est; ex Massiliensium
classe v sunt depressae, IIII captae, una cum Nasidia-
15 nis profugit; quae omnes citeriorem Hispaniam peti-
verunt. at ex reliquis una praemissa Massiliam huius 3
nuntii perferendi gratia cum iam adpropinquaret urbi,
omnis sese multitudo ad cognoscendum effudit, et re
cognita tantus luctus excepit, ut urbs ab hostibus capta
20 eodem vestigio videretur. Massilienses tamen nihilo se- 4
tius ad defensionem urbis reliqua apparare coeperunt.

II 8. Est animadversum ab legionariis, qui dextram 1
partem operis administrabant, ex crebris hostium
eruptionibus magno sibi esse praesidio posse, si ibi
25 pro castello ac receptaculo turrim ex latere sub muro
fecissent. quam primo ad repentinos incursus humi-
lem parvamque fecerunt. huc se referebant; hinc, siqua 2
maior oppresserat vis, propugnabant; hinc ad repel-
lendum et prosequendum hostem procurrebant. pate-
30 bat haec quoquoversus pedes xxx, sed parietum cras-
situdo pedes v. postea vero, ut est rerum omnium ma- 3
gister usus, hominum adhibita sollertia inventum est

1 tanta σ || 2 promissa N^{1} | enisus (enimsus W^{1}) β usus σ | ut *om.* S || 4 utroque N || 5 laboraret N^{2} | praefecto T praesecto V || 7 classi S || 9 nulli W || 13 massiliensi σ || 18 ad cognoscendum *om.* π | et β at σ || 21 defensionem T -nes *ceteri codd.* || 24 esse *om.* ϱ | ibi *om.* σWϱ || 25 turrem S || 27 referant Wϱ ferebant σ || 28 rependum SLN^{1} repellum W^{1} || 30 quoquo σ quoque (quaque W^{2}) Wϱ *om.* π

magno esse usui posse, si haec esset in altitudinem
turris elata. id hac ratione perfectum est.
1 II 9. Ubi turris altitudo perducta est ad contabula-
tionem, eam in parietes instruxerunt, ita ut capita
tignorum extrema parietum structura tegerentur, ne- 5
2 quid emineret, ubi ignis hostium adhaeresceret. hanc
insuper contignationem, quantum tectum plutei ac vi-
nearum passum est, latericulo adstruxerunt supraque
eum locum duo tigna transversa iniecerunt non longe
ab extremis parietibus, quibus suspenderent eam con- 10
tignationem quae turri tegimento esset futura, supra-
que ea tigna derecto transversas trabes iniecerunt eas-
3 que axibus religaverunt. has trabes paulo longiores
atque eminentiores quam extremi parietes erant, effe-
cerunt ut esset ubi tegimenta praependere possent ad 15
defendendos ictus ac repellendos, cum infra eam con-
4 tignationem parietes extruerentur; eamque contabula-
tionem summam lateribus lutoque constraverunt, ne-
quid ignis hostium nocere posset, centonesque insuper
iniecerunt, ne aut tela tormentis missa tabulationem 20
perfringerent, aut saxa ex catapultis latericium discu-
5 terent. storias autem ex funibus ancorariis tres in
longitudinem parietum turris latas IIII pedes fecerunt
easque ex tribus partibus quae ad hostes vergebant,
eminentibus trabibus circum turrim praependentes re- 25
ligaverunt; quod unum genus tegimenti aliis locis
erant experti nullo telo neque tormento traici posse.
6 ubi vero ea pars turris, quae erat perfecta, tecta atque
munita est ab omni ictu hostium, pluteos ad alia opera

3 ubi *Oud.* ibi ω | perfecta U^1 | contabulationem eam *Ald.* ut contabulationis causa ω, *error natus videtur ex compendio* c̅a̅ (causa) || **4** instruxerant ϱ || **9** duo *om.* W | non W^2 ut non ω || **10** suspenderunt π || **11** tegumento R || **12** directo W derecta ϱ | easque ς eaque ω || **13** trabes *om.* T || **16** infra eam *Eussner* inter eam σ interea β intra W^c || **18** constraverunt σWϱ castra- π | nequid WϱT nequidem V nequis LN neque S || **19** insuper *om.* σ || **20** immissa π | tribulationem $W^1\pi$ || **21** catapulsis σ || **22** anchorariis ω *praeter* T || **24** eosque T | tribus ex N | ad *om.* T | urgebant π || **25** imminentibus ϱ | turrem σWϱ || **28** quam σ || **29** est *om.* N

abduxerunt; turris tectum per se ipsum pressionibus
ex contignatione prima suspendere ac tollere coepe- 7
runt. ubi quantum storiarum demissio patiebatur, tan-
tum elevarant, intra haec tegimenta abditi atque mu-
5 niti parietes lateribus exstruebant, rursusque alia
pressione ad aedificandum sibi locum expediebant. ubi 8
tempus alterius contabulationis videbatur, tigna item
ut primo tecta extremis lateribus instruebant, exque
ea contignatione rursus summam contabulationem sto-
10 riasque elevabant. ita tuto ac sine ullo vulnere ac pe- 9
riculo VI tabulata exstruxerunt fenestrasque, quibus
in locis visum est, ad tormenta mittenda in struendo
reliquerunt.

II 10. Ubi ex ea turri quae circum essent opera tueri 1
15 se posse sunt confisi, musculum pedes LX longum ex
materia bipedali, quem a turri latericia ad hostium
turrim murumque perducerent, facere instituerunt.
cuius musculi haec erat forma. duae primum trabes 2
in solo aeque longae distantes inter se pedes IIII con-
20 locantur inque eis columellae pedum in altitudinem V
defiguntur. has inter se capreolis molli fastigio con- 3
iungunt, ubi tigna quae musculi tegendi causa ponant
conlocentur. eo super tigna bipedalia iniciunt eaque
laminis clavisque religant. ad extremum musculi tec- 4
25 tum trabesque extremas quadratas regulas IIII patentis
digitos defigunt, quae lateres, qui super musculo stru-
antur, contineant. ita fastigato atque ordinatim structo 5
ut trabes erant in capreolis conlocatae, [in] lateribus
luto, musculus ut ab igni, qui ex muro iaceretur, tutus

1 pressionibus π prens- $\sigma W \varrho$ || 2 cognatione SN || 4 elevarant *Kra.* -abant ω || 6 pressione *Lips.* prensione ω || 8 tecta $S^2\beta$ terta S^1 certa LN || 9 summam $W\pi$ summa $\sigma\varrho$ | contabulatione σ || 12 in struendo SL instruendo $NW\varrho$ instruenda π || 15 sunt $\sigma\varrho T$ statim V *om.* W || 16 quem a *ed. pr.* quae a (a *om.* W^2) ω || 17 turrem $\sigma W \varrho$ || 19 aeque longae T aeque longe $W\varrho V$ aequa lege σ | ped SNWT pedum LV || 22 ponantur *Kue.* || 24 iam minis N | tectum trabesque $\sigma W\varrho$ tectique trabes π || 25 patentes V || 26 musculo *Man.* -los ω *del. Nipp.* || 28 ut *om.* W^2 | trabes quae σW^2 | *del.* W^c || 29 lutoque *Ald.* | musculus $\sigma W\varrho$ -lis T^1V -los T^2 | igne T

6 esset, contegitur. super lateres coria inducuntur, ne canalibus aqua immissa lateres diluere posset. coria autem ne rursus igni ac lapidibus corrumpantur, cen-
7 tonibus conteguntur. hoc opus omne tectum vineis ad ipsam turrim perficiunt subitoque inopinantibus hosti- 5 bus machinatione navali phalangis subiectis ad turrim hostium admovent, ut aedificio iungatur.

II 11. Quo malo perterriti subito oppidani saxa, quam maxima possunt, vectibus promovent, praecipitataque muro in musculum devolvunt. ictum firmitas materiae 10 sustinet, et quidquid incidit, fastigio musculi elabitur.
2 id ubi vident, mutant consilium; cupas taeda ac pice refertas incendunt easque de muro in musculum devolvunt. involutae labuntur, delapsae ab lateribus lon-
3 guriis furcisque ab opere removentur. interim sub 15 musculo milites vectibus infima saxa turris hostium, quibus fundamenta continebantur, convellunt. musculus ex turri latericia a nostris telis tormentisque defenditur; hostes ex muro ac turribus submoventur;
4 non datur libera muri defendendi facultas. conpluri- 20 bus iam lapidibus ex illa quae suberat turri subductis repentina ruina pars eius turris concidit, pars reliqua consequens procumbebat, cum hostes urbis direptione perterriti inermes cum infulis se porta foras universi proripiunt, ad legatos atque exercitum supplices ma- 25 nus tendunt.

1 II 12. Qua nova re oblata omnis administratio belli consistit, militesque aversi a proelio ad studium au-
2 diendi et cognoscendi feruntur. ubi hostes ad legatos exercitumque pervenerunt, universi se ad pedes pro- 30
3 iciunt; orant, ut adventus Caesaris expectetur. captam

1 contegitur *sc. musculus;* conteguntur *edd. vett.* || **2** deluere **N** | possit **W** || **5** ipsum *π* | turrem **SW***ρ* || **6** machinatione navali *del. Paul* | machinatione . . . phalangis *om.* **V** *in lacuna VII litt.* | turrem **SW***ρ* || **8** subito *del. Prammer* || **10** ⟨de⟩ muro *Paul propter v. 13, hic coniunge* praecipitata muro || **11** delabitur **W** || **12** accipere fertas **SN** || **14** a **T** || **20** defendundi **W***ρ* | cum pluribus **S***πρ* || **21** ex ea **W** | subductis *om. ρ* || **22** conciditur *ρ* || **24** infulis se **S**[2]**L***ρ* infulsisse **S**[1]**W***π* || **25** atque *β* ad *σ* || **28** ad *om. σ* || **31** captant *π*

suam urbem videre, opera perfecta, turrim subrutam; itaque ab defensione desistere. nullam exoriri moram posse, quominus cum venisset, si imperata non facerent ad nutum, e vestigio diriperentur. docent, si omnino turris concidisset, non posse milites contineri, quin spe praedae in urbem inrumperent urbemque delerent. haec atque eiusdem generis complura ut ab hominibus doctis magna cum misericordia fletuque pronuntiantur.

II 13. Quibus rebus commoti legati milites ex opere deducunt, oppugnatione desistunt; operibus custodias relinquunt. indutiarum quodam genere misericordia facto adventus Caesaris expectatur. nullum ex muro, nullum a nostris mittitur telum; ut re confecta omnes curam et diligentiam remittunt. Caesar enim per litteras Trebonio magnopere mandaverat, ne per vim oppidum expugnari pateretur, ne gravius permoti milites et defectionis odio et contemptione sui et diutino labore omnes puberes interficerent; quod se facturos minabantur aegreque tunc sunt retenti, quin oppidum inrumperent, graviterque eam rem tulerunt, quod stetisse per Trebonium, quominus oppido potirentur, videbatur.

II 14. At hostes sine fide tempus atque occasionem fraudis ac doli quaerunt, interiectisque aliquot diebus, nostris languentibus atque animo remissis, subito meridiano tempore, cum alius discessisset, alius ex diutino labore in ipsis operibus quieti se dedisset, arma vero omnia reposita contectaque essent, portis se foras erumpunt, secundo magnoque vento ignem operibus inferunt. hunc sic distulit ventus, uti uno tempore agger plutei testudo turris tormenta flammam conciperent et prius haec omnia consumerentur, quam

1 turrem σWϱ || 2 nulli W || 3 faceret πϱ || 5 posse σ -et β || 6 qui in SNV | spe (*post* urbem R)Wϱ se σπ || 11 diducunt β | operis π || 12 misericordiae σ || 18 contemptione L^c contentione ω || 22 videbantur π || 23 fides U || 24 aliquod S || 27 quieti se Wϱ quieti SNπ se quieti L || 28 coniectaque N || 29 erumpunt *Steph.* rumpunt ω, *cf. Cael. Cic. Epist. 8, 14, 2* ad bellum se erupit || 31 flamma ϱ | inciperent W

3 quemadmodum accidisset, animadverti posset. nostri
repentina fortuna permoti arma quae possunt adri-
piunt, alii ex castris sese incitant. fit in hostis impe-
tus. eorum * * * * * * * * sed ⟨de⟩ muro sagittis tor-
4 mentisque fugientes persequi prohibentur. illi sub mu- 5
rum se recipiunt ibique musculum turrimque lateri-
ciam libere incendunt. ita multorum mensum labor
hostium perfidia et vi tempestatis puncto temporis in-
5 teriit. temptaverunt hoc idem Massilienses postero die.
eandem nacti tempestatem maiore cum fiducia ad al- 10
teram turrim aggeremque eruptione pugnaverunt mul-
6 tumque ignem intulerunt. sed ut superioris temporis
contentionem nostri omnem remiserant, ita proximi
diei casu admoniti omnia ad defensionem paraverant.
itaque multis interfectis reliquos infecta re in oppidum 15
reppulerunt.

1 II 15. Trebonius ea quae sunt amissa multo maiore
militum studio administrare et reficere instituit. nam
ubi tantos suos labores et apparatus male cecidisse
viderunt, indutiisque per scelus violatis suam virtutem 20
inrisui fore perdoluerunt, quod, unde agger omnino
conportari posset, nihil erat reliquum, omnibus arbo-
ribus longe lateque in finibus Massiliensium excisis et
convectis, aggerem novi generis atque inauditum ex
latericiis duobus muris senum pedum crassitudine at- 25
que eorum murorum contignatione facere instituerunt
aequa fere altitudine, atque ille congesticius ex ma-
2 teria fuerat agger. ubi aut spatium inter muros aut
imbecillitas materiae postulare videretur, pilae inter-
ponuntur, traversaria tigna iniciuntur, quae firma- 30

3 hostes σUV || 4 eorum *del. Vasc. lac. stat. AKl. sic fere explendam:* eorum ⟨vim repellunt⟩ | *add. Hoffmann* || 6 lateri iam N | mensum S$W^1\varrho$ -ium LN$W^2\pi$ || 9 diem (*pro* idem) S || 10 maiori S^2LW^2 -ra $W^1\varrho$; *de* S^1 *dubia res* || 11 turrem σWϱ | eruptionem σT^1 || 12 superiore tempore *Ciacc.* || 13 contemptionem $\sigma W^1\varrho$ || 15 infecta β interfecta S imperfecta LN || 20 videtur N || 24 inauditi *Paul* || 26 contignatione *Nipp.* -nem ω || 27 aeque $W^1\varrho$ | altitudine *Nipp.* lat- ω || 28 autem (*pro priore* aut) *Kraus Berl. Phil. Woch. 1898, 458* || 29 materia SN -iam L | videtur *R Menge*

mento esse possint, et quidquid est contignatum, cratibus consternitur, crates luto integuntur. sub tecto miles dextra ac sinistra muro tectus, adversus plutei obiectu, operi quaecumque sunt usui, sine periculo subportat. celeriter res administratur; diuturni laboris detrimentum sollertia et virtute militum brevi reconciliatur. portae, quibus locis videtur, eruptionis causa in muro relinquuntur.

II 16. Quod ubi hostes viderunt, ea, quae diu longoque spatio refici non posse sperassent, paucorum dierum opera et labore ita refecta, ut nullus perfidiae neque eruptioni locus esset, neque quicquam omnino relinqueretur, qua aut telis militibus aut igni operibus noceri posset, eodemque exemplo sentiunt totam urbem, qua sit aditus ab terra, muro turribusque circumiri posse, sic ut ipsis consistendi in suis munitionibus locus non esset, cum paene inaedificata in muris ab exercitu nostro moenia viderentur, ac telum manu coiceretur, suorumque tormentorum usum, quibus ipsi magna speravissent, spatii propinquitate interire parique condicione ex muro ac turribus bellandi data se virtute nostris adaequare non posse intellegunt, ad easdem deditionis condiciones recurrunt.

II 17. M. Varro in ulteriore Hispania initio cognitis iis rebus quae sunt in Italia gestae, diffidens Pompeianis rebus amicissime de Caesare loquebatur: praeoccupatum sese legatione ab Cn. Pompeio, teneri obstrictum fide; necessitudinem quidem sibi nihilo minorem cum Caesare intercedere, neque se ignorare, quod esset officium legati, qui fiduciariam operam op-

1 et Wϱ ut π at σ ‖ 2 luto π lutoque σWϱ *an* **lutoque? ⟨latere⟩ *Cast. 1928, 684* | texto Wϱ ‖ 3 textus Wϱ ‖ 4 obiectu *Ald.* -to ω | visui S ‖ 5 celeriter β ce σ ‖ 6 detrimento Wϱ ‖ 7 portae βN^2 postea σ ‖ 9 hostis W^1 ‖ 11 nullus ς nullius ω ‖ 12 esset nec π ‖ 13 telis *Forch.* eis (vis W^2) ω | ignis W^c ‖ 14 possit σV^1 ‖ 15 -que *om.* σ | circummuniri *Aicardus* ‖ 16 ut *om.* U ‖ 17 aedificata σ ‖ 18 telum . . . coiceretur β -la . . . -rentur (*hoc etiam* V^2) σ ‖ 19 usu SNW^1ϱ ‖ 20 superavisset W | *ut supra Held* spatio propinquitatis ω ‖ 25 his ω | gesta σ ‖ 27 tenere V ‖ 28 -cessitudinem . . . ignorare *om.* W | minorem Lϱ -rum SNπ

tineret, quae vires suae, quae voluntas erga Caesarem
3 totius provinciae. haec omnibus ferebat sermonibus
4 neque se in ullam partem movebat. postea vero quam
Caesarem ad Massiliam detineri cognovit, copias Pe-
trei cum exercitu Afrani esse coniunctas, magna 5
auxilia convenisse, magna esse in spe atque expectari,
et consentire omnem citeriorem provinciam, quaeque
postea acciderant, de angustiis ad Ilerdam rei frumen-
tariae accepit, atque haec ad eum elatius atque infla-
tius Afranius perscribebat, se quoque ad motus for- 10
tunae movere coepit.

1 II 18. Dilectum habuit tota provincia, legionibus con-
pletis duabus cohortes circiter XXX alarias addidit.
frumenti magnum numerum coegit, quod Massiliensi-
bus, item quod Afranio Petreioque mitteret. naves 15
longas X Gaditanis ut facerent imperavit, conplures
2 praeterea [in] Hispali faciendas curavit. pecuniam om-
nem omniaque ornamenta ex fano Herculis in oppi-
dum Gadis contulit; eo sex cohortes praesidii causa
ex provincia misit Gaiumque Gallonium equitem Ro- 20
manum familiarem Domiti, qui eo procurandae here-
ditatis causa venerat missus a Domitio, oppido Ga-
dibus praefecit; arma omnia privata ac publica in
3 domum Galloni contulit. ipse habuit graves in Cae-
sarem contiones. saepe ex tribunali praedicavit adversa 25
Caesarem proelia fecisse, magnum numerum ab eo
militum ad Afranium perfugisse; haec se certis nun-
4 tiis, certis auctoribus comperisse. quibus rebus perter-
ritos civis Romanos eius provinciae sibi ad rem publi-
cam administrandam HS CCXXX et argenti pondo XX 30

1 ⟨neque⟩ quae vires *Heinichen* | voluntates S^1 || **2** sermonibus omnibus ferebat (refe- **LN**) σ || **3** ullam **WR**π nullam σ**U** | quam *Mkl.* cum ω || **4** detinere **SN** || **6** expectare **R** || **7** citeriorem β ute- **SN** ulte- **L** || **9** elatius *Ciacc.* latius ω, *cf. 3, 79, 4* || **10** praescribebat β | motum σ || **13** alarius **N** || **14** frumenti ... mitteret *om.* **L** || **15** quod *om.* **W** | Petreioque *ed. pr.* pompeioque ω || **16** cum plures π || **17** *del. Man.* in ⟨Baeti⟩ *Vielhaber cl. Gall. 3, 9, 1* || **19** gades β | sex β et σ || **27** se certis **LN**π secretis **SW**ϱ || **28** perterritos N^2W^2 -tus $\sigma W^1 \varrho V$ -tis **T** || **30** HS *Ald.* ch ω | dxxx **S** CLXXXX **W**

milia, tritici modios CXX milia polliceri coegit. quas 5
Caesari esse amicas civitates arbitrabatur, his graviora onera iniungebat praesidiaque eo deducebat, et
iudicia in privatos reddebat, qui verba atque orationem
5 adversus rem publicam habuissent; eorum bona in
publicum addicebat. provinciam omnem in sua et Pompei verba iusiurandum adigebat. cognitis iis rebus 6
quae sunt gestae in citeriore Hispania, bellum parabat.
ratio autem haec erat belli, ut se cum II legionibus Gadis
10 conferret, naves frumentumque omne ibi contineret; provinciam enim omnem Caesaris rebus favere
cognoverat. in insula frumento navibusque comparatis bellum duci non difficile existimabat.

Caesar etsi multis necessariisque rebus in Italiam 7
15 revocabatur, tamen constituerat nullam partem belli
in Hispaniis relinquere, quod magna esse Pompei beneficia et magnas clientelas in citeriore provincia sciebat.

II 19. Itaque duabus legionibus missis in ulteriorem 1
Hispaniam cum Q. Cassio, tribuno plebis, ipse cum DC
20 equitibus magnis itineribus praegreditur edictumque
praemittit, ad quam diem magistratus principesque
omnium civitatum sibi esse praesto Cordubae vellet.
quo edicto tota provincia pervulgato nulla fuit civitas, 2
quin ad id tempus partem senatus Cordubam mitteret,
25 non civis Romanus paulo notior, quin ad diem conveniret. simul ipse Cordubae conventus per se portas
Varroni clausit, custodias vigiliasque in turribus muroque disposuit, cohortis duas, quae colonicae appellabantur, cum eo casu venissent, tuendi oppidi causa
30 apud se retinuit. isdem diebus Carmonenses, quae est 4

1 modios ω -um *Holm.* || **2** caesaris π || **3** praesidiaque ... reddebat *om.* **W** || **6** adigebat *pro* addicebat **N** || **7** his ω || **8** citeriori **N** || **9** autem haec σ**W**ϱ enim haec **V** haec enim **T** | legionibus (legibus **V**[1])β -ones (-is **S**) σ | gades **W**[2] || **11** -re cognoverat ... custodias (27) *om.* **S** || **13** eistimabat **N** || **14** italiam **W**[c] -ia ω || **16** hispanis **W**ϱ || **19** ipse cum **LNW**ϱ ipse π || **20** progreditur **NV** || **22** civitatuum **V** | praesto esse **U** || **24** quin ω quae non **W**[2] | Cordubam *ed. pr.* -bae ω || **27** *post* custodias *(1, 79, 4)* rei inquirebatur ... cursu *add.* **LN** | -que *om.* **S**[2] || **28** cohortes **SLU**[2]**V** cum hortis **V**[1] || **30** hisdem π

longe firmissima totius provinciae civitas, deductis tri-
bus in arcem oppidi cohortibus a Varrone praesidio,
per se cohortes eiecit portasque praeclusit.
1 II 20. Hoc vero magis properare Varro, ut cum le-
gionibus quam primum Gadis contenderet, ne itinere 5
aut traiectu intercluderetur; tanta ac tam secunda in
2 Caesarem voluntas provinciae reperiebatur. progresso
ei paulo longius litterae Gadibus redduntur, simulat-
que sit cognitum de edicto Caesaris, consensisse Ga-
ditanos principes cum tribunis cohortium quae essent 10
ibi in praesidio, ut Gallonium ex oppido expellerent,
3 urbem insulamque Caesari servarent. hoc inito con-
silio denuntiavisse Gallonio, ut sua sponte, dum sine
periculo liceret, excederet Gadibus; si id non fecisset,
sibi consilium capturos. hoc timore adductum Gallo- 15
4 nium Gadibus excessisse. his cognitis rebus altera ex
duabus legionibus, quae vernacula appellabatur, ex
castris Varronis adstante et inspectante ipso signa
sustulit seseque Hispalim recepit atque in foro et por-
5 ticibus sine maleficio consedit. quod factum adeo eius 20
conventus cives Romani comprobaverunt, ut domum
6 ad se quisque hospitio cupidissime reciperet. quibus
rebus perterritus Varro, cum itinere converso sese Ita-
licam venturum praemisisset, certior ab suis factus est
7 praeclusas esse portas. tum vero omni interclusus iti- 25
nere ad Caesarem mittit paratum se esse legionem, cui
iusserit, tradere. ille ad eum Sex. Caesarem mittit atque
8 huic tradi iubet. tradita legione Varro Cordubam ad
Caesarem venit; relatis ad eum publicis cum fide rationi-
bus, quod penes eum est pecuniae, tradit, et, quid ubique 30
habeat frumenti ac navium, ostendit.

2 oppidi *om.* π || 3 eiecit ς iniecit ω || 5 contenderet ω, *cf. Froehlich, BphW. 1907, 741 Bitschofsky, ib. 1908, 978* || 6 intercluderentur N | ac tam β atiam S^1 autem S^2L aut tam N^2 *in ras.* || 7 repperiebatur SN -iatur π || 9 sit S^2LNWϱ fit π sic S^1 || 10 essent T^2V esset σW^1ϱT^1 esse W^2 || 12 caesaris R^1V^1 || 13 sponte sua T || 14 excedere et ϱ || 15 sibi $L^c W^c$ ibi ω | timore β itinere σ | abductum N || 18 ipse π || 19 hispalim ς -li ω || 20 factus Wϱ || 21 eum probaverunt ϱ || 23 Italicam *Rhellicanus* -liam ω || 24 praemisisset *Ciacc.* pro- (-sse W^2) ω || 26 sese T^2V | cuius serit W^1 cuius erit π || 31 ac σWϱ et π

II 21. Caesar contione habita Cordubae omnibus ge- 1
neratim gratias agit: civibus Romanis, quod oppidum
in sua potestate studuissent habere, Hispanis, quod
praesidia expulissent, Gaditanis, quod conatus adver-
5 sariorum infregissent seseque in libertatem vindica-
vissent, tribunis militum centurionibusque, qui eo prae-
sidii causa venerant, quod eorum consilia sua virtute
confirmavissent. pecunias, quas erant in publicum 2
Varroni cives Romani polliciti, remittit; bona restituit
10 iis quos liberius locutos hanc poenam tulisse cogno-
verat. tributis quibusdam publicis privatisque praemiis 3
reliquos in posterum bona spe complet biduumque Cor-
dubae commoratus Gadis proficiscitur; pecunias mo-
nimentaque quae ex fano Herculis conlata erant in
15 privatam domum, referri in templum iubet. provinciae 4
Q. Cassium praeficit; huic IIII legiones adtribuit. ipse
iis navibus quas M. Varro quasque Gaditani iussu
Varronis fecerant, Tarraconem paucis diebus pervenit.
ibi totius fere citerioris provinciae legationes Caesaris
20 adventum exspectabant. eadem ratione privatim ac 5
publice quibusdam civitatibus habitis honoribus Tar-
racone discedit pedibusque Narbonem atque inde Mas-
siliam pervenit. ibi legem de dictatore latam seseque
dictatorem dictum a M. Lepido praetore cognoscit.

25 II 22. Massilienses omnibus defessi malis, rei fru- 1
mentariae ad summam inopiam adducti, bis proelio
navali superati, crebris eruptionibus fusi, gravi etiam
pestilentia conflictati ex diutina conclusione et muta-
tione victus — panico enim vetere atque hordeo cor-
30 rupto omnes alebantur, quod ad huiusmodi casus anti-
quitus paratum in publicum contulerant — deiecta

1 contentione SN^1 || **2** agit σWρ agi·c· π || **3** hispaniis π -alis σ || **5** -que *om.* σ; in *om.* π | vindicassent WUπ || **8** confirmassent Uπ | quae N || **9** cives πρ cium W tiis SN tus L | pollicita W -tus S^2LN^2 | remitti π || **10** is S^1Wρ eis S^2LN his π | hanc β ac σ || **11** publicis σW^2π populis W^1ρ populis publicis *Mes.* || **13** monumentaque σ || **17** his ω || **18** tarraconam π || **21** quibusdam σ quibus quaedam β || **23** dictatore σWρ dictionis π || **25** massiliensibus πρ | defessis W^1π || **26** abducti N | navali proelio Lπ || **30** ad *om.* ρ

turri, labefacta magna parte muri, auxiliis provincia-
rum et exercituum desperatis, quos in Caesaris potes-
tatem venisse cognoverant, sese dedere sine fraude
constituunt. sed paucis ante diebus L. Domitius co-
gnita Massiliensium voluntate navibus III comparatis, 5
ex quibus duas familiaribus suis adtribuerat, unam
ipse conscenderat, nactus turbidam tempestatem pro-
3 fectus est. hunc conspicatae naves quae iussu Bruti
consuetudine cotidiana ad portum excubabant, sublatis
4 ancoris sequi coeperunt. ex his unum ipsius navigium 10
contendit et fugere perseveravit auxilioque tempesta-
tis ex conspectu abiit, duo perterrita concursu nostra-
5 rum navium sese in portum receperunt. Massilienses
arma tormentaque ex oppido, ut est imperatum, pro-
ferunt, navis ex portu navalibusque educunt, pecuniam 15
6 ex publico tradunt. quibus rebus confectis Caesar
magis eos pro nomine et vetustate quam pro meritis
in se civitatis conservans, duas ibi legiones praesidio
relinquit, ceteras in Italiam mittit; ipse ad urbem pro-
ficiscitur.* 20

1 II 23. Isdem temporibus C. Curio in Africam profec-
tus ex Sicilia et iam ab initio copias P. Atti Vari
despiciens duas legiones ex IIII quas a Caesare acce-
perat, D equites transportabat biduoque et noctibus
tribus navigatione consumptis adpellit ad eum locum 25
2 qui appellatur Anquillaria. hic locus abest a Clupeis
passuum XXII milia habetque non incommodam aestate
stationem et duobus eminentibus promunturiis conti-
3 netur. huius adventum L. Caesar filius cum X longis
navibus ad Clupeas praestolans, quas navis Uticae ex 30
praedonum bello subductas P. Attius reficiendas huius

5 massiliensibus π || 6 duabus $W^1\varrho$ || 7 profectus est $\sigma\pi$ est pr. W profectus ϱ || 8 missu β || 10 anchoris ω || 11 tempestatis *om.* π || 12 abit $W\varrho T$ | concursu tempestatis V || 15 naves σUV^2 | pecunia $W^1\varrho$ || 19 reliquit (-id V)π || 21 hisdem σ | centurio T || 22 varri SNT || 23 *ut supra* σW quas acceperat a cesare ϱ acceperat quas a cesare π || 26 lupeis LN || 27 incommodam L -da *ceteri codd.* || 28 duabus σ || 30 Clupeas *AKl.* clupea W^2 clipea $W^1\varrho V$ clippea SL clippeam NT | praestolantibus σ praestolaus R | naves σV^1

belli causa curaverat, veritus navium multitudinem ex alto refugerat, adpulsaque ad proximum litus trireme constrata et in litore relicta pedibus Hadrumetum perfugerat. id oppidum C. Considius Longus unius legionis praesidio tuebatur. reliquae Caesaris naves ⟨cognita⟩ eius fuga se Hadrumetum receperunt. hunc secutus Marcius Rufus quaestor navibus XII, quas praesidio onerariis navibus Curio ex Sicilia eduxerat, postquam in litore relictam navem conspexit, hanc remulco abstraxit; ipse ad C. Curionem cum classe redit.

II 24. Curio Marcium Uticam navibus praemittit; ipse eodem cum exercitu proficiscitur biduique iter progressus ad flumen Bagradam pervenit. ibi C. Caninium Rebilum legatum cum legionibus relinquit; ipse cum equitatu antecedit ad Castra exploranda Cornelia, quod is locus peridoneus castris habebatur. id autem est iugum derectum eminens in mare, utraque ex parte praeruptum atque asperum, sed tamen paulo leniore fastigio ab ea parte, quae ad Uticam vergit. abest derecto itinere ab Utica paulo amplius passus mille. sed hoc itinere est fons, quo mare succedit longius, lateque is locus restagnat; quem siqui vitare voluerit, VI milium circuitu in oppidum pervenit.

II 25. Hoc explorato loco Curio castra Vari conspicit muro oppidoque coniuncta ad portam, quae appellatur Belica, admodum munita natura loci, una ex parte ipso oppido Utica, altera a theatro, quod est ante oppidum,

1 veritus ς -itusque ω *quod fort. defendere licet* || 2 refugeret ϱ || 3 et *om.* σ | adrumetum π | perfugerat σϱT pro- WV, *cf. Liv. 37, 27, 6* Myonnesum perfugerunt || 5 *add. RSchn.* || 6 adrumetum π || 7 Marcius *Nipp.* m. ω | rufius WϱV || 9 remulco *ed. pr.* remulgo ω || 12 biduique ω triduique *Kue., cf. Meu. 1906, 319 sq.* || 14 -gatum . . . exploran- *om.* W | relinquit *Vasc.* -liquit ω || 15 cornelia W -ana σϱ canidiana (caini- T) π (*Bell. Hisp. 8, 6* Castra Postumiana; *sed 2, 25, 6. 30, 3 recte* Cornelia; *cf. Mela 1, 34 Plin. Nat. 5, 24*) || 16 his π || 17 directum σ$W^c V^c$ | in mare eminens N || 19 leviore π | abest . . . mille *om.* σ || 20 passuus mille β passuum milibus ⟨III⟩ *Sto.* || 21 ⟨in⟩ itinere *Meu.* | quo W^2 quod (quia V) ω || 22 siqui (quis N^2) σϱ sibi π si W | voluerunt β || 23 circuitum π | perveniunt Wϱ || 24 varri πU || 26 Belica *Hartz* bellica ω | ammodum S || 27 a *del. ed. pr.*

substructionibus eius operis maximis, aditu ad castra
2 difficili et angusto. simul animadvertit multa undique
portari atque agi plenissimis viis, quae repentini tu-
3 multus timore ex agris in urbem conferebantur. huc
equitatum mittit, ut diriperet atque haberet loco prae- 5
dae; eodemque tempore his rebus subsidio DC equites
Numidae ex oppido peditesque CCCC mittuntur a Varo,
quos auxilii causa rex Iuba paucis diebus ante Uticam
4 miserat. huic et paternum hospitium cum Pompeio et
simultas cum Curione intercedebat, quod tribunus plebis 10
legem promulgaverat, qua lege regnum Iubae publica-
5 verat. concurrunt equites inter se; neque vero primum
impetum nostrorum Numidae ferre potuerunt, sed inter-
fectis circiter CXX reliqui se in castra ad oppidum rece-
6 perunt. interim adventu longarum navium Curio pro- 15
nuntiari onerariis navibus iubet, quae stabant ad Uticam
numero circiter CC, se in hostium habiturum loco, qui
non ex vestigio ad Castra Cornelia naves traduxisset.
7 qua pronuntiatione facta temporis puncto sublatis an-
coris omnes Uticam relinquunt et, quo imperatum est, 20
transeunt. quae res omnium rerum copia complevit
exercitum.

1 II 26. His rebus gestis Curio se in castra ad Bagradam
recipit atque universi exercitus conclamatione imperator
appellatur, posteroque die Uticam exercitum ducit et 25
2 prope oppidum castra ponit. nondum opere castrorum
perfecto equites ex statione nuntiant magna auxilia
equitum peditumque ab rege missa Uticam venire;
eodemque tempore vis magna pulveris cernebatur, et
3 vestigio temporis primum agmen erat in conspectu. novi- 30
tate rei Curio permotus praemittit equites, qui primum
impetum sustineant ac morentur; ipse celeriter ab opere

1 substructionibus *ed. pr.* -stract- SNϱV -tract- LW -trat- T ‖ 4 conferebantur *ed. pr.* -rantur ω ‖ 7 numidiae πϱ | a *om.* σ | varro Nπ ‖ 10 cum *om.* σV | curionis σ ‖ 11 promulgarat σ ‖ 15 pronuntiari *ed. pr.* -re ω ‖ 18 e U | corneliana vestra duxisset σ -na vela duxisset Wϱ -na traduxisset π *cf. praef. p. V* ‖ 19 anchoris ω ‖ 20 reliquerunt π ‖ 21 omnium *om.* N ‖ 24 recepit σW *fort. praes.* ‖ 25 exercitum uticam π ‖ 28 regei R

deductis legionibus aciem instruit. equitesque committunt 4
proelium, et, priusquam plane legiones explicari et consistere possent, tota auxilia regis impedita ac perturbata, quod nullo ordine et sine timore iter fecerant, in fugam
5 [se] coiciunt, equitatuque omni fere incolumi, quod se per litora celeriter in oppidum recipit, magnum peditum numerum interficiunt.

II 27. Proxima nocte centuriones Marsi duo ex castris 1
Curionis cum manipularibus suis XXII ad Attium Varum
10 perfugiunt. hi sive vere quam habuerant opinionem ad 2
eum perferunt, sive etiam auribus Vari serviunt — nam quae volumus, ea credimus libenter, et quae sentimus ipsi, reliquos sentire speramus — confirmant quidem certe totius exercitus animos alienos esse a Curione,
15 maximeque opus esse in conspectum exercitus venire et conloquendi dare facultatem. qua opinione adductus 3
Varus postero die mane legiones ex castris educit. facit idem Curio, atque una valle non magna interiecta suas uterque copias instruit.

20 II 28. Erat in exercitu Vari Sex. Quintilius Varus 1
quem fuisse Corfinii supra demonstratum est. hic dimissus a Caesare in Africam venerat, legionesque eas traduxerat Curio, quas superioribus temporibus Corfinio receperat Caesar, adeo ut paucis mutatis centurio-
25 nibus idem ordines manipulique constarent. hanc nanctus 2
appellationis causam Quintilius circumire aciem Curionis atque obsecrare milites coepit, ne primi sacramenti, quod apud Domitium atque apud se quaestorem dixissent, memoriam deponerent, neu contra eos arma
30 ferrent, qui eadem essent usi fortuna eademque in obsi-

1 equites *Ciacc.*, *cf. Gall. 1, 33, 2* et || 2 explicaret ut σ || 5 *del. Elb.*; coitiunt se π | semper T sep̄ R || 6 recepit σWϱ *fort. praes.* || 8 duo β dio σ || 9 curionis WVN centurionis ϱT centum rim S centumerim L | varrum V varium W || 12 ea *Paul* et ω || 13 quidam π || 15 opus est N | conspectum ς -tu ω | exercitus *Meu.* -tum (*om.* L[1]) ω | et *om.* π || 16 abductas N || 17 postera β || 18 suas ... Varus *om.* σ || 21 supra *i. 1, 23, 2* || 22 a ·c· caesare W || 23 Curio quas *Ald.* quas curio β quas σ || 24 adeo *om.* σ || 25 nanctus SN nactus Lβ || 26 circuire π || 27 primi *Scal.* primam WR prima σUπ || 29 memoria σV[2]

dione perpessi, neu pro iis pugnarent, a quibus ⟨per⟩
3 contumeliam perfugae appellarentur. huc pauca ad spem
largitionis addidit, quae ab sua liberalitate, si se atque
4 Attium secuti essent, expectare deberent. hac habita
oratione nullam in partem ab exercitu Curionis fit 5
significatio, atque ita suas uterque copias reducit.

1 II 29. Atque in castris Curionis magnus omnium in-
cessit timor animis; is variis hominum sermonibus cele-
riter augetur. unusquisque enim opiniones fingebat, et
ad id, quod ab alio audierat, sui aliquid timoris addebat. 10
2 hoc ubi uno auctore ad plures permanaverat atque alius
alii tradiderat, plures auctores eius rei videbantur. *
3 civile bellum; genus hominum; quod liceret, libere facere
et sequi quod vellet. legiones hae quae paulo ante apud
adversarios fuerant; nam etiam Caesaris beneficia muta- 15
verat consuetudo qua offerrentur; municipia etiam di-
versis partibus coniuncta — aeque enim ex Marsis
Paelignisque veniebant —, ut qui superiore nocte in
4 contuberniis commilitonesque; nonnulli graviora; ser-
mones militum; dubia durius accipiebantur, nonnulla 20
etiam ab his, qui diligentiores videri volebant, finge-
bantur.*

1 II 30. Quibus de causis consilio convocato de summa
2 rerum deliberare incipit. erant sententiae, quae conan-
dum omnibus modis castraque Vari oppugnanda cen- 25
serent, quod ⟨in⟩ huiusmodi militum consiliis otium
maxime contrarium esse arbitrarentur. postremo prae-
stare dicebant per virtutem in pugna belli fortunam
experiri, quam desertos et circumventos ab suis gra-

1 iis U his *ceteri codd.* | *add. Kue.* ad L in N^2 cum *Nipp.* || **2** contumelia β | hiis (*pro* huc) N^2 || **4** atium S^1 atiem S^2N aciem L || **7** atque ω at *Man.* || **8** animis *Vo.* nam ω | is $L^2N^2WV^2$ iis $\sigma\varrho$ his TV^1 | varus $L^1N\pi$ || **10** addebat β angebat σ || **11** alius $\sigma U\pi$ aliis R illius W^1 illis W^2 || **13** *de hoc loco v. praef. p. IX sq.* | quia (*pro* quod) V | liceret $W\varrho$ -re $\sigma\pi$ | libare V || **14** sequi quod vellet $W\varrho$ sequi quid vel σT se quicquid velle V || **15** beneficia *Mdv.* -cium ω || **17** aeque *Nipp.* neque ω || **18** veniebat σ || **19** commilitonesque *Man.* commilitesque ω || **20** duabus (*pro* dubia) W | nonnulla L -li *ceteri codd.* || **23** vocato T || **24** liberare N^1 || **26** *add. Ciacc.* | *ut supra* βN^2 consilium militum sotium σ

vissimum supplicium perpeti. erant, qui censerent de 3
tertia vigilia in Castra Cornelia recedendum, ut maiore
spatio temporis interiecto militum mentes sanarentur,
simul siquid gravius accidisset, magna multitudine
5 navium et tutius et facilius in Siciliam receptus daretur.

II 31. Curio utrumque improbans consilium, quan- 1
tum alteri sententiae deesset animi, tantum alteri super-
esse dicebat; hos turpissimae fugae rationem habere,
illos etiam iniquo loco dimicandum putare.* 'qua enim,' 2
10 inquit, 'fiducia et opere et natura loci munitissima castra
expugnari posse confidimus? aut vero quid proficimus, 3
si accepto magno detrimento ab oppugnatione castrorum
discedimus? quasi non et felicitas rerum gestarum exer-
citus benevolentiam imperatoribus et res adversae odia
15 concilient! castrorum autem mutatio quid habet nisi 4
turpem fugam et desperationem omnium et alienationem
exercitus? nam neque pudentis suspicari oportet sibi
parum credi neque improbos scire sese timeri, quod illis
licentiam timor augeat noster, his ⟨suspicio⟩ studia
20 deminuat. quodsi iam,' inquit, 'haec explorata habeamus, 5
quae de exercitus alienatione dicuntur, quae quidem
ego aut omnino falsa aut certe minora opinione esse
confido, quanto haec dissimulari et occultari, quam per
nos confirmari praestet? an non, uti corporis vulnera, 6
25 ita exercitus incommoda sunt tegenda, ne spem adver-
sariis augeamus? at etiam, ut media nocte proficisca- 7
mur, addunt, quo maiorem, credo, licentiam habeant,
qui peccare conentur. namque huiusmodi res aut pu-

1 perpeti erant π pati (*hoc* U^2 *mg.*) proiecerant LW^{1}U^{2}R proiecerant SU^1 pati porro erant N^{2}W^1; *de* N^1 *dubitatur* || 5 tutius W^{2}πϱ totius SNW^1 ocius *ex* otius L^2 || 6 utrimque N || 7 alteri *prius om.* π || 9 iniquo βN^2 ilico σ || 11 expugnare W | vero βN^2 vos SN^1 nos L || 13 non et UT et non V non σWR || 14 benivolentiam LNRπW || 15 conlient W^1 colligent π | autem *om.* σ || 16 omnium ⟨rerum⟩ *Paul* || 17 pudentis *Ciacc.* prudentis ω || 18 credere *ex* crede W^2 | timere T^1 || 19 noster his σπ nostris his U nostris i W^1 nostris W^{c}R | *add. Ciacc.* || 20 deminuant W diminuat π | habemus *Ald.* || 22 aut omnino *om.* σ | certe N^{2}β certa σ || 23 haec *post* occultari N | dissimulari R^1 -re ω | occultare σ || 24 an . . . tegenda *om.* σ || 26 at *Ber.* aut ω | ut *om.* σV || 27 qua U quia R

dore aut metu tenentur, quibus rebus nox maxime ad-
8 versaria est. quare neque tanti sum animi, ut sine spe
castra obpugnanda censeam, neque tanti timoris, uti
spe deficiam, atque omnia prius experienda arbitror
magnaque ex parte iam me una vobiscum de re iudicium 5
facturum confido.'

1 II 32. Dimisso consilio contionem advocat militum.
commemorat, quo sit eorum usus studio ad Corfinium
Caesar, ut magnam partem Italiae beneficio atque aucto-
2 ritate eorum suam fecerit. 'vos enim vestrumque factum,' 10
inquit, 'omnia deinceps municipia sunt secuta, neque
sine causa et Caesar amicissime de vobis et illi gravis-
3 sime iudicaverunt. Pompeius enim nullo proelio pulsus
vestri facti praeiudicio demotus Italia excessit; Caesar
me, quem sibi carissimum habuit, provinciam Siciliam 15
atque Africam, sine quibus urbem atque Italiam tueri
4 non potest, vestrae fidei commisit. at sunt qui vos hor-
tentur, ut a nobis desciscatis. quid enim est illis optatius
quam uno tempore et nos circumvenire et vos nefario
scelere obstringere? aut quid irati gravius de vobis 20
sentire possunt, quam ut eos prodatis, qui se vobis
omnia debere iudicant, in eorum potestatem veniatis, qui
5 se per vos perisse existimant? an vero in Hispania res
gestas Caesaris non audistis? duos pulsos exercitus,
duos superatos duces, duas receptas provincias? haec 25
acta diebus XL, quibus in conspectum adversariorum
6 venerit Caesar? an qui incolumes resistere non po-
tuerunt, pérditi resistant? vos autem incerta victoria
Caesarem secuti diiudicata iam belli fortuna victum
sequamini, cum vestri officii praemia percipere debeatis? 30
7 desertos enim se ac proditos a vobis dicunt et prioris
8 sacramenti mentionem faciunt. vosne vero L. Domitium,

3 uti spe *Meu.* ut ipse ω || **5** -que *om.* σ || **8** quod W || **9** auctoritatem ϱ || **11** omnia inquit T || **12** ille V | gavisissime Wπ || **13** enim ω autem *Paul* || **15** provintiamque W || **17** at sunt *Paul* adsunt (a. nobis π) ω || **18** descisatis W[1] deciscatis ϱ || **20** aut β at σ || **21** ut β aut σ || **22** veniat is σ || **23** existimat σ | hispaniam π || **26** conspectu RT || **28** resistent *Vasc. sed recte Meu. confert e. g. Cic. Phil. 6, 5* | incerta *Ald.* certa ω || **30** sequimini σ || **31** ac se σ || **32** vos T[2]

an vos Domitius deseruit? nonne extremam pati for-
tunam paratos proiecit ille? non sibi clam vobis salu-
tem fuga petivit? non proditi per illum Caesaris bene-
ficio estis conservati? sacramento quidem vos tenere 9
5 qui potuit, cum proiectis fascibus et deposito imperio
privatus et captus ipse in alienam venisset potestatem?
relinquitur nova religio, ut eo neglecto sacramento, 10
quo tenemini, respiciatis illud, quod deditione ducis et
capitis deminutione sublatum est. at, credo, si Cae- 11
10 sarem probatis, in me offenditis. qui de meis in vos
meritis praedicaturus non sum, quae sunt adhuc et
mea voluntate et vestra exspectatione leviora; sed ta-
men sui laboris milites semper eventu belli praemia
petiverunt, qui qualis sit futurus, ne vos quidem du-
15 bitatis. diligentiam quidem nostram aut, quem ad finem
adhuc res processit, fortunam cur praeteream? an 12
paenitet vos, quod salvum atque incolumem exercitum
nulla omnino navi desiderata traduxerim? quod clas-
sem hostium primo impetu adveniens profligaverim?
20 quod bis per biduum equestri proelio superaverim?
quod ex portu sinuque adversariorum cc naves one-
ratas abduxerim eoque illos compulerim, ut neque pe-
destri itinere neque navibus commeatu iuvari possint?
hac vos fortuna atque his ducibus repudiatis Corfini- 13
25 ensem ignominiam, Italiae fugam, Hispaniarum dediti-
onem — Africi belli praeiudicia — sequimini! equidem 14
me Caesaris militem dici volui, vos me imperatoris no-
mine appellavistis. cuius si vos paenitet, vestrum vobis

2 non σWϱ nonne π | vobis *del. Riemann; sed Bell. Afr. 11, 4* clam hostibus *certum est, ut de grammaticorum testimoniis taceamus. certe deleta voce* vobis *malus verborum ordo efficitur* || 3 non Wϱ nonne π nam σ || 7 religione W[1] lelegio R[1] *om.* π || 8 te memini π | respuatis N[r] || 9 diminutione σ | si *del. Ciacc.* || 10 in me ς iam me ω | dē eis W de eis SN de eius L || 11 praedicaturus *Ald.* praeiudi- ω || 15 nostram β n. an paenitet vos σ || 16 res *om.* ϱ | fortuna ϱ || 17 incolumen WUT || 20 vis (*pro* bis) S || 22 abduxerim ς add- ω || 24 ⟨an⟩ Corfiniensem *Fa.* || 25 Italiae *Ciacc.* in (an *Fa.*) italiae ω | fugam *Ciacc.* fugam an R fuga an WUV fuga in T an σ | deditionem N -ne *ceteri codd.* || 26 Africi *Meu.* in africi (-ca V) ω en Africi *Bue.* | bellum T

beneficium remitto, mihi meum restituite nomen, ne ad contumeliam honorem dedisse videamini.'*

II 33. Qua oratione permoti milites crebro etiam dicentem interpellabant, ut magno cum dolore infidelitatis suspicionem sustinere viderentur, discedentem vero ex contione universi cohortantur, magno sit animo neubi dubitet proelium committere et suam fidem virtutemque experiri. quo facto commutata omnium et voluntate et opinione consensu suorum constituit Curio, cum primum sit data potestas, proelio rem committere, posteroque die productos eodem loco, quo superioribus diebus constiterat, in acie conlocat. ne Varus quidem Attius dubitat copias producere, sive sollicitandi milites sive aequo loco dimicandi detur occasio, ne facultatem praetermittat.

II 34. Erat vallis inter duas acies, ut supra demonstratum est, non ita magna, at difficili et arduo ascensu. hanc uterque si adversariorum copiae transire conarentur, expectabat, quo aequiore loco proelium committeret.* simul ab sinistro cornu P. Atti equitatus omnis et una levis armaturae interiecti conplures, cum se in vallem demitterent, cernebantur. ad eos Curio equitatum et duas Marrucinorum cohortis mittit; quorum primum impetum equites hostium non tulerunt, sed admissis equis ad suos refugerunt; relicti ab his, qui una procurrerant levis armaturae, circumveniebantur atque interficiebantur ab nostris. huc tota Vari conversa acies suos fugere et concidi videbat. tum Rebilus, legatus Caesaris, quem Curio secum ex Sicilia duxerat, quod magnum habere usum

1 nomen restituite π || **3** qua . . . viderentur *om.* ϱ | dicentem *om.* T || **4** interpellant N || **7** neubi SN^{1}W^{1}ϱ necubi LT necibi V neu N^{2}W^c || **8** et *om.* σ || **9** suorum *Steph.* suo ω || **12** ne σϱ nec π nam W || **13** Attius *del. Meu.* | sive . . . milites *om.* ϱ || **14** militis π || **16** supra *i. 2, 27, 3* || **17** magna *Ciacc.* magno ω | at ς aut ω || **20** *post* committeret *hiare sententiam sensit Paul. errare videtur Barwick p. 155* || **21** armaturae *Ald.* -ra et ω | interiectio T || **22** demitteret *Vasc.* di- ω | ad eos W^{c}πϱN^2 ad eo se W^1 ab eis SL || **23** maurucinorum L marrutinorum π | cohortes σV || **25** admissis *Faern.* amissis ω || **26** armature W -ra σπϱ || **29** tunc π

in re militari sciebat, 'perterritum' inquit 'hostem vides, Curio; quid dubitas uti temporis opportunitate?' ille unum elocutus, ut memoria tenerent milites ea quae pridie sibi confirmassent, sequi se iubet et praecurrit ante omnes. adeoque erat impedita vallis, ut in ascensu nisi sublevati a suis primi non facile eniterentur. sed praeoccupatus animus Attianorum militum timore et fuga et caede suorum nihil de resistendo cogitabat, omnesque iam se ab equitatu circumveniri arbitrabantur. itaque priusquam telum adigi possit aut nostri propius accederent, omnis Vari acies terga vertit seque in castra recepit.

II 35.* Qua in fuga Fabius Paelignus quidam ex infimis ordinibus de exercitu Curionis primum agmen fugientium consecutus magna voce Varum nomine appellans requirebat, uti unus esse ex eius militibus et monere aliquid velle ac dicere videretur. ubi ille saepius appellatus aspexit ac restitit et quis esset aut quid vellet quaesivit, umerum apertum gladio appetit, paulumque afuit quin Varum interficeret; quod ille periculum sublato ad eius conatum scuto vitavit. Fabius a proximis militibus circumventus interficitur.* hac fugientium multitudine ac turba portae castrorum occupantur atque iter impeditur, pluresque in eo loco sine vulnere quam in proelio aut fuga intereunt, neque multum afuit quin etiam castris expellerentur, ac nonnulli protinus eodem cursu in oppidum contenderunt. sed cum loci natura et munitio castrorum adiri tunc ⟨prohibebat, tum⟩ quod ad proelium egressi Curionis milites iis rebus indigebant quae ad oppugnationem castrorum erant usui. itaque Curio exercitum in castra reducit suis omnibus praeter Fabium incolumibus, ex

1 videns T || **3** memoriam SNW^1U || **4** sibi *om.* T | se σR sese WUπ || **5** valles W^1T || **8** timore ϱ timore tempore W tempore σπ || **9** se iam π || **10** adigi *Faern.* abici ω || **16** esset N^2π || **17** velle (-let T) aliquid T | ac dicere βL accidere SN | saepius ille N || **20** paululumque N | affuit σϱ fuit T || **23** hac WU ac σRπ | a turba N || **25** in fuga N || **26** affuit σR || **29** prohibebat *add. Man.* tum *add.* ς || **30** his ω || **32** educit T | incolominibus T

numero adversariorum circiter DC interfectis ac M
vulneratis; qui omnes discessu Curionis multique prae-
terea per simulationem vulnerum ex castris in oppi-
6 dum propter timorem sese recipiunt. qua re animad-
versa Varus et terrore exercitus cognito bucinatore in 5
castris et paucis ad speciem tabernaculis relictis de
tertia vigilia silentio exercitum in oppidum reducit.

1 II 36. Postero die Curio obsidere Uticam valloque
circummunire instituit. erat in oppido multitudo in-
solens belli diuturnitate otii, Uticenses pro quibusdam 10
Caesaris in se beneficiis illi amicissimi, conventus is
qui ex variis generibus constaret, terror ex superiori-
2 bus proeliis magnus. itaque de deditione omnes iam
palam loquebantur et cum P. Attio agebant, ne sua per-
3 tinacia omnium fortunas perturbari vellet. haec cum 15
agerentur, nuntii praemissi ab rege Iuba venerunt, qui
illum adesse cum magnis copiis dicerent et de custodia ac
defensione urbis hortarentur. quae res eorum perterritos
animos confirmavit.

1 II 37. Nuntiabantur haec eadem Curioni, sed ali- 20
quamdiu fides fieri non poterat; tantam habebat sua-
2 rum rerum fiduciam. iamque Caesaris in Hispania res
secundae in Africam nuntiis ac litteris perferebantur.
quibus omnibus rebus sublatus nihil contra se regem
3 nisurum existimabat. sed ubi certis auctoribus com- 25
perit minus V et XX milibus longe ab Utica eius co-
pias abesse, relictis munitionibus sese in Castra Cor-
4 nelia recepit. huc frumentum comportare, castra mu-
nire, materiam conferre coepit, statimque in Siciliam
misit, uti duae legiones reliquusque equitatus ad se 30
5 mitteretur. castra erant ad bellum ducendum aptis-
sima natura et loci munitione et maris propinquitate

1 ∞ (de R^1) ϱ eo W *om.* σπ ‖ **5** ex (*pro* et) SN | bucinato res N^2 ‖ **6** tabernaculis *ed. pr.* -li ω ‖ **9** oppido W^2V -dum *ceteri codd.* ‖ **11** is *Gru.* si ω *del. Vasc.* ‖ **13** magnus βN^2 *in lac.* -as S *om.* L *in spatio VII litt.* | de ditione N | iam *Vo.* in ω ‖ **16** iuva W^1U^1 iva R^1 ‖ **17** cum magnis copiis adesse N | de (*add.* N^2) defensione ac de custodia N ‖ **23** et ST ‖ **24** rebus omnibus WT ‖ **26** ·V· LXX T ‖ **27** castris SL ‖ **32** loci et *Jur.*, *cf. 1, 19, 5*

et aquae et salis copia, cuius magna vis iam ex proximis erat salinis eo congesta. non materia multitudine 6
arborum, non frumentum, cuius erant plenissimi agri, deficere poterat. itaque omnium suorum consensu Curio
5 reliquas copias expectare et bellum ducere parabat.

II 38. His constitutis rebus probatisque consiliis ex 1
perfugis quibusdam oppidanis audit Iubam revocatum finitimo bello et controversiis Leptitanorum restitisse in regno et Saburram, eius praefectum, cum medio-
10 cribus copiis missum Uticae adpropinquare. his aucto- 2
ribus temere credens consilium commutat et proelio rem committere constituit. multum ad hanc rem probandam adiuvat adulescentia, magnitudo animi, superioris temporis proventus, fiducia rei bene gerendae.
15 his rebus impulsus equitatum omnem prima nocte ad 3
castra hostium mittit ad flumen Bagradam. quibus praeerat Saburra, de quo ante erat auditum, sed rex cum omnibus copiis insequebatur et VI milium passuum intervallo ab Saburra consederat. equites missi 4
20 nocte iter conficiunt imprudentisque atque inopinantis hostis adgrediuntur. Numidae enim quadam barbara consuetudine nullis ordinibus passim consederant. hos 5
oppressos somno dispersos adorti magnum eorum numerum interficiunt; multi perterriti profugiunt. quo
25 facto ad Curionem equites revertuntur captivosque ad eum reducunt.

II 39. Curio cum omnibus copiis quarta vigilia ex- 1
ierat cohortibus V castris praesidio relictis. progressus milia passuum VI equites convenit, rem gestam cogno-
30 vit; ex captivis quaerit, quis castris ad Bagradam praesit; respondent Saburram. reliqua studio itineris con- 2
ficiendi quaerere praetermittit proximaque respiciens

1 ex β et σ || 2 ea π || 7 profugis π || 9 et *om.* β *non male* || 13 animi superioris *ed. pr.* sup- an- ω || 18 cum *om.* π | passum SNW[1]U passus Rπ || 19 a π ad W[1] || 20 -que *om.* WU prudentesque σV[2] | atque NWϱ ad SLπ | inopinantes hostes σUV[2] || 21 enim σWϱ autem π *fort. recte* || 29 milia SWϱT mille LNV | passum SNW[1]U passus Rπ | ·VI· β ·V· σ || 30 ex (e π) captivis β et captivos σ || 31 conficiundi SLU

signa, 'videtisne,' inquit 'milites, captivorum orationem cum perfugis convenire? abesse regem, exiguas esse copias missas, quae paucis equitibus pares esse non
3 potuerint? proinde ad praedam, ad gloriam properate, ut iam de praemiis vestris et de referenda gratia cogi- 5
4 tare incipiamus.' erant per se magna quae gesserant equites, praesertim cum eorum exiguus numerus cum tanta multitudine Numidarum conferretur. haec tamen ab ipsis inflatius commemorabantur, ut de suis homi-
5 nes laudibus libenter praedicant. multa praeterea spo- 10 lia praeferebantur, capti homines equitesque producebantur, ut quidquid intercederet temporis, hoc omne victoriam morari videretur. ita spei Curionis militum
6 studia non deerant. equites sequi iubet sese iterque accelerat, ut quam maxime ex fuga perterritos adoriri 15 posset. at illi itinere totius noctis confecti subsequi non poterant atque alii alio loco resistebant. ne haec quidem res Curionem ad spem morabatur.

1 II 40. Iuba certior factus a Saburra de nocturno proelio II milia Hispanorum et Gallorum equitum, quos 20 suae custodiae causa circum se habere consuerat, et peditum eam partem, cui maxime confidebat, Saburrae summittit; ipse cum reliquis copiis elephantisque LX
2 lentius subsequitur. suspicatus praemissis equitibus ipsum adfore Curionem Saburra copias equitum pedi- 25 tumque instruit atque his imperat, ut simulatione timoris paulatim cedant ac pedem referant; sese, cum opus esset, signum proelii daturum et quod rem postulare
3 cognovisset imperaturum. Curio ad superiorem spem addita praesentis temporis opinione hostes fugere arbi- 30 tratus copias ex locis superioribus in campum deducit.

2 profugis π ‖ **4** potuerint β -runt σ ‖ **8** confertur *Meu.* ‖ **9** ut de suis ... laudibus β unde suas ... laudes σ ‖ **11** equitesque ω equique *Ciacc.*; homines *ad pedites refertur sicut Liv. 9, 19, 5. 22, 52, 4. Bell. Hisp. 31, 9* ‖ **12** omne σ omni π homini Wϱ ‖ **13** victoriam *ed. pr.* -ria ω | videretur σ uteretur β ‖ **17** alii βLN[2] alia SN[1] | nec π ‖ **18** res *om.* π ‖ **20** quos σϱ quod T quia V[1] quae V[2] quos quod W[1] quotquot W[2] ‖ **23** summisit π ‖ **25** afore T | peditum N ‖ **26** simulationem U ‖ **27** caedant SLW ‖ **30** praesenti timoris *Kue.* ‖ **31** ducit T

II 41. Quibus ex locis cum longius esset progressus, 1
confecto iam labore exercitu XVI milium spatio con-
stitit. dat suis signum Saburra, aciem constituit et 2
circumire ordines atque hortari incipit. sed peditatu
5 dumtaxat procul ad speciem utitur, equites in aciem
inmittit. non deest negotio Curio suosque hortatur, 3
ut spem omnem in virtute reponant. ne militibus qui-
dem, ut defessis, neque equitibus, ut paucis et labore
confectis, studium ad pugnandum virtusque deerat;
10 sed hi erant numero CC, reliqui in itinere substiterant.
hi quamcumque in partem impetum fecerant, hostes 4
loco cedere cogebant, sed neque longius fugientes pro-
sequi, nec vehementius equos incitare poterant. at 5
equitatus hostium ab utroque cornu circumire aciem
15 nostram et aversos proterere incipit. cum cohortes ex 6
acie procucurrissent, Numidae integri celeritate impe-
tum nostrorum effugiebant, rursusque ad ordines suos
se recipientes circumibant et ab acie excludebant. sic
neque in loco manere ordinesque servare, neque pro-
20 currere et casum subire tutum videbatur. hostium 7
copiae submissis ab rege auxiliis crebro augebantur;
nostros vires lassitudine deficiebant, simul ii qui vul-
nera acceperant, neque acie excedere, neque in locum
tutum referri poterant, quod tota acies equitatu hos-
25 tium circumdata tenebatur. hi de sua salute despe- 8
rantes, ut extremo vitae tempore homines facere con-
suerunt, aut suam mortem miserabantur aut parentes
suos commendabant, siquos ex eo periculo fortuna
servare potuisset. plena erant omnia timoris et luctus.
30 II 42. Curio ubi perterritis omnibus neque cohorta- 1
tiones suas neque preces audiri intellegit, unam ut in
miseris rebus spem reliquam salutis esse arbitratus

1 ex locis cum longius β ex superioribus SN cum ex sup- L || 2 exercitum SNUV | XVI ω XII *ci. Sto.* || 3 signum suis σ || 6 mittit T[1] || 8 et *om.* π || 11 Hi ϱ Hi ducenti *(hoc in lac. XI litt.)* V L. hi T L σW || 13 nec LW[c] *om.* SNβ neque *Meu.* || 14 circuire π || 15 adversos π || 16 procurrissent LNW || 18 circuibant π -cuiebant R || 19 servare neque σWϱ -arent quae π || 20 videbantur π || 22 nostros Wϱ -is σπ | hi ω || 27 miserebantur N || 28 eo σWϱ suo π || 29 voluisset *Cornelissen* || 32 miseriis W[1]

proximos colles capere universos atque eo signa inferri iubet. hos quoque praeoccupat missus a Saburra 2 equitatus. tum vero ad summam desperationem nostri perveniunt et partim fugientes ab equitatu interficiuntur, 3 partim integri procumbunt. hortatur Curionem Cn. Domitius praefectus equitum, cum paucis equitibus circumsistens, ut fuga salutem petat atque in castra 4 contendat, et se ab eo non discessurum pollicetur. at Curio numquam se amisso exercitu, quem a Caesare ⟨suae⟩ fidei commissum acceperit, in eius conspectum rever- 5 surum confirmat atque ita proelians interficitur. equites ex proelio perpauci se recipiunt; sed ii quos ad novissimum agmen equorum reficiendorum causa substitisse demonstratum est, fuga totius exercitus procul animadversa sese incolumes in castra conferunt. milites ad unum omnes interficiuntur.

1 II 43. His rebus cognitis Marcius Rufus quaestor in castris relictus a Curione cohortatur suos, ne animo deficiant. illi orant atque obsecrant, ut in Siciliam navibus reportentur. pollicetur magistrisque imperat navium, ut primo vespere omnes scaphas ad litus 2 adpulsas habeant. sed tantus fuit omnium terror, ut alii adesse copias Iubae dicerent, alii cum legionibus instare Varum iamque se pulverem venientium cernere, quarum rerum nihil omnino acciderat, alii classem hostium celeriter advolaturam suspicarentur. itaque perterritis omnibus sibi quisque consulebat. qui 3 in classe erant, proficisci properabant. horum fuga navium onerariarum magistros incitabat; pauci lenun- 4 culi ad officium imperiumque conveniebant. sed tanta erat completis litoribus contentio, qui potissimum ex magno numero conscenderent, ut multitudine atque

1 inferri ω ferri *Paul* || 6 praefectus equitum N^2 *edd.* pr. eque (p. N^1) ω || 8 se *om.* σ (*ante* pollicetur L) || 9 *add. Nitsche* f. ⟨suae⟩ *Man.* || 10 acceperat N || 12 ii W^2 id W^1 hi *ceteri codd.* || 14 demonstratum est *i. 2, 39, 6* || 17 marcius σπϱ inartus W || 18 castra π | cohortatus σU || 26 advolaturam S^2N^2WϱT -turum S^1LN^1V; *cf. Gell. 1, 7, 2* || 31 ⟨totis⟩ litoribus *Paul* lintribus *RSchn. ad Bell. Afr. 11, 2*

onere nonnulli deprimerentur, reliqui hoc timore propius adire tardarentur.

II 44. Quibus rebus accidit, ut pauci milites patresque familiae, qui aut gratia aut misericordia valerent
5 aut naves adnare possent, recepti in Siciliam incolumes pervenirent. reliquae copiae missis ad Varum noctu legatorum numero centurionibus sese ei dediderunt. quorum cohortes militum postero die ante oppi- 2 dum Iuba conspicatus, suam esse praedicans praedam,
10 magnam partem eorum interfici iussit, paucos electos in regnum remisit, cum Varus suam fidem ab eo laedi quereretur neque resistere auderet. ipse equo in oppi- 3 dum vectus prosequentibus compluribus senatoribus, quo in numero erat Ser. Sulpicius et Licinius Da-
15 masippus, paucis [diebus] quae fieri vellet, Uticae constituit atque imperavit, diebus aeque post paucis se in regnum cum omnibus copiis recepit.

1 onore W^1R^1 honore R^c | hoc timore $\sigma W \pi$ ob timore (-rem R) ϱ || 3 patresque $N^2W^2R^2$ patrisque ω || 5 ⟨ad⟩ naves *Ciacc.* || 8 quarum $\sigma\pi$ | milites militum π || 9 sua π | praedae π || 11 leti SN || 15 *del. Doberenz* || 16 aeque $\sigma\pi$R quae W^1U que W^2

Nullam subscriptionem exhibent LW *subscribunt* Incipit liber decimus de bello civili S G · CAESARIS · BELLI CIVILIS LIBER · II · EXPLICIT FELICITER · INCIPIT · III · FELICITER U EXPLICIT · G · CAESARIS: BELLI · CIVILIS: LIBER · II · INCIPIT TERCIVS R EXPLICIT C · CAESARIS BELLI CIVILIS LIBER SECVNDVS · INCIPIT · LIBER SECVNDVS (tertius T^r) EIVSDEM OPERIS T INCIPIT · LIBER TERCIVS CIVILIS · BELLI V SVETONII TRANQVILLI VIRI CLARISSIMI DE BELLIS CIVILIBVS CAESARIS EXPLICIT LIBER SECVNDVS · INCIPIT III[us] N

COMMENTARIORVM BELLI CIVILIS

LIBER SECVNDVS

1 III 1. Dictatore habente comitia Caesare consules
creantur Iulius Caesar et P. Servilius; is enim erat
2 annus, quo per leges ei consulem fieri liceret. his rebus
confectis, cum fides tota Italia esset angustior, neque
creditae pecuniae solverentur, constituit ut arbitri da- 5
rentur; per eos fierent aestimationes possessionum et
rerum, quanti quaeque earum ante bellum fuisset,
3 atque eae creditoribus traderentur. hoc et ad timorem
novarum tabularum tollendum minuendumque, qui
fere bella et civiles dissensiones sequi consuevit, et ad 10
debitorum tuendam existimationem esse aptissimum
4 existimavit. item praetoribus tribunisque plebis roga-
tiones ad populum ferentibus nonnullos ambitus Pom-
peia lege damnatos illis temporibus, quibus in urbe
praesidia legionum Pompeius habuerat, quae iudicia 15
aliis audientibus iudicibus, aliis sententiam ferentibus
singulis diebus erant perfecta, in integrum restituit,
qui se illi initio civilis belli obtulerant, si sua opera
in bello uti vellet, proinde aestimans ac si usus esset,
5 quoniam sui fecissent potestatem. statuerat enim prius 20

4 tota italia σWϱ -tam (-ta V) -iam π || **8** eae Wϱ heae T hec V ea** N ecce SL || **9** minuendumque ω -ve *Duebner, sed saepe copulativa particula exstat, ubi disiunctivam exspectamus, cf. e. g. Sall. Cat. 5, 4* cuius rei lubet simulator ac dissimulator. *Liv. 10, 19, 3* decus dedecusque || **10** fere LW²N² ferre *ceteri codd.* | bellum σ || **12** itemque T | rogationis W_a || **13** ambitis N¹ || **14** urbe W² urbem ω || **18** qui (quis W¹) se β quis S quas LN | initio *Vasc.* inotio σϱ inocio π otio *ex* hotio W² || **20** sui fecissent *Schol.* suffe- ω

hos iudicio populi debere restitui quam suo beneficio
videri receptos, ne aut ingratus in referenda gratia aut
arrogans in praeripiendo populi beneficio videretur.

III 2. His rebus et feriis Latinis comitiisque omni- 1
5 bus perficiendis XI dies tribuit dictaturaque se abdicat
et ab urbe proficiscitur Brundisiumque pervenit. eo le- 2
giones XII, equitatum omnem venire iusserat. sed tan-
tum navium repperit ut anguste XV milia legionariorum
militum, D equites transportari possent. hoc unum
10 [inopia navium] Caesari ad celeritatem conficiendi belli
defuit. atque eae ipsae copiae hoc infrequentiores in- 3
ponuntur, quod multi [Galli] tot bellis defecerant,
longumque iter ex Hispania magnum numerum de-
minuerat, et gravis autumnus in Apulia circumque
15 Brundisium ex saluberrimis Galliae et Hispaniae re-
gionibus omnem exercitum valetudine temptaverat.

III 3. Pompeius annuum spatium ad conparandas 1
copias nactus, quod vacuum a bello atque ab hoste
otiosum fuerat, magnam ex Asia Cycladibusque insu-
20 lis Corcyra Athenis Ponto Bithynia Syria Cilicia
Phoenice Aegypto classem coegerat, magnam omnibus
locis aedificandam curaverat, magnam imperatam 2
Asiae Syriae regibusque omnibus et dynastis et tetrar-
chis et liberis Achaiae populis pecuniam exegerat, ma-
25 gnam societates earum provinciarum, quas ipse obti-
nebat, sibi numerare coegerat.

III 4. Legiones effecerat civium Romanorum VIIII: 1
V ex Italia quas traduxerat; unam ex Cilicia vetera-
nam, quam factam ex duabus gemellam appellabat;
30 unam ex Creta et Macedonia ex veteranis militibus,

1 hos W^{2} hoc ω || **2** videri *om.* R | receptas ϱ || **3** praeripiendo (praecip- R) populi beneficio σWϱ b. pr. (praecip- V) po. π || **4** his rebus *om.* W || **5** perficiundis σWU || **8** legionarium LNπ || **9** equites L milites SNβ | transportari *Vasc.* -re ω || **10** *del. Ciacc.* || **11** copiae *post* infrequentiores *repetitum in* ω, *om.* ς || **12** *del. AKl.* galli SNβ galliae L gallicis *ed. pr.* || **13** magnum ω *del. Meu.* militum *Cast. 1924, 233. duae loquendi rationes confusae*: magnum numerum consumpserat *et* numerum deminuerat || **14** deminuerat (-ant S) σWϱ di- π || **17** annuum LN^{c}W^{1}π annum Sϱ anni W^{c} || **23** regionibus N^{1} || **24** magnam *Ald.* -as ω || **20** Cilicia *Ciacc.* sicilia ω

qui dimissi a superioribus imperatoribus in his provinciis consederant; duas ex Asia, quas Lentulus consul conscribendas curaverat. praeterea magnum 2 numerum ex Thessalia Boeotia Achaia Epiroque supplementi nomine in legiones distribuerat; his Antonia- 5 nos milites admiscuerat. praeter has expectabat cum 3 Scipione ex Syria legiones II. sagittarios Creta, Lacedaemone, ex Ponto atque Syria reliquisque civitatibus III milia numero habebat, funditorum cohortes sexcenarias II, equites VII milia. ex quibus DC Gallos 10 Deiotarus adduxerat, D Ariobarzanes ex Cappadocia; ad eundem numerum Cotus ex Thracia dederat et Sadalam filium miserat; ex Macedonia CC erant, quibus 4 Rhascypolis praeerat, excellenti virtute; D ex Gabinianis Alexandria, Gallos Germanosque, quos ibi A. Ga- 15 binius praesidii causa apud regem Ptolomaeum reliquerat, Pompeius filius cum classe adduxerat; DCCC ex servis suis pastorumque suorum ⟨numero⟩ coege- 5 rat; CCC Tarcondarius Castor et Domnilaus ex Gallograecia dederant — horum alter una venerat, alter 20 filium miserat —; CC ex Syria a Commageno Antiocho, cui magna Pompeius praemia tribuit, missi erant, in his plerique hippotoxotae. huc Dardanos, Bessos par- 6 tim mercennarios, partim imperio aut gratia comparatos, item Macedones, Thessalos ac reliquarum gentium 25 et civitatum adiecerat atque eum quem supra demonstravimus numerum expleverat.

1 dimissa (*pro* -si a) N | pro provinciis N || **3** scribendas σ || **4** Boeotia *Ald.* boetia ω | epiroque W^2V^2 -osque ω | com supp^l^ementi W^1 plementi SNT || **7** ex creta L^1W^2 || **8** ex syria U || **10** equitum πϱ | gallos β -us σ *del. Ber. vox necessaria propter notionem* ex Cappadocia || **12** cotus ω Cotys *Ciacc. cf. 3, 36, 4 Nep. Iph. 3, 4 Tim. 1, 2* | Sadalam *N. Heinsius* sadalum L sasalam *ceteri codd.* || **14** rascipolis ω | galinianis T gallianis V || **15** alexandriae σ || **16** praesidia S -diis R | ptoloemeum W || **18** ex WϱT cum V quos ex σ | *add. Cl.* (*VII litt. spatium in* L) || **19** Tarcondimotus *Ciacc.* | dômilaus R Dorylaus *Daehne, sed cf. Strab. 12, 3, 6 p. 543C* *Ἀδιατόριξ ὁ Δομνεκλείου (an -λάου?) τετράρχου Γαλατῶν υἱός* | gallograecia LWR^2π gallo causa graecia UR^1 gallo SN || **20** dederat R *om.* σ || **21** commagino ϱ | anthiochi V anthio T || **23** beissos π | civitatium ST || **26** atque ⟨ita⟩ *Kue.* | supra *i. 3, 4, 3*

III 5. Frumenti vim maximam ex Thessalia Asia 1
Aegypto Creta Cyrenis reliquisque regionibus comparaverat. hiemare Dyrrachii Apolloniae omnibusque op- 2
pidis maritimis constituerat, ut mare transire Caesarem
5 prohiberet, eiusque rei causa omni ora maritima classem disposuerat. praeerat Aegyptiis navibus Pompeius 3
filius, Asiaticis D. Laelius et C. Triarius, Syriacis
C. Cassius, Rhodiis C. Marcellus cum C. Coponio, Liburnicae atque Achaicae classi Scribonius Libo et
10 M. Octavius. toti tamen officio maritimo M. Bibulus 4
praepositus cuncta administrabat; ad hunc summa imperii respiciebat.

III 6. Caesar ut Brundisium venit, contionatus apud 1
milites, quoniam prope ad finem laborum ac pericu-
15 lorum esset perventum, aequo animo mancipia atque
inpedimenta in Italia relinquerent, ipsi expediti naves
conscenderent, quo maior numerus militum posset inponi, omniaque ex victoria et ex sua liberalitate sperarent, conclamantibus omnibus, imperaret quod vel-
20 let, quodcumque imperavisset, se aequo animo esse
facturos, II Nonas Ianuarias naves solvit. impositae, 2
ut supra demonstratum est, legiones VII. postridie ter- 3
ram attigit. Cerauniorum saxa inter et alia loca periculosa quietam nanctus stationem et portus omnes ti-
25 mens, quod teneri ab adversariis arbitrabantur, ad eum
locum qui appellabatur Palaeste, omnibus navibus ad
unam incolumibus milites exposuit.

3 Dyrrhachii *Vasc.* -ium (-io L) ω | apolloniae W[c] -nia (app- Sϱ) ω || 5 arituma SNT || 7 lahelius σ lebius *ex* lelus U[2] | traiarius R trianus π || 8 rhodius R | -diis ... scri- *om.* σ | Coponio *Gland.* pompeio U[1] pomponio ω || 9 classis cribonius Wϱ classis scribonius T bonius σ || 10 tam SN tum L | maritumo SNT || 11 adhuc N || 14 laborem U || 21 navis S[1] || 22 supra *i. 3, 2, 2 quod aliter Caesarem scripturum fuisse suspicor, si libros perfecisset; cf. etiam Fa. II p. 9* | postridie S[2]L post pridie S[1]Nβ || 23 Cerauniorum *Vict.* germiniorum (-man- Wϱ) ω | inter saxa *Koechly, cf. e. g. Liv. 22, 3, 3* Faesulas inter Arretiumque || 24 quietam WϱT qui etiam V quae etiam LN que aetiam S | nanctus σ nactus (natus U) β | timentes T || 25 arbitrabatur W[2] || 26 appellabatur (apell- V) SW[1]ϱT[c]V -labantur T[1] -latur LNW[2] | Palaeste *Gland.* pharsalia ω || 27 unum S[1]

1 III 7. Erat Orici Lucretius Vespillo et Minucius Rufus cum Asiaticis navibus XVIII, quibus iussu D. Laelii 2 praeerant, M. Bibulus cum navibus CX Corcyrae. sed neque hi sibi confisi ex portu prodire sunt ausi, cum Caesar omnino XII naves longas praesidio duxisset, in 5 quibus erant constratae IIII, neque Bibulus impeditis navibus dispersisque remigibus satis mature occurrit, quod prius ad continentem visus est Caesar, quam de eius adventu fama omnino in eas regiones perferretur.

1 III 8. Expositis militibus naves eadem nocte Brun- 10 disium a Caesare remittuntur, ut reliquae legiones 2 equitatusque transportari possent. huic officio praepositus erat Fufius Calenus legatus, qui celeritatem in transportandis legionibus adhiberet. sed serius a terra provectae naves neque usae nocturna aura in redeundo 15 3 offenderunt. Bibulus enim Corcyrae certior factus de adventu Caesaris, sperans alicui se parti onustarum navium occurrere posse inanibus occurrit, et nactus circiter XXX in eas indiligentiae suae ac doloris iracundiam erupit, omnesque incendit eodemque igne nau- 20 tas dominosque navium interfecit, magnitudine poenae 4 reliquos terreri sperans. hoc confecto negotio a Sasonis ad Orici portum stationes litoraque omnia longe lateque classibus occupavit, custodiisque diligentius dispositis, ipse gravissima hieme in navibus excubans 25 neque ullum laborem aut munus despiciens neque subsidium exspectans, si in Caesaris complexum venire posset, * . . . .

1 erant T[1] | Vespillo *Gland.* vis- V bi- σWTR bispullo U | minitius SN || 3 praeerant *Man.* -erat ω || 4 hi σ IIII *vel* quattuor β illi *Jur.* || 6 constratae IIII *Urs.* constructae illi Wϱ c. ille π ille σ | impeditis σWϱ -dimentis π; impeditis ... occurrit *in ras.* S || 8 visus σW[2] usus β || 12 posset σ || 13 fusfius SN fusius R[2] fitius R[1] || 15 usae LWϱT usu SN[1] *om.* V || 16 certius S || 19 indiligentiae *Steph.* dil- ω | ac β hoc σ | iracundiam *Faern.* -dia β -diae σ || 22 terreri π *om.* σ deterrere Wϱ[a] deterreri ς *fort. recte* || 23 Orici *GVeith, Der Feldzug von Dyrrhachium zwischen Caesar und Pompeius 1920, 200* oryci L corici (*vel* -ryci *vel* -ricy) *ceteri codd. cf. 3, 15, 1* | et stationes N || 25 expositis N | navi N || 27 conspectum *Vasc.* || 28 *'haec sententia imperfecta videtur' Fa.*

III 9. Discessu Liburnarum ex Illyrico M. Octavius cum iis quas habebat navibus Salonas pervenit. ibi concitatis Dalmatis reliquisque barbaris Issam a Caesaris amicitia avertit. conventum Salonis cum neque pollicitationibus neque denuntiatione periculi permovere posset, oppidum oppugnare instituit. est autem oppidum et loci natura et colle munitum. sed celeriter cives Romani ligneis effectis turribus sese munierunt, et cum essent infirmi ad resistendum propter paucitatem hominum crebris confecti vulneribus, ad extremum auxilium descenderunt servosque omnes puberes liberaverunt et praesectis omnium mulierum crinibus tormenta effecerunt. quorum cognita sententia Octavius quinis castris oppidum circumdedit atque uno tempore obsidione et oppugnationibus eos premere coepit. illi omnia perpeti parati maxime a re frumentaria laborabant. cui re missis ad Caesarem legatis auxilium ab eo petebant; reliqua, ut poterant, incommoda per se sustinebant. et longo interposito spatio cum diuturnitas oppugnationis neglegentiores Octavianos effecisset, nacti occasionem meridiani temporis discessu eorum pueris mulieribusque in muro dispositis, nequid cotidianae consuetudinis desideraretur, ipsi manu facta cum iis quos nuper maxime liberaverant, in proxima Octavi castra inruperunt. his expugnatis eodem impetu altera sunt adorti, inde tertia et quarta et deinceps reliqua, omnibusque eos castris expulerunt et magno numero interfecto reliquos atque ipsum Octavium in naves confugere coegerunt. hic

2 his ω | ibique **N** || 3 aliisque **N** | hissam ω || 4 Salonarum *Vasc.* || 5 denuntiationibus ϱ || 6 oppugnari **LN** | est ω erat *Jur.* | est ... munitum *del. Meu.* || 7 colle ω opere *Ciacc.* (*cf. Bell. Hisp. 41, 3*) vallo *Oehler* | ⟨parum⟩ munitum *Jur.* || 8 turribus his β || 10 crebris ... vulneribus *del. Paul; certe haec neglegentius conscripta* | muneribus *Cast. 1924, 10* || 17 cui re (rei *Nipp.*) missis *AKl.* cui remissis **S** cuius re missis **L** qui remissis **N**β | nuntiis (*pro* legatis) **W** || 18 per se incommoda **W** || 21 occansionem **S** || 22 depositis ϱ**T** || 24 his ω | maxime σ**V**^{2} -mi β || 25 proximi **S** || 26 in die **N** | inde ... quarta *del. Hartz; sed* reliqua castra *significant ea quae sola restant* || 27 omnesque **N** || 29 hic ... exitus *om.* **LN** | hoc **SU**^{1}

8 fuit oppugnationis exitus. iamque hiems adpropinquabat, et tantis detrimentis acceptis Octavius desperata oppugnatione oppidi Dyrrachium sese ad Pompeium recepit.

1 III 10. Demonstravimus L. Vibullium Rufum, Pompei praefectum, bis in potestatem pervenisse Caesaris atque ab eo esse dimissum, semel ad Corfinium, iterum 2 in Hispania. hunc pro suis beneficiis Caesar idoneum iudicaverat, quem cum mandatis ad Cn. Pompeium mitteret, eundemque apud Cn. Pompeium auctoritatem 3 habere intellegebat. erat autem haec summa mandatorum: debere utrumque pertinaciae finem facere et ab armis discedere neque amplius fortunam periclitari. 4 satis esse magna utrimque incommoda accepta, quae pro disciplina et praeceptis habere possent, ut reliquos 5 casus timerent: illum Italia expulsum amissa Sicilia et Sardinia duabusque Hispaniis et cohortibus ⟨in⟩ Italia atque Hispania civium Romanorum c atque xxx, ⟨se⟩ morte Curionis et detrimento Africani exercitus et 6 Antoni militumque deditione ad Curictam. proinde sibi ac rei publicae parcerent, ⟨cum⟩ quantum in bello fortuna posset, iam ipsi incommodis suis satis essent 7 documento. hoc unum esse tempus de pace agendi, dum sibi uterque confideret et pares ambo viderentur; si vero alteri paulum modo tribuisset fortuna, non esse usurum condicionibus pacis eum, qui superior videretur, neque fore aequa parte contentum, qui se omnia habiturum 8 confideret. condiciones pacis quoniam antea convenire non potuissent, Romae ab senatu et a populo peti debere. 9 interesse id rei publicae et ipsis placere oportere, si

1 hiemps $\pi\varrho$ || 2 acceptis ϱ receptis σWπ (*praeceptum ex* recepit) || 4 recipit W[1]Rπ || 5 demonstravimus *cf. 1, 34, 1. 36, 3. 38, 1* | Vibullium *Ald.* vibullum (bi-L)σ bibulium W bibulum $\pi\varrho$ || 10 eandemque N eandem qui S eandem L || 14 satisque N | utrique V || 15 possint π || 17 *add. Vasc.* || 18 civia N || 19 se ς a T *om. ceteri codd.* | afraniani WU[2]R | et Antonii *R. Menge* tanto ω Antonii *Kra.* || 20 Curictam *Rub.* corcyram ω || 21 *add. Nipp. fort. praestat* ⟨quoniam⟩ || 22 ipsi S[2]β ipsis σ | incommodi U || 25 paululum N | modum σ || 27 forte N | aequa β eaque S ea LN | qua N || 30 interesse id *R. Menge* interea et ω

uterque in contione statim iuravisset se triduo proximo
exercitum dimissurum. depositis armis auxiliisque, qui- 10
bus nunc confiderent, necessario populi senatusque
iudicio fore utrumque contentum. haec quo facilius 11
5 Pompeio probari possent, omnes suas terrestres ur-
biumque copias dimissurum * * * * * *.

III 11. Vibullius his expositis [Corcyrae] non minus 1
necessarium esse existimavit de repentino adventu Cae-
saris Pompeium fieri certiorem, uti ad id consilium
10 capere posset, ante quam de mandatis agi inciperetur,
atque ideo continuato nocte ac die itinere atque omnibus
oppidis mutatis ad celeritatem iumentis ad Pompeium
contendit, ut adesse Caesarem nuntiaret. Pompeius erat 2
eo tempore in Candavia iterque ex Macedonia in hiberna
15 Apolloniam Dyrrachiumque habebat. sed re nova per-
turbatus maioribus itineribus Apolloniam petere coepit,
ne Caesar orae maritimae civitates occuparet. at ille ex- 3
positis militibus eodem die Oricum proficiscitur. quo
cum venisset, L. Torquatus, qui iussu Pompei oppido
20 praeerat praesidiumque ibi Parthinorum habebat, cona-
tus portis clausis oppidum defendere, cum Graecos mu- 4
rum ascendere atque arma capere iuberet, illi autem se
contra imperium populi Romani pugnaturos negarent,
oppidani autem etiam sua sponte Caesarem recipere
25 conarentur, desperatis omnibus auxiliis portas aperuit
et se atque oppidum Caesari dedidit incolumisque ab eo
conservatus est.

III 12. Recepto Caesar Orico nulla interposita mora 1
Apolloniam proficiscitur. eius adventu audito L. Sta-

1 proximum σ || 4 hae SN | haec . . . dimissurum *del. Hug; certe sententia non absoluta est* || 5 ubicumque *Pluy.* || 6 dimissurum s S -rus Uπ || 7 Vibullius *Ald.* bibullus σ bibulus πϱ bibulius W | *del. Nipp.* || 10 inciperetur *Nipp.* -ret ω; ante *et* inciperet *del. Ciacc.* || 11 ideo *ed. pr.* eidem ω idem *Morus* | noctem ac diem *Paul, cf. 3, 36, 8* | et die W || 12 oppidis *Lips.* copiis ω locis *R. Menge* || 13 ut LNV et SWϱT | erat *om.* N[1] || 14 in hiberna *om.* U[1] || 17 maritumae ST -tima N | ora *ex* ora e N || 18 orscum SϱT || 20 partanorum W || 22 se *om.* Sϱ cum LN || 23 pugnaturos esse (se esse N) LN || 24 oppidum N | etiam autem W[1] || 26 caesarae S *om.* N[1] || 28 orisco R || 29 eius σUV cuius WRT | staberius ς stra- ω

berius, qui ibi praeerat, aquam comportare in arcem
atque eam munire obsidesque ab Apolloniatibus exigere
2 coepit. illi vero daturos se negare neque portas consuli
praeclusuros neque sibi iudicium sumpturos contra,
atque omnis Italia [populus Romanus] iudicavisset. 5
3 quorum cognita voluntate clam profugit Apollonia Staberius.
illi ad Caesarem legatos mittunt oppidoque
4 recipiunt. hos sequuntur Byllidenses Amantini et reliquae
finitimae civitates totaque Epirus et legatis ad
Caesarem missis, quae imperaret, facturos pollicentur. 10

1 III 13. At Pompeius cognitis his rebus, quae erant
Orici atque Apolloniae gestae, Dyrrachio timens diurnis
2 eo nocturnisque itineribus contendit. simul Caesar adpropinquare
dicebatur; tantusque terror incidit eius
exercitu, quod properans noctem die coniunxerat ne- 15
que iter intermiserat, ut paene omnes ex Epiro finitimisque
regionibus signa relinquerent, complures arma
3 proicerent, ac fugae simile iter videretur. sed cum
prope Dyrrachium Pompeius constitisset castraque
metari iussisset, perterrito etiam tum exercitu princeps 20
Labienus procedit iuratque se eum non deserturum
eundemque casum subiturum, quemcumque ei fortuna
4 tribuisset. hoc idem reliqui iurant legati; hos tribuni
militum centurionesque sequuntur, atque idem omnis
5 exercitus iurat. Caesar praeoccupato itinere ad Dyr- 25
rachium finem properandi facit castraque ad flumen
Apsum ponit in finibus Apolloniatium, ut castellis vigi-

1 arce σT || **4** *ut supra* β sumpturos contra omnis atque S c. o. s. a. LN || **5** *del. Paul*; Italia praeiudicavisset *idem postea* || **6** ab apollonia N | staberius W stra- *ceteri codd.* || **7** in oppidoque N || **8** hos *ed. pr.* hoc ω | secuntur π | bellidenses R^1 | Amantini *Glar.* amathini (-tthi- ϱ -ti- V) ω || **8** quoque *pro* et N^1 quoque et N^2 || **9** epiros β | et *om.* N || **10** facturos se LN || **12** gesta π || **13** eo SWϱ seu LT *om.* V | simul . . . incidit *om.* σ | simul ς simulac ω || **15** exercitu *Ho.* -tus (-tui L^2) ω | die S diei *ceteri codd.* || **16** ex *Jur.* in ω | finitumisque S^1NT || **20** metiri W || **21** processit iuratque N || **22** ei W^2 π et $SW^1\varrho$ *om.* LN || **23** hos *om.* π | trib; S tres LN || **25** praeoccupato *Ald.* *nepos* praefecto (per- L pro- N) occupato ω praecepto *Ciacc.*; *an* praecepto a Pompeio? || **27** Apsum ponit *Ald.* tapsum ponit L habus subponit SNβ | in LWϱV ut SNT

liisque bene meritae civitates tutae essent [praesidio],
ibique reliquarum ex Italia legionum adventum expec-
tare et sub pellibus hiemare constituit. hoc idem Pom- 6
peius fecit et trans flumen Apsum positis castris eo
5 copias omnes auxiliaque conduxit.

III 14. Calenus legionibus equitibusque Brundisii in 1
naves inpositis, ut erat praeceptum a Caesare, quantam
navium facultatem habebat, naves solvit, paulumque a
portu progressus litteras a Caesare accepit, quibus est
10 certior factus portus litoraque omnia classibus adver-
sariorum teneri. quo cognito se in portum recipit na- 2
vesque omnes revocat. una ex his quae perseveravit
neque imperio Caleni obtemperavit, quod erat sine mili-
tibus privatoque consilio administrabatur, delata Oricum
15 atque a Bibulo expugnata est. qui de servis liberisque 3
omnibus ad inpuberes supplicium sumit et ad unum
interficit. ita exiguo tempore magnoque casu totius
exercitus salus constitit.

III 15. Bibulus, ut supra demonstratum est, erat in 1
20 classe ad Oricum, et sicuti mari portibusque Caesarem
prohibebat, ita ipse omni terra earum regionum pro-
hibebatur. praesidiis enim dispositis omnia litora a 2
Caesare tenebantur, neque lignandi atque aquandi ne-
que naves ad terram religandi potestas fiebat. erat 3
25 res in magna difficultate, summisque angustiis rerum
necessariarum premebantur, adeo ut cogerentur sicuti
reliquum commeatum ita ligna atque aquam Corcyra
navibus onerariis supportare, atque etiam uno tempore 4
accidit, ut difficilioribus usi tempestatibus ex pellibus,

1 *ut supra Man.* civitatis tutae (tue S) essent praesidio ω *servata hac voce* castellis vigiliisque *del. Ph. Kayser* || **4** et *om.* T | Apsum *Ald.* thapsum ω || **7** impositas R | quantam R *Vo.* -tum *ceteri codd.* || **8** paululumque progressus a portu N || **9** accipit W^2UT || **10** portus Wϱ -tum LNπ -tu S || **11** tenere L | recepit σV || **14** deleta SNRT | ad orycum L || **17** interfecit S^1W^1 | in exiguo σV | casu $N^2\beta$ -um σ || **18** constituit σ || **19** supra *i. 3, 8, 4* | diximus (*pro* demonstratum est) N | erat *om.* T | in LN *om. ceteri codd.* || **20** -que *om.* σ || **23** atque SWUπ aut LN neque R || **25** rei necessariae N || **27** meatum N | corcyra V -am *ceteri codd.* || **29** usis SN usu L^1 | ex pellibus *om.* σ

quibus erant tectae naves, nocturnum excipere rorem
5 cogerentur. quas tamen difficultates patienter atque
aequo animo ferebant, neque sibi nudanda litora et
6 relinquendos portus existimabant. sed cum essent in
quibus demonstravi angustiis ac se Libo cum Bibulo 5
coniunxisset, loquuntur ambo ex navibus cum M'. Aci-
lio et Statio Murco legatis, quorum alter oppidi muris,
alter praesidiis terrestribus praeerat: velle se de maxi-
mis rebus cum Caesare loqui, si sibi eius ⟨rei⟩ facul-
tas detur. huc addunt pauca rei confirmandae causa, 10
7 ut de compositione acturi viderentur. interim postu-
8 lant, ut sint indutiae, atque ab iis impetrant. magnum
enim, quod adferebant, videbatur, et Caesarem id summe
sciebant cupere, et profectum aliquid Vibulli mandatis
existimabatur. 15

1 III 16. Caesar eo tempore cum legione una profec-
tus ad recipiendas ulteriores civitates et rem frumen-
tariam expediendam, qua anguste utebatur, erat ad
Buthrotum oppidum ⟨quod est oppositum⟩ Corcyrae.
2 ibi certior ab Acilio et Murco per litteras factus de 20
postulatis Libonis et Bibuli legionem relinquit; ipse
3 Oricum revertitur. eo cum venisset, evocantur illi ad
conloquium. prodit Libo atque excusat Bibulum, quod
is iracundia summa erat inimicitiasque habebat etiam
privatas cum Caesare ex aedilitate et praetura concep- 25
tas; ob eam causam conloquium vitasse, ne res maxi-
mae spei maximaeque utilitatis eius iracundia impe-
4 direntur. ⟨suam⟩ [Pompei] summam esse ac fuisse

1 rorem ω zephyrum *ex* rerum W² || 4 relinquendo T | existimabat S || 5 demonstravi *i. 3, 15, 3* || 6 locuntur SR | ambo *om.* N | M'.Acilio *Urs.* m. acilio ω || 8 maximis de L maximis N || 9 *add. Paul* sibi eius SWϱ sibi LN ei T *om.* V; *nisi forte* eius *dictum est ut in locutione* quoad eius fieri potest || 12 his ω || 13 caesaris ipsum nesciebant N || 14 cupere S²β accipere σ | aliquod β | Vibullii *Canter* bibulli S bibuli *ceteri codd.* || 16 profectus erat N || 18 angusta *Kindscher* | autem ad N || 19 brutotem W bur totum π | *add. e. g. AKl.* ⟨oppositum⟩ *Oud.* || 20 ubi π || 21 bibonis S | legionum U || 23 atque W^c *Ald.* neque ω || 24 ḥis W his SNR || 26 maximae spei *om.* σ || 28 *add. et del. Elb.* | summa σWϱ

semper voluntatem, ut componeretur atque ab armis
discederetur, sed potestatem eius rei nullam habere,
propterea quod de consilii sententia summam belli re-
rumque omnium Pompeio permiserint. sed postulatis 5
5 Caesaris cognitis missuros ad Pompeium, atque illum
reliqua per se acturum hortantibus ipsis. interea ma-
nerent indutiae, dum ab illo rediri posset, neve alter
alteri noceret. huc addit pauca de causa et de copiis
auxiliisque suis.

10 III 17. Quibus rebus neque tum respondendum Cae- 1
sar existimavit, neque nunc, ut memoriae prodatur,
satis causae putamus. postulabat Caesar, ut legatos 2
sibi ad Pompeium sine periculo mittere liceret idque
ipsi fore reciperent aut acceptos per se ad eum per-
15 ducerent. quod ad indutias pertineret, sic belli ratio- 3
nem esse divisam, ut illi classe naves auxiliaque sua
impedirent, ipse ut aqua terraque eos prohiberet. si 4
hoc sibi remitti vellent, remitterent ipsi de maritimis
custodiis; si illud tenerent, se quoque id retenturum.
20 nihilominus tamen agi posse de compositione, ut haec
non remitterentur, neque hanc rem illi esse impedi-
mento. Libo neque legatos Caesaris recipere neque 5
periculum praestare eorum, sed totam rem ad Pom-
peium reicere; unum instare de indutiis vehementissi-
25 meque contendere. quem ubi Caesar intellexit prae- 6
sentis periculi atque inopiae vitandae causa omnem
orationem instituisse, neque ullam spem aut condicio-
nem pacis adferre, ad reliquam cogitationem belli sese
recepit.

30 III 18. Bibulus multos dies terra prohibitus et gra- 1
viore morbo ex frigore ac labore inplicitus, cum neque
curari posset neque susceptum officium deserere vel-

1 componeretur *ed. pr.* -rentur (-rent N^{3}) ω ⟨controversiae⟩ c. *Meu.*, *cf. 1, 9, 6. 3, 109, 1* ‖ 2 sed ω se *Bue.* | ullam N ‖ 3 summa σWϱ ‖ 5 cognituros N ‖ 6 se acturum β setaturum S fecturum LN ‖ 7 redire V | neve σWϱV nevel T ‖ 8 nocere posset N ‖ 14 ipsi SNβ sibi L ‖ 16 classem Sπ -em et LN ‖ 17 ut *om.* N | si σπ et si Wϱ ‖ 18 maritumis T -nis V ‖ 20 agit ϱ ‖ 21 *ut supra Mdv.* illis esse impedimenti loco ω ‖ 25 quem W^{2} quae ω ‖ 26 omnem *om.* σ ‖ 29 recipit σ

2 let, vim morbi sustinere non potuit. eo mortuo ad neminem unum summa imperii redit, sed separatim suam
3 quisque classem ad arbitrium suum administrabat. Vibullius sedato tumultu, quem repentinus Caesaris adventus concitaverat, ubi primum e re visum est, adhi- 5
bito Libone et L. Lucceio et Theophane, quibus⟨cum⟩ communicare de maximis rebus Pompeius consueve-
4 rat, de mandatis Caesaris agere instituit. quem ingressum in sermonem Pompeius interpellavit et loqui plura prohibuit. 'quid mihi' inquit 'aut vita aut civitate opus 10
est, quam beneficio Caesaris habere videbor? cuius rei opinio tolli non poterit, cum in Italiam, ex qua profectus sum * * * * reductus existimabor bello per-
5 fecto.' ab iis Caesar haec facta cognovit, qui sermoni interfuerunt. conatus tamen nihilominus est aliis ra- 15
tionibus per conloquia de pace agere.

1 III 19. Inter bina castra Pompei atque Caesaris unum flumen tantum intererat Apsus, crebraque inter se conloquia milites habebant, neque ullum interim
2 telum per pactiones loquentium traiciebatur. mittit 20
P. Vatinium legatum ad ripam ipsam fluminis, qui ea quae maxime ad pacem pertinere viderentur ageret, et crebro magna voce pronuntiaret, liceretne civibus ad cives [de pace duos] legatos mittere, quod etiam fugitivis ab saltu Pyrenaeo praedonibusque licuisset, prae- 25
sertim cum id agerent, ne cives cum civibus armis de-
3 certarent. multa suppliciter locutus, ut de sua atque

2 rediit *ed. pr.* *sed* redit *est pf.* || 3 bibullus σ || 5 e re visum est *Elb.* reversus est L rursus *ceteri codd.* | adhibito LNWϱ -toque S -to quae T -to ·Q· V || 6 librone β | Lucceio *Man.* luceio ω | *add. Gron.* || 7 pompeio T^1 *om.* W | consuerat Sϱ || 12 nisi cum N^2 | *lac. stat. Kue. supple e. g.* ⟨tamquam fugitivus⟩ | bello perfecto *ad Pompei verba rettulit cum codd.* (*praeter* U) *Mdv. quamquam displicet ordo verborum* ab iis ... cognovit || 14 his ω || 17 ut inter β || 18 unum *del. Ciacc.* tantum *del. Kra. neuter recte. vulgarem quendam pleonasmum agnosco, cl. Cic. Har. resp. 11* una mea domus ... liberata in hac urbe sola est. *Ter. Ad. 833* solum unum hoc vitium adfert senectus hominibus. *Sen. Nat. qu. 1, 7, 3 Amm. 17, 8, 2 Gai Epit. 16, 5 Tert. Apol. 1, 1* | Apsus *Ald.* thapsus ω || 20 traicciebatur S traicti- LN || 21 vectinium σ || 24 *del. F. Hofmann* || 25 a N || 26 cum id β ut id σ

omnium salute debebat, silentioque ab utrisque mili-
tibus auditus. responsum est ab altera parte Aulum 4
Varronem profiteri se altera die ad conloquium ven-
turum atque una visurum, quemadmodum tuto legati
5 venire et quae vellent exponere possent; certumque ei
rei tempus constituitur. quo cum esset postero die 5
ventum, magna utrimque multitudo convenit, magna-
que erat expectatio eius rei atque omnium animi in-
tenti esse ad pacem videbantur. qua ex frequentia 6
10 T. Labienus prodit, † summissa oratione loqui de pace
atque altercari cum Vatinio incipit. quorum mediam 7
orationem interrumpunt subito undique tela immissa;
quae ille obtectus armis militum vitavit; vulnerantur
tamen complures, in his Cornelius Balbus, M. Plotius
15 L. Tiburtius centuriones militesque nonnulli. tum La- 8
bienus: 'desinite ergo de conpositione loqui; nam nobis
nisi Caesaris capite relato pax esse nulla potest.'

III 20. Isdem temporibus M. Caelius Rufus praetor 1
causa debitorum suscepta initio magistratus tribunal
20 suum iuxta C. Treboni, praetoris urbani, sellam con-
locavit, et siquis appellavisset de aestimatione et de
solutionibus, quae per arbitrum fierent, ut Caesar
praesens constituerat, fore auxilio pollicebatur. sed 2
fiebat aequitate decreti et humanitate Treboni, qui
25 ⟨his⟩ temporibus clementer et moderate ius dicendum
existimabat, ut reperiri non possent, a quibus initium
appellandi nasceretur. nam fortasse inopiam excusare 3
et calamitatem aut propriam suam aut temporum queri
et difficultates auctionandi proponere etiam mediocris

1 debeat N | silentio qui N || 3 altero *Meu.* || 4 visurum quemadmodum *Elb.* vis utrumque admodum ω || 6 rei *om.* N || 8 erat *om.* N || 10 sed missa *Terpstra* superbissima *Fleischer. sententiae sufficere arbitror haec:* et omni ratione obloqui de pace *alia v. Meu. T. C. p. 71* || 11 media (-diam W^2) orationem (-ne W^1ϱ) SWϱ || 14 quam plures N | ballus N | poltius S pollitius LN || 17 delato N | non (*pro* nulla) W | poterit N || 20 trebani β || 21 ⟨se⟩ *ante* si *O. Seyffert, post* fore *H.J. Mueller* || 25 *add. ed. pr.* | moderate iús NW^2 -ta ius W^1 -ta eius πϱS moderatius L || 26 possent *Vasc.* -set ω || 27 nascendi appellaretur N || 28 autem porum S | queri *post* difficultas N || 29 actionandi ϱ

est animi; integras vero tenere possessiones, qui se debere fateantur, cuius animi aut cuius impudentiae
4 est? itaque, hoc qui postularet, reperiebatur nemo. atque ipsis, ad quorum commodum pertinebat, durior
5 inventus est Caelius. et ab hoc profectus initio, ne 5 frustra ingressus turpem causam videretur, legem promulgavit, ut sexenni die sine usuris creditae pecuniae solvantur.

1 III 21. Cum resisteret Servilius consul reliquique magistratus et minus opinione sua efficeret, ad homi- 10 num excitanda studia sublata priore lege duas promulgavit, unam, qua mercedes habitationum annuas
2 conductoribus donavit, aliam tabularum novarum, impetuque multitudinis in C. Trebonium facto et non-
3 nullis vulneratis eum de tribunali deturbavit. de qui- 15 bus rebus Servilius consul ad senatum rettulit, senatusque Caelium ab re publica removendum censuit. hoc decreto eum consul senatu prohibuit et contionari
4 conantem de rostris deduxit. ille ignominia et dolore permotus palam se proficisci ad Caesarem simulavit; 20 clam nuntiis ad Milonem missis, qui Clodio interfecto eo nomine erat damnatus, atque eo in Italiam evocato, quod magnis muneribus datis gladiatoriae familiae reliquias habebat, sibi coniunxit atque eum in Thurinum
5 ad sollicitandos pastores praemisit. ipse cum Casili- 25 num venisset unoque tempore signa eius militaria atque arma Capuae essent comprensa et familia Neapoli visa quae proditionem oppidi appararet, patefactis consiliis exclusus Capua et periculum veritus, quod conventus arma ceperat atque eum hostis loco haben- 30

5 et ω sed *Ciacc.* at *Dav.* | profectis σ || 7 sexenni die *Man.* sexies seni dies β se exisse ni dies σ || 8 solverentur *Meu.* || 9 servius scīs N || 10 efficere SNϱT || 11 priori V || 13 alteram N || 15 exturbavit U[1] pro- L || 16 retulit LNβ || 17 a N || 18 contionare LN || 22 eo *(prius) Scal.* eius ω || 23 reliquias W[2]V -quas SW[1]ϱT -quas quas LN || 24 eum atque *Apitz* || 26 uno quoque N || 27 comprehensa LNW[1] -pressa W[2]ϱ || 28 visa β visu S vici LN | quae σ -que β atque *Ber.* | proditionem *Kra.* -ne ω | vici N | appararet *Hofmann* appareret (-re β) ω || 29 capua β caput σ

dum existimabat, consilio destitit atque eo itinere sese avertit.

III 22. Interim Milo dimissis circum municipia litteris ⟨se⟩ ea, quae faceret, iussu atque imperio facere Pompei, quae mandata ad se per Vibullium delata essent, quos ex aere alieno laborare arbitrabatur, sollicitabat. apud quos cum proficere nihil posset, quibusdam solutis ergastulis Compsam in agro Hirpino oppugnare coepit. eo cum a Q. Pedio praetore cum legione ******, lapide ictus ex muro perit. et Caelius profectus, ut dictitabat, ad Caesarem pervenit Thurios. ubi cum quosdam eius municipii sollicitaret equitibusque Caesaris Gallis atque Hispanis, qui eo praesidii causa missi erant, pecuniam polliceretur, ab his est interfectus. ita magnarum initia rerum, quae occupatione magistratuum legitimorum sollicitam Italiam habebant, celerem et facilem exitum habuerunt.

III 23. Libo profectus ab Orico cum classe cui praeerat navium L Brundisium venit insulamque quae contra portum Brundisinum est occupavit, quod praestare arbitrabatur unum locum, qua necessarius nostris erat egressus, quam omnia litora ac portus custodia clausos tueri. hic repentino adventu naves onerarias quasdam nactus incendit et unam frumento onustam abduxit magnumque nostris terrorem iniecit, et noctu militibus ac sagittariis in terra expositis praesidium equitum deiecit et adeo loci opportunitate pro-

1 destituit SN | ⟨ab⟩ eo *Meu.* || 3 iter in N[1] || 4 *add. Kellerbauer* || 5 ad se *om.* N | Vibullium *Urs.* bibullium Sβ bibullum LN || 7 nihil proficere N || 8 Compsam *Dav.* cosam ω, *cf. Vell. 2, 68, 3* | Hirpino *Gland.* turino ω || 9 praedio N | praeditore U || 10 *lac. stat. vulgo. excidit fere* ⟨impeditus pervenire non posset⟩ | perit *(pf.)* Sβ periit LN || 12 quosdas R[1] costam SN cosam L | municipii *om.* LN || 13 atque β et L *om.* S | praesidii *Man.* praedandi (-dicandi W[1]) ω || 14 pecuniam polliceretur *om.* N || 15 initio N || 16 legitimorum *Di.* et temporum ω et t. ⟨difficultate⟩ *Nitsche* || 17 habebant LR[2]V[2] -bat SNβ || 19 insulamque β inlusamque (ill. LN) σ || 20 brundisium N | qui N || 22 omnia *Nicasius* omnium ω omni⟨a circ⟩um *Cast. 1928, 685* || 23 clausus σ | tueri (*i. observare*) ω teneri ς || 26 nocte N | terram SLW || 27 adeo β adeum σ

fecit, uti ad Pompeium litteras mitteret, naves reliquas, si vellet, subduci et refici iuberet; sua classe auxilia sese Caesaris prohibiturum.

1 III 24. Erat eo tempore Antonius Brundisii; ⟨is⟩ virtute militum confisus scaphas navium magnarum circiter LX cratibus pluteisque contexit eoque milites delectos inposuit atque eas in litore pluribus locis separatim disposuit navesque triremes duas, quas Brundisii faciendas curaverat, per causam exercendo-
2 rum remigum ad faucis portus prodire iussit. has cum audacius progressas Libo vidisset, sperans intercipi posse quadriremes V ad eas misit. quae cum navibus nostris propinquassent, nostri, ut † veterani in portum refugiebant, illi studio incita*t*i incautius sequebantur.
3 iam ex omnibus partibus subito Antonianae scaphae signo dato se in hostes incitaverunt primoque impetu unam ex his quadriremem cum remigibus defensoribusque suis ceperunt, reliquas turpiter refugere coege-
4 runt. ad hoc detrimentum accessit, ut equitibus per oram maritimam ab Antonio dispositis aquari prohiberentur. qua necessitate et ignominia permotus Libo discessit a Brundisio obsessionemque nostrorum omisit.

1 III 25. Multi iam menses erant et hiems praecipitaverat, neque Brundisio naves legionesque ad Caesarem veniebant. ac nonnullae eius rei praetermissae occasiones Caesari videbantur, quod certi saepe flaverant venti, quibus necessario committendum existi-
2 mabat. quantoque eius amplius processerat temporis, tanto erant alacriores ad custodias, qui classibus prae-

3 esse sese caesaris T caesaris sese V | prohibiturus σ || **4** brundisium S | *add. Daehne* || **10** portas σ || **11** progressus σ || **13** ut erat imperatum in portum *H. J. Mueller* ut erat imp. *Kue.* ut convenerat ante in portum *Cast.* || **14** refugerunt N | incaueius S || **15** nam S² L N || **16** se *om.* σ || **17** quadriremibus *Meu. cf. 3, 28, 3* harum altera navis || **18** receperunt U | et reliquas N || **20** ora (hora S) maritima (-tuma ST) σπρ || **22** obsidionemque WV | *post* nostrorum *in* S *XXV litterae erasae, legitur* -tissimis || **23** erant βS transierant L N. *cf. Cic. Q. Rosc. 8* sunt duo menses iam | hiemps Sπ || **24** brundisi N || **26** certi *Gron.* certe ω; saepe certe N || **28** et temporis S || **29** alacriores erant ad custodiendas N

erant, maioremque fiduciam prohibendi habebant, et
crebris Pompei litteris castigabantur, quoniam primo
venientem Caesarem non prohibuissent, ut reliquos
eius exercitus impedirent, duriusque cotidie tempus
5 ad transportandum lenioribus ventis expectabant. qui- 3
bus rebus permotus Caesar Brundisium ad suos seve-
rius scripsit, nacti idoneum ventum ne occasionem
navigandi dimitterent, sive ad litora Apolloniatium
⟨sive ad Labeatium⟩ cursum dirigere atque eo naves
10 eicere possent. haec a custodiis classium loca maxime 4
vacabant, quod se longius ⟨a⟩ portibus committere
non auderent.

III 26. Illi adhibita audacia et virtute administran- 1
tibus M. Antonio et Fufio Caleno, multum ipsis mili-
15 tibus hortantibus neque ullum periculum pro salute
Caesaris recusantibus, nacti austrum naves solvunt
atque altero die Apolloniam Dyrrachium⟨que⟩ prae-
tervehuntur. qui cum essent ex continenti visi, Copo- 2
nius, qui Dyrrachii classi Rhodiae praeerat, naves ex
20 portu educit, et cum iam nostris remissiore vento ad-
propinquasset, idem auster increbruit nostrisque prae-
sidio fuit. neque vero ille ob eam causam conatu 3
desistebat, sed labore et perseverantia nautarum et vim
tempestatis superari posse sperabat praetervectosque
25 Dyrrachium magna vi venti nihilo setius sequebatur.
nostri usi fortunae beneficio tamen impetum classis 4
timebant, si forte ventus remisisset. nacti portum, qui
appellatur Nymphaeum, ultra Lissum milia passuum
III, eo naves introduxerunt — qui portus ab Africo

1 maioremque perfiduciam S maiorem fiduciamque N || **3** adventientem W | prohibuerunt N || **8** sive ω si *Fa. spreto supplemento* || **9** *add. Hofmann* || **10** eicere *Ald.* eligere (dirigigere elicere WN) ω | custodiis *Ciacc.* custodibus ω || **11** quod ω quom *Nipp.* | *add. Vo.* | portubus N || **12** audebant V || **17** altera N | Dyrrachium *del. Elb.* | -que *add. Fa. an* Dyrrachium ⟨versus⟩? || **18** consequenti SN | coponius π ·q· c. SWϱ m. c. L quem c. N C. Coponius *Ciacc.* || **20** nostris W^2R^2 nostri ω | appropinquasset *Vasc.* -sent ω || **21** increbuit σWTU | praesidium N || **23** *alterum* et (*i. etiam*) ω *del. Di.* || **24** superare W^2 | sperabant N || **28** mil. pass. III SLϱT mille passus NV mille passibus W

tegebatur, ab austro non erat tutus — leviusque tem-
5 pestatis quam classis periculum aestimaverunt. quo
simulatque intro est itum, incredibili felicitate auster,
qui per biduum flaverat, in Africum se vertit.

1 III 27. Hic subitam commutationem fortunae videre 5
licuit. qui modo sibi timuerant, hos tutissimus portus
recipiebat; qui nostris navibus periculum intulerant,
2 de suo timere cogebantur. itaque tempore commutato
tempestas et nostros texit et naves Rhodias adflixit,
ita ut ad unam omnes constratae numero XVI eliderentur 10
et naufragio interirent, et ex magno remigum propugnatorumque
numero pars ad scopulos adlisa interficeretur,
pars ab nostris detraheretur, quos omnes
conservatos Caesar domum remisit.

1 III 28. Nostrae naves duae tardius cursu confecto 15
in noctem coniectae, cum ignorarent, quem locum reliquae
cepissent, contra Lissum in ancoris constiterunt.
2 has scaphis minoribusque navigiis compluribus summissis
Otacilius Crassus, qui Lissi praeerat, expugnare
parabat; simul de deditione eorum agebat et incolumi- 20
3 tatem deditis pollicebatur. harum altera navis CCXX e
legione tironum sustulerat, altera ex veterana paulo
4 minus CC. hic cognosci licuit, quantum esset hominibus
praesidii in animi firmitudine. tirones enim multitudine
navium perterriti et salo nausiaque confecti 25
iureiurando accepto nihil iis nocituros hostes se Otacilio
dediderunt; qui omnes ad eum producti contra

1 levisque S leviusquo que N^{2} levis quoque LN^{1} | potestatis σ || 2 existimaverunt V || 3 simul N || 5 huic T || 6 tutissimos S$L^{1}N^{1}$ || 7 recipiebat LN^{r} reiciebat SNβ | intulerunt σ || 8 timore N^{1} | tempore continuato R^{1} tempora commutata SN || 10 ut *om.* SN^{1} | contractae (-ate N^{1}) omnes LN | numero XVI β n. CXIII LN numeros X·II·I S || 13 a LNW ad S | detraheretur L distr- *ceteri codd.* || 14 donum S | dimisit V || 15 duae βL diae S die N | confleto S completo LN || 17 lisum SNWϱ ly- T | anchoris LNβ || 18 summis (-mptis W^{2}) octacilius Wϱ summisso tacilius (t.acilius V) π || 19 grassus σWϱ | lisi RT^{1} alissi N || 20 pugnabat N | dedicione N^{2} dicione SN^{1} || 21 navis *del. H. J. Mueller, cf. 3, 24, 3* | et legionem σ || 23 hic *Ald.* his ω; *cf. Gall. 6, 35, 2* || 24 namcum (*pro* tirones . . . navium) W || 26 his ω | octacilio *fere* ω || 27 advenientes ad N

religionem iurisiurandi in eius conspectu crudelissime
interficiuntur. at veteranae legionis milites, item con- 5
flictati et tempestatis et sentinae vitiis, neque ex pri-
stina virtute remittendum aliquid putaverunt, et trac-
5 tandis condicionibus et simulatione deditionis extracto
primo noctis tempore gubernatorem in terram navem
eicere cogunt, ipsi idoneum locum nacti reliquam noc- 6
tis partem ibi confecerunt et luce prima missis ad eos
ab Otacilio equitibus, qui eam partem orae maritimae
10 adservabant, circiter CCCC, quique eos armati ex prae-
sidio secuti sunt, se defenderunt et nonnullis eorum inter-
fectis incolumes se ad nostros receperunt.

III 29. Quo facto conventus civium Romanorum, qui 1
Lissum obtinebant, quod oppidum iis antea Caesar
15 attribuerat muniendumque curaverat, Antonium rece-
pit omnibusque rebus iuvit. Otacilius sibi timens op-
pido fugit et ad Pompeium pervenit. ex⟨positis⟩ om- 2
nibus copiis Antonius, quarum erat summa veterana-
rum trium legionum uniusque tironum et equitum
20 DCCC, plerasque naves in Italiam remittit ad reliquos
milites equitesque transportandos, pontones — quod 3
est genus navium Gallicarum — Lissi relinquit, hoc
consilio, ut si forte Pompeius vacuam existimans Ita-
liam eo traiecisset exercitum — quae opinio erat edita
25 in vulgus —, aliquam Caesar ad insequendum facul-
tatem haberet, nuntiosque ad eum celeriter mittit,
quibus regionibus exercitum exposuisset et quid mili-
tum transvexisset.

III 30. Haec eodem fere tempore Caesar atque Pom- 1
30 peius cognoscunt. nam praetervectas Apolloniam Dyr-

1 conspectu V -tum *ceteri codd.* || 2 item W^2 idem ω || 4 et *Morus* sed ω || 5 extracta σ || 6 gubernatore U -torum ST | navem in terram U^1 || 7 ideneum S idem eum LN || 9 octacilio Wϱ -licio σ | maritume ST || 10 observabant W || 12 ad nostros *om.* N || 13 qui ... obtinebant *om.* V || 14 lisum R^1 lissum oppidum N | quod *om.* σ | oppidum *om.* N | his Wϱ || 15 recipit σWϱT || 16 iuvit WU^2RN^2 luiit SN^1 luit LU^1T *om.* V *in lac. V litt.* | octacilius ϱT -licius σ || 17 *add. Stat.* || 22 lisi R^1 || 24 oppinio Sπ || 25 insequendam N^1 || 26 eum β eos σ || 27 quid σWϱ qui π

rachiumque naves viderant ipsi, ⟨ut⟩ iter secundum
eas terras direxerant, sed quo essent eae delatae, pri-
2 mis diebus ignorabant. cognitaque re diversa sibi ambo
consilia capiunt: Caesar, ut quam primum se cum
Antonio coniungeret, Pompeius, ut venientibus in iti- 5
nere se opponeret, [et] si imprudentes ex insidiis
3 adoriri posset; eodemque die uterque eorum ex castris
stativis a flumine Apso exercitum educunt, Pompeius
4 clam et noctu, Caesar palam atque interdiu. sed Cae-
sari circuitu maiore iter erat longius, adverso flumine, 10
ut vado transire posset. Pompeius, quia expedito iti-
nere flumen ei transeundum non erat, magnis itineri-
5 bus ad Antonium contendit, atque ubi eum adpropin-
quare cognovit, idoneum locum nactus ibi copias con-
locavit, suosque omnes castris continuit, ignesque fieri 15
6 prohibuit, quo occultior esset eius adventus. haec ad
Antonium statim per Graecos deferuntur. ille missis
ad Caesarem nuntiis unum diem sese castris tenuit,
7 altero die ad eum pervenit Caesar. cuius adventu co-
gnito Pompeius, ne duobus circumcluderetur exerciti- 20
bus, ex eo loco discedit omnibusque copiis ad Aspara-
gium Dyrrachinorum pervenit atque ibi idoneo loco
castra ponit.

1 III 31. His temporibus Scipio detrimentis quibus-
dam circa montem Amanum acceptis imperatorem se 25
2 appellaverat. quo facto civitatibus tyrannisque ma-
gnas imperaverat pecunias, item a publicanis suae
provinciae debitam biennii pecuniam exegerat et ab
isdem insequentis anni mutuam praeceperat equites-
3 que toti provinciae imperaverat. quibus coactis, fini- 30

1 ipsi . . . direxerant *del. Kraff.* | *add. Paul* || 2 terra *Scal.* | eae UR^cT^1 heae WT^c ea R^1 ecce *σ* *om.* V || 5 in *om. σ* || 6 *del. Dav.* | sic W || 8 Apso *Ald.* thapso *ω* || 9 caesari L*β* a cesari (-re N^2) SN || 11 expedito itinere quia *Ciacc.* || 12 flumen ei flumine SN || 13 eum ubi (ub- *in ras.* L) LNT eum V || 14 sibi *π* || 15 in castris T || 16 ad *om. π* || 17 per . . . pervenit (19) *om. σ* || 21 discessit U^1 | hasparagium (harasp- L) *σ* || 22 ibique in N || 23 ponit . . . appellaverat (26) *om. et* locaverat *substituit* LN || 26 quod SN^1 | tyrranisque S || 27 a (ad WT) publicanis *β* apollicanis *σ* || 29 eisdem LN hisdem SW*ϱ* | aequitis qui N^1

timis hostibus Parthis post se relictis, qui paulo ante M. Crassum imperatorem interfecerant et M. Bibulum in obsidione habuerant, legiones equitesque ex Syria deduxerat. summamque in sollicitudinem ac timorem Parthici belli provincia cum venisset, ac nonnullae militum voces cum audirentur sese, contra hostem si ducerentur, ituros, contra civem et consulem arma non laturos, deductis Pergamum atque in locupletissimas urbes in hiberna legionibus maximas largitiones fecit et confirmandorum militum causa diripiendas his civitates dedit.

III 32. Interim acerbissime imperatae pecuniae tota provincia exigebantur. multa praeterea generatim ad avaritiam excogitabantur. in capita singula servorum ac liberorum tributum imponebatur; columnaria ostiaria frumentum milites arma remiges tormenta vecturae imperabantur; cuius modo rei nomen reperiri poterat, hoc satis esse ad cogendas pecunias videbatur. non solum urbibus, sed paene vicis castellisque singuli cum imperio praeficiebantur. qui horum quid acerbissime crudelissimeque fecerat, is et vir et civis optimus habebatur. erat plena lictorum et imperiorum provincia, differta praefectis atque exactoribus, qui praeter imperatas pecunias suo etiam privato conpendio serviebant; dictitabant enim se domo patriaque expulsos omnibus necessariis egere rebus, ut honesta praescriptione rem turpissimam tegerent. accedebant ad haec gravissimae usurae, quod in bello plerumque accidere

1 pos se SN[1]T || 2 M. *prius om.* σ | bubulum N || 3 ex syria *om.* V || 4 *ut supra* V summaque in -ne ac -re *ceteri codd.* || 5 in provincia N provintiam T | cum *om.* N || 9 legionibus hiberniae N | largitiones β legiones σ || 10 civitatibus U || 14 exercebantur N | capita β apia σ || 15 hostiaria σV || 16 ad milites N || 17 modo V modi *ceteri codd.* | repperiri SϱT || 19 singuli ς -lis ω || 22 plena (praeterea plena W plane T) lictorum et imperiorum provincia SL[2]NWϱT plena provintia lictorum et imperiorum L[1] *sed suprascriptis* a d b c *ordo restitutus; cum contumelia* imperia *post* lictores *commemorantur, cf. 1,31,1 Cic. Leg. 3,9 Phil. 2,53* || 23 diferta S diserta LN | praefectis *Ald.* praeceptis ω

consuevit universis imperatis pecuniis; quibus in re-
bus prolationem diei donationem esse dicebant. itaque
aes alienum provinciae eo biennio multiplicatum est.
6 neque minus ob eam causam civibus Romanis eius pro-
vinciae, sed in singulos conventus singulasque civi- 5
tates certae pecuniae imperabantur, mutuasque illas
ex senatus consulto exigi dictitabant; publicanis, ut ii
sortem fecerant, insequentis anni vectigal promutuum.

1 III 33. Praeterea Ephesi a fano Dianae depositas
antiquitus pecunias Scipio tolli iubebat. certaque eius 10
rei die constituta cum in fanum ventum esset adhibitis
compluribus ordinis senatorii, quos advocaverat Sci-
pio, litterae ei redduntur a Pompeio, mare transisse cum
legionibus Caesarem; properaret ad se cum exercitu
2 venire omniaque post [ea quae] haberet. his litteris ac- 15
ceptis, quos advocaverat, dimittit; ipse iter in Mace-
doniam parare incipit paucisque post diebus est profec-
tus. haec res Ephesiae pecuniae salutem adtulit.

1 III 34. Caesar Antoni exercitu coniuncto deducta
Orico legione, quam tuendae orae maritimae causa po- 20
suerat, temptandas sibi provincias longiusque proce-
2 dendum existimabat; et cum ad eum ex Thessalia
Aetoliaque legati venissent, qui praesidio misso polli-
cerentur earum gentium civitates imperata facturas,
L. Cassium Longinum cum legione tironum, quae ap- 25
pellabatur XXVII, atque equitibus CC in Thessaliam,
item C. Calvisium Sabinum cum cohortibus V paucis-
que equitibus in Aetoliam misit; maxime eos, quod

1 solet (*pro* consuevit) N || **6** illas ex senatus consulto *Ald.* ex illo se consulto ω; illo *del. Cast. 1924, 234. an* ex aliquo s. c. *?* || **7** ii sortem *Constans* in sorte β in forte S forte LN in Syria W[2] *Steph.* || **8** promotuum S -motum LN || **9** phano ϱV || **10** scipio ... scipio (12) *om.* V tolli ... scipio *om.* T | audebat S | certaque eius rei die *Urs.* ceteraque eius diei ω certaque ei rei die *Stat. cf. C. St. p.* 7[3] || **11** phanum (-no U) ϱ || **12** *post* scipio *repetit* tolli (tollu S) σ || **13** redduntur ei litterae (e litter N[1]) σ || **15** *del. Ald.* quae *om.* LN | iis U || **20** oryco LNWV origo UT | maritumae UT maritudine S || **24** imperatoris (*pro* imperata) N || **26** thessalum SNW[1]ϱT || **27** item *Constans* ire (i. iubet L i. mandat N) ω *del. Ald.* | cavavisium (*vel.* cab-) σ || **28** eo W

erant propinquae regiones, de re frumentaria ut pro-
viderent, hortatus est. Cn. Domitium Calvinum cum 3
legionibus duabus, XI et XII, et equitibus D in Macedo-
niam proficisci iussit; cuius provinciae ab ea parte, 4
5 quae libera appellabatur, Menedemus, princeps earum
regionum, missus legatus omnium suorum excellens
studium profitebatur.

III 35. Ex his Calvisius primo adventu summa om- 1
nium Aetolorum receptus voluntate praesidiis adver-
10 sariorum Calydone et Naupacto deiectis omni Aetolia
potitus est. Cassius in Thessaliam cum legione per- 2
venit. hic cum essent factiones duae, varia voluntate
civitatium utebatur: Hegesaretos, veteris homo poten-
tiae, Pompeianis rebus studebat; Petraeus, summae
15 nobilitatis adulescens, suis ac suorum opibus Caesa-
rem enixe iuvabat.

III 36. Eodemque tempore Domitius in Macedoniam 1
venit; et cum ad eum frequentes civitatium legationes
convenire coepissent, nuntiatum est adesse Scipionem
20 cum legionibus, magna opinione et fama omnium;
nam plerumque in novitate fama ⟨rem⟩ antecedit. hic 2
nullo in loco Macedoniae moratus magno impetu teten-
dit ad Domitium, et cum ab eo milia passuum XX
afuisset, subito se ad Cassium Longinum in Thessa-
25 liam convertit. hoc adeo celeriter fecit ut simul adesse 3
et venire nuntiaretur, et quo iter expeditius faceret,
M. Favonium ad flumen Haliacmonem, quod Macedo-
niam a Thessalia dividit, cum cohortibus VIII praesidio

5 appellatur N | menedemi N || 8 cabausius L || 9 aetnolorum N aethorum T || 10 nauptato σ | deiectis *Ciacc.* relictis (li *in ras.* W) Sβ receptis L reiectis *Vasc., cf. 1, 37, 3. 3, 23, 2 Gall. 7, 36, 7* | omnia SN || 11 tessalliam S || 12 his σ | alia (*pro* varia) N || 13 civitatum R *om.* LN | egesaretos ϱ haeg- S || 14 Petraeus *Ciacc.* petreius β praeteus σ || 18 civitatum W[1]R | legiones SNWϱT || 20 legionibus *Glar.* legione ω | et opinione N | omnium ω hominum *Paul* || 21 *add. Ciacc.* || 22 tetendit Wϱ tendit σπ || 23 ac XX N || 24 castra (*pro* cassium) T cas SLWϱV | in Thessaliam *om.* V || 25 adeo (aeo S) σ ideo β | ut *om.* WϱT | simul *om.* σ | ⟨et⟩ adesse *Cast. Boll. Filol. class. 1927, 199* || 26 isse (*pro* venire) N || 27 fabonium ω *praeter* L | Haliacmonem *Ald.* alcmonem ω

impedimentis legionum reliquit castellumque ibi mu-
4 niri iussit. eodem tempore equitatus regis Coti ad
castra Cassi advolavit, qui circum Thessaliam esse
5 consueverat. tum timore perterritus Cassius cognito
Scipionis adventu visisque equitibus, quos Scipionis 5
esse arbitrabatur, ad montes se convertit, qui Thessa-
liam cingunt, atque ex his locis Ambraciam versus
6 iter facere coepit. at Scipionem properantem sequi lit-
terae sunt consecutae a M. Favonio, Domitium cum le-
gionibus adesse, neque se praesidium, ubi constitutus 10
7 esset, sine auxilio Scipionis tenere posse. quibus lit-
teris acceptis consilium Scipio iterque commutat; Cas-
sium sequi desistit, Favonio auxilium ferre contendit.
8 itaque die ac nocte continuato itinere ad eum pervenit,
tam opportuno tempore, ut simul Domitiani exercitus 15
pulvis cerneretur et primi antecursores Scipionis vide-
rentur. ita Cassio industria Domiti, Favonio Scipionis
celeritas salutem adtulit.

1 III 37. Scipio biduum castris stativis moratus ad
flumen, quod inter eum et Domiti castra fluebat, Ha- 20
liacmonem, tertio die prima luce exercitum vado tra-
ducit et castris positis postero die mane copias ante
2 frontem castrorum struit. Domitius tum quoque sibi
dubitandum non putavit quin productis legionibus
proelio decertaret. sed cum esset inter bina castra 25
campus circiter milium passuum III, Domitius castris
Scipionis aciem suam subiecit, ille a vallo non disce-
3 dere perseveravit. ac tamen aegre retentis Domitianis
militibus est factum, ne proelio contenderetur, et ma-

1 legionum *Glar.* legionis ω | muniri iussit ibi N || **2** Coti *AKl.* cotti L cottis *ceteri codd.* || **3** circa N || **4** consuerat SRπ | tum Wρ tunc LN cum Sπ || **7** ambrachiam ω || **8** sequi *om.* N || **9** fabonio *et hic et v. 13* ρ | *inter* favonio *et* domitium *XXV litterae erasae in* S || **10** se *om.* σ || **11** posse *om.* σ || **13** facere W || **14** diem ac noctem *Paul, cf. 3, 11, 1* || **16** cernerentur N || **19** biduo in LN | statutis T || **20** Haliacmonem *Ald.* alysacam (alisi- LN) σWRπ alisaicam U *del. Kraff. prob.* || **21** tertia N | vadum N || **23** instruit ς || **26** III *Glar.* VI ω II *Sto.* || **27** ille vero N | vallo *ed. pr.* valle ω | descendere σ || **28** ac *Nipp.* at ω | retentes S | domitiani N || **29** contenderet N[1]

xime quod rivus difficilibus ripis subiectus castris
Scipionis progressus nostrorum impediebat. quorum 4
studium alacritatemque pugnandi cum cognovisset
Scipio, suspicatus fore ut postero die aut invitus dimi-
5 care cogeretur, aut magna cum infamia castris se con-
tineret, qui magna exspectatione venisset, temere pro-
gressus turpem habuit exitum et noctu ne conclamatis
quidem vasis flumen transit atque in eandem partem,
ex qua venerat, redit, ibique prope flumen edito natura
10 loco castra posuit. paucis diebus interpositis noctu 5
insidias equitum conlocavit, quo in loco superioribus
fere diebus nostri pabulari consueverant; et cum coti-
diana consuetudine Q. Varus, praefectus equitum Do-
miti, venisset, subito illi ex insidiis consurrexerunt.
15 sed nostri fortiter impetum eorum tulerunt, celeriter- 6
que ad suos quisque ordines redit, atque ultro uni-
versi in hostes impetum fecerunt. ex his circiter LXXX 7
interfectis, reliquis in fugam coniectis, duobus amissis
in castra se receperunt.

20 III 38. His rebus gestis Domitius sperans Scipionem 1
ad pugnam elici posse simulavit sese angustiis rei fru-
mentariae adductum castra movere vasisque militari
more conclamatis progressus milia passuum III loco
idoneo et occulto omnem exercitum equitatumque con-
25 locavit. Scipio ad sequendum paratus equitatus ma- 2
gnam partem ad explorandum iter Domiti et cognos-
cendum praemisit. qui cum essent progressi primae- 3
que turmae insidias intravissent, ex fremitu equorum
inlata suspicione ad suos se recipere coeperunt, quique
30 hos sequebantur, celerem eorum receptum conspicati
restiterunt. nostri cognitis [hostium] insidiis, ne frus- 4

6 cum magna expectatione LN || 7 ne ς neque ω || 8 transit LNW -iit Sπϱ || 9 rediit V | naturali N || 12 consuerant SUT || 13 Varius *Gland.* || 14 illi *om.* β || 15 impetum eorum fortiter N f.e.i. L || 16 reddit S rediit V || 21 in angustiis ϱ || 22 adductus σ || 22 militaribus T¹V¹ || 23 mil. III passuum T | in loco WR loco idoneo loco N¹ || 25 equitatus *AKl.* -tatum ω equitum *Nipp.* | magnam V magnamque *ceteri codd.* || 28 turbae π || 29 inlaca S incassa (-cu- N²) LN || 31 *del. Apitz*; *fort. post* nacti *transponenda vox*; ⟨per exploratores⟩ hostium *Kue.*

tra reliquos expectarent, duas nacti turmas exceperunt, ⟨quarum perpauci fuga se ad suos receperunt⟩ — in his fuit M. Opimius praefectus equitum — reliquos omnes earum turmarum aut interfecerunt aut captos ad Domitium deduxerunt. 5

1 III 39. Deductis orae maritimae Caesar praesidiis, ut supra demonstratum est, III cohortes Orici oppidi tuendi causa reliquit isdemque custodiam navium longarum tradidit, quas ex Italia traduxerat. huic officio 2 oppidoque ⟨M'. Acilius⟩ Caninus legatus praeerat. is 10 naves nostras interiorem in portum post oppidum reduxit et ad terram deligavit faucibusque portus navem onerariam submersam obiecit et huic alteram coniunxit; super quam turrim effectam ad ipsum introitum portus opposuit et militibus conplevit tuendamque ad 15 omnis repentinos casus tradidit.

1 III 40. Quibus cognitis rebus Cn. Pompeius filius, qui classi Aegyptiae praeerat, ad Oricum venit submersamque navem remulco multisque contendens funibus abduxit atque alteram navem, quae erat ad 20 custodiam ab Acilio posita, pluribus adgressus navibus, in quibus ad libram fecerat turres, ut ex superiori pugnans loco integrosque semper defatigatis submittens et reliquis partibus simul ex terra scalis et ⟨telis ex⟩ classe moenia oppidi temptans, uti adversa- 25 riorum manus diduceret, labore et multitudine telorum nostros vicit deiectisque defensoribus, qui omnes sca-

1 reliquis S || 2 *add. e. g. Duebner cf. Gall. 1, 53, 2* perpauci . . . sibi salutem reppererunt. in his fuit Ariovistus || 3 eq̄s S eques N || 6 Caesar praesidiis *Cl.* pr. c. ω || 7 supra *i. 3, 34, 1* || 10 ⟨M'.Acilius⟩ Caninus *Meu.* caninius (-nus N) σ caninianus β; *cf. CIL XIV 153.* Acilius *Faern. vide ne Caesar neglegentius eundem hominem hoc loco cognomine, postea (40, 1) nomine significaverit* | praeerat *ante* caninus N || 11 nostri π | portum *Ciacc.* partem ω; *an* ⟨portus⟩ partem*?* || 12 delegavit N | navim LN || 14 quam *Kraff.* quas ω qua *Man.* | turrem SϱV || 16 omnes σWϱ || 19 navim LN | remulco . . . navem (20) *om.* V | funibus LN^r Wϱ fin- SN^1 T || 20 abduxit *Dav.* add- ω | navim LN || 21 plurimis N || 22 superi S superiore *Kreyssig* || 23 semper *om.* W || 25 *add. Paul* || 26 deduceret σV || 27 deiectisque *Ald.* defectisque ω

phis excepti refugerunt, eam navem expugnavit. eodem- 2
que tempore ex altera parte molem tenuit naturalem
obiectam, quae paene insulam oppidum effecerat, IIII bi-
remes subiectis scutulis inpulsas vectibus in interiorem
5 portum transduxit. ita ex utraque parte naves longas 3
adgressus, quae erant deligatae ad terram atque ina-
nes, IIII ex his abduxit, reliquas incendit. hoc confecto 4
negotio D. Laelium ab Asiatica classe abductum reli-
quit, qui commeatus Byllide atque Amantia inportari
10 in oppidum prohiberet. ipse Lissum profectus naves 5
onerarias XXX a M. Antonio relictas intra portum ad-
gressus omnes incendit; Lissum expugnare conatus,
defendentibus civibus Romanis, qui eius conventus
erant, militibusque, quos praesidii causa miserat Cae-
15 sar, triduum moratus paucis in oppugnatione amissis
re infecta inde discessit.

III 41. Caesar postquam Pompeium ad Asparagium 1
esse cognovit, eodem cum exercitu profectus expu-
gnato in itinere oppido Parthinorum, in quo Pom-
20 peius praesidium habebat, tertio die [Macedoniam] ad
Pompeium pervenit iuxtaque eum castra posuit et pos-
tridie eductis omnibus copiis acie instructa decer-
nendi potestatem Pompeio fecit. ubi illum suis locis 2
se tenere animum advertit, reducto in castra exercitu
25 aliud sibi consilium capiendum existimavit. itaque 3
postero die omnibus copiis magno circuitu difficili an-
gustoque itinere Dyrrachium profectus est sperans
Pompeium aut Dyrrachium compelli aut ab eo inter-
cludi posse, quod omnem commeatum totiusque belli

1 refugerunt *Ciacc.* -ant ω | eam $\sigma\pi$ etiam Wϱ eamque N[2] | navim L || 2 ex WV et $\sigma\varrho$T | altera (-am LN) partem σ || 3 obiectum σ | pone LN | efficit et *R. Menge* || 5 portum *Ciacc.* partem ω *cf. p. 110,11* || 6 delicatae SWU delictatae N | inaves S in naves LN | 7 abduxit V add- *ceteri codd.* || 8 abductam S || 9 Byllide *Steph.* byblide (*vel* bi-) β hiblide σ | Amantia *Glar.* mantinea ω || 10 prohiberet *Di.* -bebat ω -beat *Nipp.* || 12 lisum SN || 15 expugnatione L || 18 et expugnato N || 19 in itinere σV itinere WϱT || 20 *del. Forch.* || 21 post tridie V postero die R[1] post triduae S post triduum LN || 22 et acie N || 23 dedit σ || 25 sibi *om.* σ | capiundum σR[2] || 28 aut ab SLWϱ ut ab π ab N || 29 totum isque N

4 adparatum eo contulisset: ut accidit. Pompeius enim primo ignorans eius consilium, quod diverso ab ea regione itinere profectum videbat, angustiis rei frumentariae compulsum discessisse existimabat; postea per exploratores certior factus postero die castra movit 5
5 breviore itinere se occurrere ei posse sperans. quod fore suspicatus Caesar militesque adhortatus, ut aequo animo laborem ferrent, parva parte noctis itinere intermisso mane Dyrrachium venit, cum primum agmen Pompei procul cerneretur, atque ibi castra posuit. 10

1 III 42. Pompeius interclusus Dyrrachio, ubi propositum tenere non potuit, secundo usus consilio edito loco, qui appellatur Petra aditumque habet navibus mediocrem atque eas a quibusdam protegit ventis,
2 castra communit. eo partem navium longarum con- 15 venire, frumentum commeatumque ab Asia atque omnibus regionibus, quas tenebat, conportari imperat.
3 Caesar longius bellum ductum iri existimans et de Italicis commeatibus desperans, quod tanta diligentia omnia litora a Pompeianis tenebantur classesque ip- 20 sius, quas hieme in Sicilia Gallia Italia fecerat, morabantur, in Epirum rei frumentariae causa Q. Tillium et L. Canuleium legatos misit, quodque hae regiones aberant longius, locis certis horrea constituit vectu-
4 rasque frumenti finitimis civitatibus discripsit. item 25 Lisso Parthinisque et omnibus castellis, quod esset
5 frumenti, conquiri iussit. id erat perexiguum cum ipsius agri natura, quod sunt loca aspera ac montuosa ac plerumque frumento utuntur inportato, tum quod Pompeius haec providerat et superioribus diebus prae- 30

1 enim *om.* σ ‖ 3 profecto S[1] ‖ 8 parvam partem *Hotm.* ‖ 12 usus est N ‖ 13 auditumque T ‖ 17 comportare ϱ comparari LN ‖ 18 ductum iri W[1]V ductu iri W[2]ϱT ducturum σ ‖ 21 fecerant W[1]ϱT ‖ 22 epyro V | tillum SN[1] ‖ 23 legatos V -tum *ceteri codd.* | hee W eae σ ‖ 25 discripsit S de- LNβ *nisi quod hoc omisso* imperavit civitatibus V ‖ 26 parthiinisque R[2] parthyinis W parthy (-thi- N) in his SN | omnibusque castellis N ex omnibus c. W o. c. L *om.* V ‖ 28 et montuosa W ‖ 29 utitur SN | inportatu T | tum *om.* π ‖ 30 providerat *Ald.* -debat SNβ praeviderat L

dae loco Parthinos habuerat frumentumque omne conquisitum spoliatis effossisque eorum domibus per equites in Petram comportarat.

III 43. Quibus rebus cognitis Caesar consilium capit 1
5 ex loci natura. erant enim circum castra Pompei permulti editi atque asperi colles. hos primum praesidiis tenuit castellaque ibi communiit. inde, ut loci cuiusque 2 natura ferebat, ex castello in castellum perducta munitione circumvallare Pompeium instituit. haec spec-
10 tans, quod angusta re frumentaria utebatur, quodque 3 Pompeius multitudine equitum valebat, quo minore periculo undique frumentum commeatumque exercitui supportare posset, simul uti pabulatione Pompeium prohiberet equitatumque eius ad rem gerendam in-
15 utilem efficeret, tertio ut auctoritatem, qua ille maxime apud exteras nationes niti videbatur, minueret, cum fama per orbem terrarum percrebruisset illum a Caesare obsideri neque audere proelio dimicare.

III 44. Pompeius neque a mari Dyrrachioque disce- 1
20 dere volebat, quod omnem adparatum belli, tela arma tormenta ibi conlocaverat frumentumque exercitui navibus subportabat, neque munitiones Caesaris prohibere poterat, nisi proelio decertare vellet; quod eo tempore statuerat faciendum non esse. relinquebatur, 2
25 ut extremam rationem belli sequens quam plurimos colles occuparet et quam latissimas regiones praesidiis teneret Caesarisque copias quam maxime posset distineret; idque accidit. castellis enim XXIV effectis 3 XV milia passuum ⟨in⟩ circuitu amplexus hoc spatio
30 pabulabatur; multaque erant intra eum locum manu sata, quibus interim iumenta pasceret. atque ut nostri 4

1 conquisitum ... domibus T *mg* || 2 effosisque Wϱ || 3 Petram *Bue.* petra L porta SNβ || 5 *post* natura *habet* T atque asperi colles *quae verba deleta sunt* || 6 atque asperi β asperique L asperi SN || 7 communiit (-nit SWϱT -nivit L -minuit N) ω || 8 deducta N || 9 haec ... iaciebant (117, 3) *om.* σ | spectans *Vasc.* exspectans (*vel* exp-) β || 13 posse T || 17 percrebuisset β *praeter* V || 20 paratum R[1] || 24 faciendum non esse statuerat ϱ || 26 occupare T || 29 *add.* ς || 30 manus atque π m. anta U[2]

perpetuas munitiones habebant perductas ex castellis in proxima castella, nequo loco erumperent Pompeiani ac nostros post tergum adorirentur [timebant], ita illi interiore spatio perpetuas munitiones efficiebant, nequem locum nostri intrare atque ipsos a tergo circum- 5
5 venire possent. sed illi operibus vincebant, quod et numero militum praestabant et interiore spatio minorem circuitum habebant. quae cum erant loca Caesari
6 capienda, etsi prohibere Pompeius totis copiis et dimicare non constituerat, tamen suis locis sagittarios 10 funditoresque mittebat, quorum magnum habebat numerum, multique ex nostris vulnerabantur, magnusque incesserat timor sagittarum, atque omnes fere milites aut ex coactis aut ex centonibus aut ex coriis tunicas aut tegimenta fecerant, quibus tela vitarent. 15

1 III 45. In occupandis praesidiis magna vi uterque nitebatur: Caesar, ut quam angustissime Pompeium contineret, Pompeius, ut quam plurimos colles quam maximo circuitu occuparet; crebraque ob eam causam
2 proelia fiebant. in his cum legio Caesaris nona prae- 20 sidium quoddam occupavisset et munire coepisset, huic loco propinquum et contrarium collem Pompeius
3 occupavit nostrosque opere prohibere coepit, et cum una ex parte prope aequum aditum haberet, primum sagittariis funditoribusque circumiectis, postea levis 25 armaturae magna multitudine missa tormentisque prolatis munitiones impediebat. neque erat facile nostris
4 uno tempore propugnare et munire. Caesar cum suos ex omnibus partibus vulnerari videret, recipere se
5 iussit et loco excedere. erat per declive receptus. illi 30 autem hoc acrius instabant neque regredi nostros patiebantur, quod timore adducti locum relinquere vide-
6 bantur. dicitur eo tempore glorians apud suos Pompeius dixisse, non recusare se, quin nullius usus

1 habebant *Morus* videbant β || 2 nequo W[2] neque β neque nequo *Bue. servato* timebant || 3 pos UT | adorerentur W[1]U | *del. Faern.* || 4 nequem ς neque β nequo loco W[2] || 8 quae cum β quem quae *Kraff.* || 9 ⟨quem⟩ etsi *Kue.* || 11 -que *om.* WϱT || 17 nitebatur ς videbatur β || 30 receptus *ed. pr.* -tum β

imperator existimaretur, si sine maximo detrimento legiones Caesaris sese recepissent inde, quo temere essent progressae.

III 46. Caesar receptui suorum timens crates ad extremum tumulum contra hostem proferri et adversas locari, intra has mediocri latitudine fossam tectis militibus obduci iussit, locumque in omnis partes quam maxime impediri. (2) ipse idoneis locis funditores instruxit, ut praesidio nostris se recipientibus essent. his rebus conpletis legionem reduci iussit. (3) Pompeiani hoc insolentius atque audacius nostros premere et instare coeperunt, cratesque pro munitione obiectas propulerunt, ut fossas transcenderent. (4) quod cum animadvertisset Caesar, veritus, ne non reducti, sed deiecti viderentur maiusque detrimentum caperetur, a medio fere spatio suos per Antonium, qui ei legioni praeerat, cohortatus tuba signum dari atque in hostes impetum fieri iussit. (5) milites legiones VIIII subito conspirati pila coniecerunt et ex inferiore loco adversus clivum incitati cursu praecipites Pompeianos egerunt et terga vertere coegerunt; quibus ad recipiendum crates derectae longuriique obiecti et institutae fossae magno impedimento fuerunt. (6) nostri vero, qui satis habebant sine detrimento discedere, compluribus interfectis, V omnino suorum amissis quietissime receperunt, pauloque citra eum locum aliis comprehensis collibus munitiones perfecerunt.

2 legio . . . recepisset . . . esset progressa *Nipp. pluralem emphatice dictum puto, sicut Ter. Eun. 78* meretricum contumelias. *Andr. 5* in prologis scribundis. *Cic. Sest. 85* templis. *Tusc. 1, 3* quod is in provinciam poetas duxisset. *Liv. 21, 44, 5* montium fluminumque *al.* ‖ 6 intra has *cf. Meu. 1906, 219* ‖ 7 omnes WUV ‖ 10 completis β *(quod quamquam similia apud recentiores tantum auctores inveniuntur, cf. Thes. III 2096, 49, non ausus sum spernere)* confectis *Mkl.* | legionem *Faern.* -nes β ‖ 16 legionem T ‖ 18 conspicati W ‖ 19 clivum *Steph.* pilum ω ‖ 20 egerunt V gerunt WϱT | et . . . coegerunt *om.* W ‖ 21 derectae ϱ dir- WV derete T deiectae *Vielhaber* dereptae *Sto.* ‖ 22 obiecti *ed. pr.* obtecti β ‖ 25 se receperunt V *cf. Hauler, Wiener Studien 26 (1904), 109* ‖ 26 citra $R^2U\pi$ circa WR^1

1 III 47. Erat nova et inusitata belli ratio cum tot castellorum numero tantoque spatio et tantis munitionibus et toto obsidionis genere, tum etiam reliquis
2 rebus. nam quicumque alterum obsidere conati sunt, perculsos atque infirmos hostes adorti aut proelio 5
superatos aut aliqua offensione permotos continuerunt, cum ipsi numero equitum militumque praestarent; causa autem obsidionis haec fere esse consuevit, ut
3 frumento hostes prohiberent. at tum integras atque incolumes copias Caesar inferiore militum numero 10
continebat, cum illi omnium rerum copia abundarent; cotidie enim magnus undique navium numerus conveniebat, quae commeatum supportarent, neque ullus flare ventus poterat quin aliqua ex parte secundum
4 cursum haberent. ipse autem consumptis omnibus 15
5 longe lateque frumentis summis erat in angustiis. sed tamen haec singulari patientia milites ferebant. recordabantur enim eadem se superiore anno in Hispania perpessos labore et patientia maximum bellum confecisse; meminerant ad Alesiam magnam se inopiam per- 20
pessos, multo etiam maiorem ad Avaricum, maximarum
6 se gentium victores discessisse. non illis hordeum cum daretur, non legumina recusabant; pecus vero, cuius rei summa erat ex Epiro copia, magno in honore habebant.

1 III 48. Est etiam genus radicis inventum ab iis qui 25
fuerant ab alebribus, quod appellatur chara, quod admixtum lacte multum inopiam levabat. id ad simili-

5 adorti *del. Meu.* || **6** aliqua β alia qua *Kue., cf. 1, 71, 4* || **9** at **Wπ** ac *ϱ* || **10** caesar **VW²R²** -ri **W¹UR¹T** | inferiore **V** -res **WϱT** | milites **T** || **11** habundaret **V** || **15** haberent ς -ret β || **16** summissis **T** || **18** eadem **W²V** eandem **W¹ϱT** | se *om.* **V** || **22** se *del. Dav.* | illi *Cl.* | ordeum β || **25** etiam **Wϱ** autem π | his β || **26** ab alebribus (*i. ab alimentis*) *Ho.* valeribus ω (*cf. Paul. Fest. 28* alebria bene alentia. *Gloss. II 14, 35* alerius *vel* alebrius *V 334, 16* alibre alimentum) in vallibus *Nipp.* in alaribus *Constans* | kara **V** | *de re cf. G. Veith, Dyrrhachium 1920, 254 et Plut. Caes. 39. 2* *ῥίζαν τινὰ κόπτοντες οἱ στρατιῶται καὶ γάλακτι φυρῶντες προσεφέροντο. καί ποτε καὶ διαπλάσαντες ἐξ αὐτῆς ἄρτους καὶ ταῖς προφυλακαῖς τῶν πολεμίων ἐπιδραμόντες ἔβαλλον εἴσω καὶ διερρίπτουν ἐπιλέγοντες ὡς ἄχρι ἂν ἡ γῆ τοιαύτας ἐκφέρῃ ῥίζας, οὐ παύσονται πολιορκοῦντες Πομπήϊον* || **27** lacti π | ad *om.* **W**

tudinem panis efficiebant. eius erat magna copia. ex 2
hoc effectos panes, cum in conloquiis Pompeiani fa-
mem nostris obiectarent, vulgo in eos iaciebant, ut
spem eorum minuerent.
5 III 49. Iamque frumenta maturescere incipiebant 1
atque ipsa spes inopiam sustentabat, quod celeriter se
habituros copiam confidebant. crebraeque voces mili-
tum in vigiliis conloquiisque audiebantur prius se cor-
tice ex arboribus victuros, quam Pompeium e manibus
10 dimissuros. libenter etiam ex perfugis cognoscebant 2
equos eorum tolerari, reliqua vero iumenta interisse;
uti autem ipsos valetudine non bona cum angustiis
loci et odore taetro ex multitudine cadaverum et coti-
dianis laboribus, insuetos operum, tum aquae summa
15 inopia adfectos. omnia enim flumina atque omnes 3
rivos, qui ad mare pertinebant, Caesar aut averterat
aut magnis operibus obstruxerat, atque ut erant loca
montuosa et † ad specus angustiae vallium, has subli-
cis in terram demissis praesepserat terramque adges-
20 serat, ut aquam continerent. ita illi necessario loca 4
sequi demissa ac palustria et puteos fodere cogeban-
tur atque hunc laborem ad cotidiana opera addebant;
qui tamen fontes a quibusdam praesidiis aberant lon-
gius et celeriter aestibus exarescebant. at Caesaris 5
25 exercitus ⟨cum⟩ optima valetudine summaque aquae
copia utebatur, tum commeatus omni genere praeter
frumentum abundabat; quibus ⟨rebus⟩ cotidie melius
succurrere tempus maioremque spem maturitate fru-
mentorum proponi videbant.
30 III 50. In novo genere belli novae ab utrisque bel- 1
landi rationes reperiebantur. illi cum animum adver-

3 *inde ab* ut *redit* σ || 6 ipsa *om.* σ | inopia T || 9 ex σU^1π et W et ex RU^c || 12 non ... multitudine *om.* π || 13 caeto N || 15 ad omnes N || 17 ut *om.* ϱ || 18 ad specus ω ad specuum ⟨similitudinem⟩ *Di.* instar specuum *Freudenberg* asperae *Wölffel* || 19 demissis W di- σπϱ | adiecerat T || 20 continerent (*sc. loca montuosa et angustiae vallium*) σWϱ -ret π | ita β ut σ | necessaria σ || 21 dimissa WUπ | palestra N || 22 cotidiana ad N || 24 exarescebat S || 25 *add. Di.* || 27 *add. AKl.* ⟨angustiis⟩ *Novák* || 28 succurrere *Oud* subterrere WϱT -terere σV subteri *Fa.* sibi fore *Bue.* || 31 animadvertissent βN^2

tissent ex ignibus nocte cohortes nostras ad munitiones excubare, silentio adgressi universas inter multitudinem sagittas coiciebant et se confestim ad suos reci-
2 piebant. quibus rebus nostri usu docti haec reperiebant remedia, ut alio loco ignes facerent, ⟨alio excu- 5
barent⟩.* . . . .
. . . .
1 III 51. Interim certior factus P. Sulla, quem discedens castris praefecerat Caesar, auxilio cohorti venit cum legionibus duabus; cuius adventu facile sunt re- 10
2 pulsi Pompeiani. neque vero conspectum aut impetum nostrorum tulerunt, primisque deiectis reliqui se ver-
3 terunt et loco cesserunt. sed insequentis nostros, ne longius prosequerentur, Sulla revocavit. at plerique existimant, si acrius insequi voluisset, bellum eo die 15
potuisse finiri. cuius consilium reprehendendum non
4 videtur. aliae enim sunt legati partes atque imperatoris; alter omnia agere ad praescriptum, alter libere
5 ad summam rerum consulere debet. Sulla a Caesare castris relictus liberatis suis hoc fuit contentus neque 20
proelio decertare voluit, quae res tamen fortasse aliquem reciperet casum, ne imperatorias sibi partes
6 sumpsisse videretur. Pompeianis magnam res ad receptum difficultatem adferebat. nam ex iniquo progressi loco in summo constiterant; si per declive sese 25
reciperent, nostros ex superiore insequentes loco verebantur; neque multum ad solis occasum temporis supererat; spe enim conficiendi negotii prope in noctem
7 rem deduxerant. ita necessario atque ex tempore capto consilio Pompeius tumulum quendam occupavit, qui 30

2 adgressi W^1U^c adversi $\sigma W^2\varrho T$ *om.* V | universi *Nipp.* | inter $\pi\varrho$ in σW, *cf. Bell. Afr. 14, 2 Verg. Ecl. 2, 3 Hor. Epod. 1, 1* || 3 coniciebant (-bat N^1) LN | reiciebant T || 4 quibus ... facerent *om.* L || 5 *add. Man. qui lacunam statuit; fort. ne hic quidem Caesar rem absolvit* || 8 sylla *vel* silla ω (*item v. 14. 19*) || 9 cohorti *om.* L || 12 reliquos everterunt W || 16 finire π | non reprehendendum ϱ || 18 omnia *om.* σ || 20 ⟨in⟩ castris *Jur.* ⟨praesidio⟩ c. *Di.* || 21 tamen res N || 23 magnam L -na *ceteri codd.* || 26 recipere SNT || 27 supererat temporis R supererat W || 29 duxerant LNW | ex *om.* N

tantum aberat a nostro castello, ut telum tormento
missum adigi non posset. hoc consedit loco atque eum
communivit omnesque ibi copias continuit.

III 52. Eodem tempore duobus praeterea locis pu- 1
5 gnatum est; nam plura castella Pompeius pariter
distinendae manus causa temptaverat, ne ex proximis
praesidiis succurri posset. uno loco Volcacius Tullus 2
impetum legionis sustinuit cohortibus tribus atque
eam loco depulit; altero Germani munitiones nostras
10 egressi compluribus interfectis sese ad suos incolumes
receperunt.

III 53. Ita uno die sex proeliis factis, tribus ad Dyr- 1
rachium, tribus ad munitiones, cum horum omnium
ratio haberetur, ad duo milia numero ex Pompeianis
15 cecidisse reperiebamus, evocatos centurionesque com-
plures; in eo fuit numero Valerius Flaccus L. filius
eius, qui praetor Asiam obtinuerat; signaque sunt mi-
litaria sex relata. nostri non amplius xx omnibus 2
sunt proeliis desiderati. sed in castello nemo fuit om- 3
20 nino militum quin vulneraretur, quattuorque ex una
cohorte centuriones oculos amiserunt. et cum laboris 4
sui periculique testimonium adferre vellent, milia sa-
gittarum circiter xxx in castellum coniecta Caesari
renumeraverunt, scutoque ad eum relato Scaevae cen-
25 turionis inventa sunt in eo foramina cxx. quem Cae- 5
sar, ut erat de se meritus et de re publica, donatum
milibus cc * * * atque ab octavis ordinibus ad primum

1 tormentum T -tumve Wϱ || 2 at W || 3 *post* continuit *versus III et dimidius vacui* in S || 4 propterea σ || 6 nec S^1 L N^1 || 7 causis (*pro* praesidiis) N || 8 legionibus U^1 || 14 duo π S^2 duorum σWϱ | numero *om.* V || 15 repperiebamus SϱT | evocati (-ti sunt LN) σ | -que *om.* N || 16 val. flaccus ω || 18 amplius quam N || 20 quin S^cϱ qui σWT qui non V || 22 periculique V et periculi (-lum L^1) LN periculi SW^1ϱT periculo W^2 || 23 contecta (-texta N) σ || 24 renumeraverunt (-mun- SN^1T mun- N^2 rei num- R^1) ω (*i. postquam ipsi numeraverunt, easdem Caesari iterum numeraverunt*) || 25 CXX ς CCXX σπ CCXXX Wϱ; *cf. Val. Max. 3, 2, 23. Suet. Iul. 68, 4. Flor. 2, 13, 40. App. Civ. 2, 60, 249; ex eodem fonte Plut. Caes. 16, 2 sed* ἑκατὸν καὶ τριάκοντα || 27 *excidisse velut* ⟨pro contione laudavit⟩ *prob. ci. Men.* | nummum (i. N) *pro* atque *Hofmann*

pilum se traducere pronuntiavit — eius enim ope castellum magna ex parte conservatum esse constabat — cohortemque postea duplici stipendio, frumento, veste, cibariis militaribusque donis amplissime donavit.

1 III 54. Pompeius noctu magnis additis munitionibus 5 reliquis diebus turres extruxit et in altitudinem pedum xv effectis operibus vineis eam partem castrorum ob-
2 texit, et quinque intermissis diebus alteram noctem subnubilam nactus obstructis omnibus castrorum portis et ad impediendum ob⟨icibus ad⟩iectis tertia [inita] 10 vigilia silentio exercitum eduxit et se in antiquas munitiones recepit.*

1 III 55 (56). Omnibus deinceps diebus Caesar exercitum in aciem aequum in locum produxit, si Pompeius proelio decertare vellet, ut paene castris Pompei le- 15 giones subiceret; tantumque a vallo eius prima acies
2 aberat, uti ne telum tormento adigi posset. Pompeius autem, ut famam opinionemque hominum teneret, sic pro castris exercitum constituebat, ut tertia acies vallum contingeret, omnis quidem instructus exercitus 20 telis ex vallo abiectis protegi posset.*

1 III 56 (55). Aetolia, Acarnania, Amphilochis per Cassium Longinum et Calvisium Sabinum, ut demonstravimus, receptis temptandam sibi Achaiam ac paulo
2 longius progrediendum existimabat Caesar. itaque eo 25 Q. Calenum misit eique Sabinum et Cassium cum co-
3 hortibus adiungit. quorum cognito adventu Rutilius

1 opera *ed. pr.* || 3 postea (*i. post contionem*) ω praeterea *Meu.* | veste cibariis *Cuiacius* vespeciariis (-peti- SWϱ) ω || 4 -que *om.* W militibusque T || 5 additis magnis N || 7 castrorum *om.* WR || 9 obstruxit SNT extructis Wϱ || 10 *add. Meu.* ⟨ericiis⟩ obiectis *Freudenberg* | *del. AKl. cf. Rhein. Mus. 64 (1909), 229* || 13 *capita 55 et 56 in codicibus inverso ordine leguntur, transposuit Nipp. suspicor turbas in Caesaris ipsius exemplari factas esse* | diebus *om.* W || 16 subiceret W -re πϱ subiere σ || 17 uti ne β ut in eum σ | telum tormento ς *Vo.* telo tormentove ω || 18 sic WV si ϱT *om.* σ || 21 proiectis T coniectis *ci. Meu.* || 23 et *om.* π | demonstravimus *i. 3, 34—36 ubi tamen de sola Aetolia agitur* || 25 *recte post* Caesar *distinxit Ald.* | eo Q. N *Due.* eoque (eo ST[c]) *ceteri codd.* || 26 eique *Gland.* etque ω | cohortibus ⟨III⟩ *Pluyg.* || 27 adiunxit *Cl.* | rutilus σ

Lupus, qui Achaiam missus a Pompeio obtinebat, Isthmum praemunire instituit, ut Achaia Fufium prohiberet. Calenus Delphos, Thebas et Orchomenum voluntate ipsarum civitatium recepit, nonnullas urbes per vim expugnavit, reliquas civitates circummissis legationibus amicitiae Caesaris conciliare studebat. in his rebus fere erat Fufius occupatus.

III 57. Haec cum in Achaia atque apud Dyrrachium gererentur Scipionemque in Macedoniam venisse constaret, non oblitus pristini instituti Caesar mittit ad eum Clodium, suum atque illius familiarem, quem ab illo traditum initio et commendatum in suorum necessariorum numero habere instituerat. huic dat litteras mandataque ad eum, quorum haec erat summa: sese omnia de pace expertum nihil adhuc ⟨effecisse; id⟩ arbitrari vitio factum eorum quos esse auctores eius rei voluisset, quod sua mandata perferre non opportuno tempore ad Pompeium vererentur. Scipionem ea esse auctoritate, ut non solum libere, quae probasset, exponere, sed etiam ex magna parte compellare atque errantem regere posset; praeesse autem suo nomine exercitui, ut praeter auctoritatem vires quoque ad coercendum haberet. quod si fecisset, quietem Italiae, pacem provinciarum, salutem imperii uni omnes acceptam relaturos. haec ad eum mandata Clodius refert ac primis diebus, ut videbatur, libenter auditus, reliquis ad conloquium non admittitur castigato Scipione a Favonio, ut postea confecto bello reperiebamus, infectaque re sese ad Caesarem recepit.

III 58. Caesar quo facilius equitatum Pompeianum ad Dyrrachium contineret et pabulatione prohiberet,

1 Isthmum *Ald.* sthumum Wπ stumum σϱ || 3 et *del. Scal.* | Orchomenum *Ald.* orcomeneum (-nene U[2]) ω || 4 civitatum LNT[1]V[1] | recipit SNU[1] | civitates (*pro* urbes) N || 5 reliquas β stumum premunire liquas S stumum premunivit reliquas LN || 6 amicitia σϱT | reconciliare W || 11 ⟨A.⟩ Clodium *Mkl. propter 3, 90, 1* || 14 mandatque σ et mandata V | quorum SWπ quarum LNϱ || 15 expertum L[2]W[2] experta ω | *add. Mdv.* || 16 auctores esse N || 17 voluisset rei N || 19 non tantum N || 20 magna ex parte N | compellere V || 24 imperii *Vasc.* imperio ω || 31 dirarchium N

aditus duos, quos esse angustos demonstravimus,
magnis operibus praemunivit castellaque his locis po-
2 suit. Pompeius ubi nihil profici equitatu cognovit,
paucis intermissis diebus rursus eum navibus ad se
3 intra munitiones recepit. erat summa inopia pabuli, 5
adeo ut foliis ex arboribus strictis et teneris harun-
dinum radicibus contusis equos alerent; frumenta
enim, quae fuerant intra munitiones sata, consumpse-
4 rant. et cogebantur Corcyra atque Acarnania longo
interiecto navigationis spatio pabulum subportare, 10
quodque erat eius rei minor copia, hordeo adaugere
5 atque his rationibus equitatum tolerare. sed postquam
non modo hordeum pabulumque omnibus locis herbae-
que desectae, sed etiam frons ex arboribus deficiebat,
corruptis equis macie conandum sibi aliquid Pompeius 15
de eruptione existimavit.

1 III 59. Erant apud Caesarem in equitum numero
Allobroges II fratres, Roucillus et Aecus, Adbucilli filii,
qui principatum in civitate multis annis obtinuerat,
singulari virtute homines, quorum opera Caesar omni- 20
2 bus Gallicis bellis optima fortissimaque erat usus. his
domi ob has causas amplissimos magistratus manda-
verat atque eos extra ordinem in senatum legendos
curaverat, agrosque in Gallia ex hostibus captos prae-
miaque rei pecuniariae magna tribuerat locupletesque 25
3 ex egentibus fecerat. hi propter virtutem non solum
apud Caesarem in honore erant, sed etiam apud exer-
citum cari habebantur; sed freti amicitia Caesaris et

1 demonstravimus *haec post c. 50 aut dicta aut dicenda fuisse probabile est* || 3 equitatum σ || 4 diebus *om.* σ | rursum β, *cf. L. C. II 1761* | ad se *om.* N || 5 recipit WRπ || 6 ex arboribus β arborum S arboris LN | strictis *om.* LN | tenera ST | arundinum σ || 7 contusis *om.* N || 9 et *om.* β, *cf. e. g. Gall. 1, 33, 2* | ⟨a⟩ Corcyra ς | ⟨ab⟩ Acarnania *Meu.* || 10 pabulo SN -la L || 11 quodque ς quoque ω | copia *om.* σ | ordeo σ || 12 equitatum *om.* σ || 13 ordeum LW | herbaque desecta σ || 14 frons *Cellarius* fructus ω frus *Bue.* || 17 caesaris N | in V ex Wϱ *om.* σT | equitatum σV^2 || 18 rolcillus W raucillus π | Aecus *Ho.* egus ω | abduci T albucilli V || 19 civitate W^2V -atem σW^1ϱT | obtinuerant N || 21 gallis WϱT | 22 magistratus *om.* N || 24 agrosque . . . tribuerat *om.* LN || 25 pecuariae *Paul*

stulta ac barbara adrogantia elati despiciebant suos
stipendiumque equitum fraudabant et praedam omnem
domum avertebant. quibus illi rebus permoti universi 4
Caesarem adierunt palamque de eorum iniuriis sunt
5 questi et ad cetera addiderunt falsum ab iis equitum
numerum deferri, quorum stipendium averterent.

III 60. Caesar neque tempus illud animadversionis 1
esse existimans et multa virtuti eorum concedens rem
totam dispulit; illos secreto castigavit, quod quaestui
10 equites haberent, monuitque ut ex sua amicitia omnia
expectarent et ex praeteritis suis officiis reliqua spe-
rarent. magnam tamen haec res illis offensionem et 2
contemptionem ad omnes adtulit, idque ita esse cum
ex aliorum obiectationibus tum etiam ex domestico
15 iudicio atque animi conscientia intellegebant. quo pu- 3
dore adducti et fortasse non se liberari, sed in aliud
tempus reservari arbitrati discedere ab nobis et no-
vam temptare fortunam novasque amicitias experiri
constituerunt. et cum paucis conlocuti clientibus suis, 4
20 quibus tantum facinus committere audebant, primum
conati sunt praefectum equitum C. Volusenum inter-
ficere — ut postea bello confecto cognitum est —, ut
cum munere aliquo perfugisse ad Pompeium videren-
tur; postquam id difficilius visum est neque facultas 5
25 perficiendi dabatur, quam maximas potuerunt pecunias
mutuati, proinde ac suis satisfacere et fraudata resti-
tuere vellent, multis coemptis equis ad Pompeium trans-
ierunt cum iis quos sui consilii participes habebant.

III 61. Quos Pompeius, quod erant honesto loco nati 1
30 et instructi liberaliter magnoque comitatu et multis
iumentis venerant virique fortes habebantur et in ho-

4 aierunt S | palamque . . . addiderunt *om.* L || 5 his β || 7 adversionis π || 9 dispulit *Ciacc.* distulit ω sustulit *Paul* || 10 *post* monuitque *repetitur vox* equites *in* W | omnia ex sua amicitia N || 13 intulit R^1 || 16 se *om.* R^1 | liberare T | alium S || 17 reservare S^1 | arbitrari T | discere S | a LNRT || 19 conlocutis T || 23 transierunt *post* pompeium *addit* σ, *cf. v. 27* || 24 post SN | difficilius σV^2 facilius TV^1 facinus $W\varrho$ || 25 maximam σ | pecuniam N || 26 ac ⟨si⟩ *Paul prob.* | suis fr satis facere S suis satis frui N si iis satisfacturi L || 28 cum . . . erant (29) *om.* σ | his ω

nore apud Caesarem fuerant, quodque ⟨id⟩ novum et praeter consuetudinem acciderat, omnia sua praesidia 2 circumduxit atque ostentavit. nam ante id tempus nemo aut miles aut eques a Caesare ad Pompeium transierat, cum paene cotidie ⟨nonnulli⟩ a Pompeio ad 5 Caesarem perfugerent, vulgo vero universi in Epiro atque Aetolia conscripti milites earumque regionum 3 omnium quae a Caesare tenebantur. sed hi cognitis omnibus rebus, seuquid in munitionibus perfectum non erat, seuquid a peritioribus rei militaris deside- 10 rari videbatur, temporibusque rerum et spatiis locorum et custodiarum varia diligentia animadversa, prout cuiusque eorum, qui negotiis praeerant, aut natura aut studium ferebat, haec ad Pompeium omnia detulerunt. 15

1 III 62. Quibus ille cognitis eruptionisque iam ante capto consilio, ut demonstratum est, tegimenta galeis milites ex viminibus facere atque aggerem iubet con-2 portare. his paratis rebus magnum numerum levis armaturae et sagittariorum aggeremque omnem noctu 20 in scaphas et naves actuarias inponit et de media nocte cohortes LX ex maximis castris praesidiisque deductas ad eam partem munitionum ducit, quae pertinebat ad mare longissimeque a maximis castris Cae-3 saris aberat. eodem naves quas demonstravimus ag- 25 gere et levis armaturae militibus completas, quasque ad Dyrrachium naves longas habebat, mittit et quid a 4 quoque fieri velit praecipit. ad eas munitiones Caesar Lentulum Marcellinum quaestorem cum legione VIIII

1 fuerunt σϱT | *add. Meu.* (*post* novum *Fa.*) | *post* novum *spatium vacuum in* S || 2 sua praesidia sua T || 4 ad Pompeium *om.* N || 5 *add. Meu. fort. non utique necessario* || 8 hic T || 9 seu quod σ || 10 peritioribus perfectum non erat T[1] || 11 -que *om.* σ || 12 et W in σπϱ | varia diligentia W[2]V viria d. W[1] viriam diligentiam ϱ iuri adiligentia T vera d. σ || 14 omnia *om.* N || 15 detulerant β || 17 demonstratum est *i. 3, 58, 5* || 20 omnem *om.* σ || 23 pertinebat S[1] -bant S[c]LNβ || 24 Caesaris *om.* N || 25 aberant Lπϱ | naves *om.* W | demonstravimus *i. 3, 62, 2* || 28 velit Wϱ vellet T vellet σV | praecepit π || 29 marcellum T | legione W[2]πϱ -nes ST[2]W[1] -nibus LN | VIIII σπϱ octo W[1] VIII[a] W[c]

positum habebat. huic, quod valetudine minus commoda
utebatur, Fulvium Postumum adiutorem submiserat.
III 63. Erat eo loco fossa pedum XV et vallum contra 1
hostem in altitudinem pedum X, tantundemque eius
5 valli agger in latitudinem patebat. ab eo intermisso
spatio pedum DC alter conversus in contrariam partem
erat vallus humiliore paulo munitione. hoc enim su- 2
perioribus diebus timens Caesar, ne navibus nostri cir-
cumvenirentur, duplicem eo loco fecerat vallum, ut si
10 ancipiti proelio dimicaretur, posset resisti. sed operum 3
magnitudo et continens omnium dierum labor, quod
milia passuum in circuitu XVII munitione erat con-
plexus, perficiendi spatium non dabat. itaque contra 4
mare transversum vallum, qui has duas munitiones
15 contingeret, nondum perfecerat. quae res nota erat 5
Pompeio, delata per Allobroges perfugas, magnumque
nostris attulerat incommodum. nam ut ad mare nos- 6
trae cohortes [nona leg.] excubuerant, accessere su-
bito prima luce Pompeiani. ⟨nostris inprovisus Pom-
20 peiani⟩ exercitus adventus extitit. simul navibus cir-
cumvecti milites in exteriorem vallum tela iaciebant,
fossaeque aggere complebantur, et legionarii interioris
munitionis defensores scalis admotis tormentis cuius-
que generis telisque terrebant, magnaque multitudo
25 sagittariorum ab utraque parte circumfundebatur. mul- 7
tum autem ab ictu lapidum — quod unum nostris erat
telum — viminea tegimenta galeis inposita defendebant.
itaque cum omnibus rebus nostri premerentur atque

3 pedum *ed. pr.* pedes ω *fort. recte* | vallus *Ald.*, *cf. C. St. p. 220* || 4 pedum LN ped SWϱT pedes V || 5 agger *om.* N *in spatio V litt.* | latitudinem *ed. pr.* alt- ω || 6 pedum LN ped SN²WϱT pedes V || 10 dimicarentur N || 11 quod π quot σϱ quo W || 12 X & VII V XVIII ϱ | munitione *Cl.* -nes ω | erant ϱ || 13 perficiendi β ac p. σ || 14 qui has β quibus β quod has *H. Zimmermann Glotta 13 (1924), 233* || 15 contingerat ω coniungeret *Ciacc.* || 16 delata *om.* N | allobroges σ -gas *Smg* β || 17 attulit *ed. pr.* || 18 *del. AKl.* nona leg. SW¹ IXna leg. U nona legione V non lege R nova lege LN noña legiones T nonae legio.\`es W² | excubuerant β -baverant σ -babant *Paul* || 19 *suppl. e. g. AKl.* *secundum Bue.* || 21 in exteriorem σπ interiorem W in int- ϱ | locum N || 25 circumfundebantur S

aegre resisterent, animadversum est vitium munitionis,
quod supra demonstratum est, atque inter duos vallos,
qua perfectum opus non erat, per mare navibus expositi
in aversos nostros impetum fecerunt atque ex utraque
munitione deiectos terga vertere coegerunt. 5

1 III 64. Hoc tumultu nuntiato Marcellinus cohortes
subsidio nostris laborantibus submittit ex castris. quae
fugientes conspicatae neque illos suo adventu confir-
mare potuerunt neque ipsae hostium impetum tulerunt.
2 itaque quodcumque addebatur subsidio, id corruptum 10
timore fugientium terrorem et periculum augebat; homi-
3 num enim multitudine receptus impediebatur. in eo
proelio cum gravi vulnere esset adfectus aquilifer et a
viribus deficeretur, conspicatus equites nostros 'hanc
ego' inquit 'et vivus multos per annos magna diligentia 15
defendi et nunc moriens eadem fide Caesari restituo.
nolite, obsecro, committere, quod ante in exercitu Cae-
saris non accidit, ut rei militaris dedecus admittatur,
4 incolumemque ad eum deferte.' hoc casu aquila conser-
vatur omnibus primae cohortis centurionibus interfectis 20
praeter principem priorem.

1 III 65. Iamque Pompeiani magna caede nostrorum
castris Marcellini adpropinquabant non mediocri ter-
rore inlato reliquis cohortibus, et M. Antonius qui
proximum locum praesidiorum tenebat, ea re nuntiata 25
cum cohortibus XII descendens ex loco superiore cer-
2 nebatur. cuius adventus Pompeianos compressit nos-
trosque firmavit, ut se ex maximo timore colligerent.
3 neque multo post Caesar significatione per castella fumo
facta, ut erat superioris temporis consuetudo, deductis 30
quibusdam cohortibus ex praesidiis eodem venit. qui
cognito detrimento cum animadvertisset Pompeium extra

1 resistere SNT || 2 demonstratum est *i. 3, 63, 4* | est *om.* ϱ || 3 expositi in aversos *Faern.* expositis in adversos ω || 4 nostros N[r]Wϱ nostri σπ || 5 delectos σW[1] deletos T || 6 marcellus T | *post* cohortes *numerum desiderat Meu.* || 7 subsidii V | ex castris. quae *Held* ex castrisque ω || 9 ipsi ϱ | tulerunt impetum σ || 10 adducebatur *Meu.* || 15 per *om.* σ || 16 caesarē T caesaris S || 17 exercitum SNWϱT || 23 marcellini β macedoniae σ || 29 multum σ | astella (-am L) σ

munitiones egressum castra secundum mare ⟨ponere⟩,
ut libere pabulari posset nec minus aditum navibus
haberet, commutata ratione belli, quoniam propositum
non tenuerat, iuxta Pompeium muniri iussit.

5 III 66. Qua perfecta munitione animadversum est ab 1
speculatoribus Caesaris, cohortes quasdam, quod instar
legionis videretur, esse post silvam et in vetera castra
duci. castrorum hic situs erat: superioribus diebus nona 2
Caesaris legio cum se obiecisset Pompeianis copiis atque
10 opere, ut demonstravimus, circummuniret, castra eo loco
posuit. haec silvam quandam contingebant neque longius 3
a mari passibus ccc aberant. post mutato consilio qui- 4
busdam de causis Caesar paulo ultra eum locum castra
transtulit, paucisque intermissis diebus eadem haec
15 Pompeius occupaverat, et, quod eo loco plures erat
legiones habiturus, relicto interiore vallo maiorem adie-
cerat munitionem. ita minora castra inclusa maioribus 5
castelli atque arcis locum obtinebant. item ab angulo 6
castrorum sinistro munitionem ad flumen perduxerat
20 circiter passus cccc, quo liberius ac sine periculo
milites aquarentur. sed is quoque mutato consilio qui- 7
busdam de causis, quas commemorari necesse non est,
eo loco excesserat. ita conplures dies manserant castra;
munitiones quidem omnes integrae erant.

25 III 67. Eo signa legionis lata speculatores Caesari re- 1
nuntiarunt. hoc idem visum ex superioribus quibusdam
castellis confirmaverunt. is locus aberat ⟨a⟩ novis Pompei
castris circiter passus quingentos. hanc legionem spe- 2
rans Caesar se opprimere posse et cupiens eius diei
30 detrimentum sarcire reliquit in opere cohortes duas,

1 castra *om.* V | *add. Jur.* ⟨munire⟩ *Koechly* || 2 fabulari SN^1ϱT | ne σ | navibus *om.* N || 4 muniri *Jur.* -re ω || 5 perfacta S | a (ad T^1) WRπ || 8 diebus *om.* σ || 9 obiecisse S || 10 opera Wϱ | demonstravimus *i. 3, 45, 2* || 12 ·CCCC· W | quibus SNπ || 14 haec *om.* π || 15 erant ST occupaverant W^1 || 17 clausa σ || 18 castellis WR^1UT || 19 munitiones σ || 20 passus circiter L circiter SN | ac sine σWϱ a π || 21 his T || 22 commemorare LN | est β sit σ || 23 dies ⟨vacua⟩ *Ciacc.* || 25 signa ... lata (inlata *Ciacc.*) *Paul* signo ... inlato ω || 26 quidam *Kra* . || 27 confirmaverunt V -rant *ceteri codd.* | his ϱT | *add. ed. pr.* || 28 d^{tos} passus L || 30 II cohortes N

3 quae speciem munitionis praeberent; ipse diverso itinere, quam potuit occultissime, reliquas cohortes, numero xxxiii, in quibus erat legio nona multis amissis centurionibus deminutoque militum numero, ad legionem Pompei
4 castraque minora duplici acie eduxit. neque eum prima 5
opinio fefellit. nam et pervenit, priusquam Pompeius sentire posset, et tametsi erant munitiones castrorum magnae, tamen sinistro cornu, ubi erat ipse, celeriter
5 adgressus Pompeianos ex vallo deturbavit. erat obiectus portis ericius. hic paulisper est pugnatum, cum inrum- 10
pere nostri conarentur, illi castra defenderent, fortissimeque Tito Puleione, cuius opera proditum exercitum
6 C. Antonii demonstravimus, eo loco propugnante. sed tamen nostri virtute vicerunt excisoque ericio primo in maiora castra, post etiam in castellum, quod erat inclu- 15
sum maioribus castris, inruperunt, quod eo pulsa legio sese receperat; nonnullos ibi repugnantes interfecerunt.

1 III 68. Sed fortuna, quae plurimum potest cum in reliquis rebus tum praecipue in bello, parvis momentis magnas rerum commutationes efficit; ut tum accidit. 20
munitionem, quam pertinere a castris ad flumen supra
2 demonstravimus, dextri Caesaris cornus cohortes ignorantia loci sunt secutae, cum portam quaererent castro-
3 rumque eam munitionem esse arbitrarentur. quod cum esset animadversum coniunctam esse flumini, prorutis 25
munitionibus defendente nullo transcenderunt, omnisque noster equitatus eas cohortes est secutus.

3 non σπ | centum SNπ || **4** diminutoque σWπ || **5** minora *om.* N priora *Hug* | primo *R. Menge* || **7** et tametsi Wϱ etiam etsi σπ || **9** obiectis σ || **10** portae *v. Göler, sed* portae *de una porta dicuntur ad similitudinem vocis* fores *(cf. Gall. 7, 50, 4) cf. C. St. p. 167 sq.* | ericis σ || **12** pulione T Pullone *RSchn.* || **13** demonstravimus *nunc in civ. non legitur* | eo V e *ceteri codd.* | pugnante N || **14** *de ericio cf. C. Cichorius Rhein. Mus. 76 (1927), 330* || **16** inrumperunt ST^1 | quod eo Sβ quo LN | pulso ϱ || **17** sibi LNWR || **19** tam SN || **20** effecit σ | ut dum π ut σ || **21** quae W^1ϱT | pertinere σπ -tingere Wϱ || **22** demonstravimus (monstr- σ) *i. 3, 66, 6* | dextrum σ | cornu σWπ || **23** loci *om.* N | quaerere SN | castrorum quod σ || **24** quod ω quam *Dav. intellego* quodcum *similiter ac* quodsi || **25** esse (*pro* esset) S | coniuncta β | prorutis *Ciacc.* proutis S pro ut is (his WϱT) β positis LN || **27** eas β eo σ

III 69. Interim Pompeius hac satis longa interiecta 1 mora et re nuntiata v legiones ab opere deductas subsidio suis duxit. eodemque tempore equitatus eius nostris equitibus adpropinquabat, et acies instructa a nostris, 5 qui castra occupaverant, cernebatur, omniaque sunt subito mutata. Pompeiana legio celeris spe subsidii con- 2 firmata ab decumana porta resistere conabatur atque ultro in nostros impetum faciebat. equitatus Caesaris, quod angusto itinere per aggeres ascendebat, receptui 10 suo timens initium fugae faciebat. dextrum cornu, quod 3 erat a sinistro seclusum, terrore equitum animadverso, ne intra munitionem opprimeretur, ea parte, quam proruerat, sese recipiebat, ac plerique ex his, ne in angustias inciderent, x pedum munitione se in fossas praecipita- 15 bant, primisque oppressis reliqui per horum corpora salutem sibi atque exitum pariebant. sinistro cornu 4 milites cum ex vallo Pompeium adesse et suos fugere cernerent, veriti ne angustiis intercluderentur, cum extra et intus hostem haberent, eodem quo venerant receptu 20 sibi consulebant, omniaque erant tumultus timoris fugae plena, adeo ut, cum Caesar signa fugientium manu prenderet et consistere iuberet, alii dimissis equis eundem cursum confugerent, alii ex metu etiam signa dimitterent, neque quisquam omnino consisteret.

25 III 70. His tantis malis haec subsidia succurrebant, 1 quominus omnis deleretur exercitus, quod Pompeius insidias timens, credo quod haec praeter spem acciderant eius qui paulo ante ex castris fugientis suos conspexerat, munitionibus adpropinquare aliquamdiu non audebat, 30 equitesque eius angustiis atque his a Caesaris militibus

2 V legiones ... deductas *Nipp.* ·V· legione (-nem LWϱ) ... deducta ω ‖ 6 legio pompeiana π | celeris *Faern.* -ri ω ‖ 7 decimana σW | conabatur *Steph.* conatur ω ‖ 8 ultra T ‖ 9 ascenderat *Ciacc.* ‖ 10 tenens σ ‖ 12 ea *Faern.* ex ω | proruerat *Ciacc.* -bat ω ‖ 13 at N ‖ 14 ⟨de⟩ X *Oehler* | munitione *Nipp.* -nis (-nes T[1]) ω | praecipitabant *Man.* -tant ω ‖ 16 sinistri V ‖ 19 et *om.* T | receptu R[c] -tui ω ⟨itineri⟩ receptu ⟨us⟩i *Schiller* ‖ 21 plena L[2]N[2]WRV plenum σUT | *post* cum *lac. stat. Meu.* | Caesar *om.* σ ‖ 22 eondem S eodem N ‖ 23 amitterent W ‖ 24 consisterc σT ‖ 25 is σ | haec β ex σ *del.* N[2] ‖ 30 angustiis *Nipp.* angustis portis ω a. spatiis *Bue.* *(displicet pluralis)*

2 occupatis, ad insequendum tardabantur. ita parvae res magnum in utramque partem momentum habuerunt. munitiones enim a castris ad flumen perductae expugnatis iam castris Pompei prope iam expeditam Caesaris victoriam interpellaverunt, eadem res celeritate insequen- 5 tium tardata nostris salutem attulit.

1 III 71. Duobus his unius diei proeliis Caesar desideravit milites DCCCCLX et notos equites Romanos [Felginatem] Tuticanum Gallum senatoris filium, C. Felginatem Placentia, A. Granium Puteolis, M. Sacrativirum 10 Capua, tribunos militum quinque et centuriones XXXII. 2 sed horum omnium pars magna in fossis munitionibusque et fluminis ripis oppressa suorum in terrore ac fuga sine ullo vulnere interiit; signaque sunt militaria amissa 3 XXXII. Pompeius eo proelio imperator est appellatus. hoc 15 nomen obtinuit atque ita se postea salutari passus, sed ⟨neque⟩ in litteris adscribere est solitus, neque in fasci- 4 bus insignia laureae praetulit. at Labienus cum ab eo impetravisset, ut sibi captivos tradi iuberet, omnis productos ostentationis, ut videbatur, causa, quo maior 20 perfugae fides haberetur, commilitones appellans et magna verborum contumelia interrogans, solerentne veterani milites fugere, in omnium conspectu interfecit.

1 III 72. His rebus tantum fiduciae ac spiritus Pompeianis accessit, ut non de ratione belli cogitarent, sed 25 2 vicisse iam sibi viderentur. non illi paucitatem nostro-

3 ad (*pro* a) T | ad flumen *om.* N | perductae (-tis R[1]) β pro- σ || **4** prope iam *Vo.* propriam ω | expeditamque T exploratam *R Schn.* | interp. vict. N || **5** eodem S || **7** caesaris WϱT || **8** felginatem LN fleg- S flecmatem β *del. Nipp.* || **9** felginatem σ flegmatem β, *cf. Guil. Schulze,* Zur Gesch. der lat. Eigennamen 1904, 529 adn. 11* || **10** agranium σπϱ agranum W | *de nomine* Sacrativir *cf. F. Münzer RE IA 1674, 30* || **11** tr. (trib. W) mil. Sβ tr. pl. L tr. ī N | quinque *AKl.* L (*om.* π) ω; *de errore librarii cf. Gall. 1,53,1* || **13** -que *om.* σ | in *om.* σ || **14** *post* vulnere *spatium XXX litt. in* U | interit ϱT || **16** nomen ω non *Bue., cf. Barwick p. 140* | passus ⟨est⟩ *edd. vett.* || **17** ⟨neque⟩ in litteris adscribere *R. Mueller* in l. quas (prae- *Ramorino*) scribere ω, *cf. tamen praef. p. XVII* || **18** at σ ad β | labienum β || **19** omnes σπ | productos *Steph.* -que ductos σ reductos β || **21** commilitonis S || **23** conspectum U | interficit σ || **26** sibi *om.* π

rum militum, non iniquitatem loci atque angustias prae-
occupatis castris et ancipitem terrorem intra extraque
munitiones, non abscisum in duas partes exercitum, cum
altera alteri auxilium ferre non posset, causae fuisse
5 cogitabant. non ad haec addebant non [ex] concursu 3
acri facto, non proelio dimicatum, sibique ipsos multitu-
dine atque angustiis maius attulisse detrimentum quam
ab hoste accepissent. non denique communis belli casus 4
recordabantur, quam parvulae saepe causae vel falsae
10 suspicionis vel terroris repentini vel obiectae religionis
magna detrimenta intulissent, quotiens vel ducis vitio
vel culpa tribuni in exercitu esset offensum. sed proinde
ac si virtute vicissent neque ulla commutatio rerum
posset accidere, per orbem terrarum fama ac litteris
15 victoriam eius diei concelebrabant.

III 73. Caesar ab superioribus consiliis depulsus om- 1
nem sibi commutandam belli rationem existimavit. itaque 2
uno tempore praesidiis omnibus deductis et oppugna-
tione dimissa coactoque in unum locum exercitu con-
20 tionem apud milites habuit hortatusque est, ne ea quae
accidissent graviter ferrent, neve his rebus terrerentur,
multisque secundis proeliis unum adversum et id me-
diocre opponerent. habendam fortunae gratiam, quod 3
Italiam sine aliquo vulnere cepissent, quod duas Hispa-
25 nias bellicosissimorum hominum peritissimis atque exer-
citatissimis ducibus pacavissent, quod finitimas frumen-
tariasque provincias in potestatem redegissent. denique
recordari debere, qua felicitate inter medias hostium
classes oppletis non solum portibus, sed etiam litoribus
30 omnes incolumes essent transportati. si non omnia ca- 4

1 atque in π || 4 altera R alter *ceteri codd.* | auxilio S | causae ω causas calamitatis *H. J. Mueller* || 5 *del. Morus* || 6 acri *ed. pr.* agri ω | ipsis N || 7 angustis V -tias U^1 || 8 communi ST | 9 quam β quorum σ || 10 suspiciones σV | terrores V | legionis LN^2 || 12 exercitum WϱT || 15 concelebrant W^1R^1V || 16 a Wπ || 17 communitandam V adminut- SN immut- L || 19 exercitum ST^1V || 22 multasque S -taque LN || 24 recepissent R || 28 felicitate $\sigma U^1 \pi$ facilitate $WRU^{1var.}$ || 29 littoribus Wπ || 30 transportati si non W^2 t. sin $\sigma W^1 V$ -tis in ϱ -ti is in T

derent secunda, fortunam esse industria sublevandam.
quod esset acceptum detrimenti, cuiusvis potius quam
5 suae culpae debere tribui. locum se aecum ad dimicandum dedisse, potitum se esse hostium castris, expulisse ac superasse pugnantes. sed sive ipsorum perturbatio sive error aliquis sive etiam fortuna partam iam praesentemque victoriam interpellavisset, dandam omnibus operam, ut acceptum incommodum virtute sarciretur. 6 quod si esset factum, * * * * * * * ut detrimentum in bonum verteret, uti ad Gergoviam accidisset, atque ei, qui ante dimicare timuissent, ultro se proelio offerrent.

1 III 74. Hac habita contione nonnullos signiferos 2 ignominia notavit ac loco movit. exercitui quidem omni tantus incessit ex incommodo dolor tantumque studium infamiae sarciendae, ut nemo aut tribuni aut centurionis imperium desideraret et sibi quisque etiam poenae loco graviores inponeret labores simulque omnes arderent cupiditate pugnandi, cum superioris etiam ordinis nonnulli ratione permoti manendum eo loco et rem proelio 3 committendam existimarent. contra ea Caesar neque satis militibus perterritis confidebat spatiumque interponendum ad recreandos animos putabat, relictisque munitionibus magnopere rei frumentariae timebat.

1 III 75. Itaque nulla interposita mora sauciorum modo et aegrorum habita ratione impedimenta omnia silentio prima nocte ex castris Apolloniam praemisit ac conquiescere ante iter confectum vetuit. his una legio missa 2 praesidio est. his explicitis rebus duas in castris legiones retinuit, reliquas de quarta vigilia compluribus portis eductas eodem itinere praemisit parvoque spatio inter-

1 fortuna σW[1]ϱT | esset σ | industriam Wϱ | sublevanda σT || **2** quid S || **3** se aequum *Vict.* secum (se eis V) ω || **4** potis esse SN potitos esse L || **6** terror σ | aliqui UT | fortunae SN | partem π || **9** ⟨adiuvante fortuna se facturum⟩ *e. g. Bue.* | ut *om.* W | ut ... verteret *ante* atque ei V || **10** gorgoviam W | contigisset V | eis LN *om.* V || **13** monuit T || **15** centuriones β || **16** loco poenae N || **17** inponeret graviores N || **18** cupiditate (in c. T) pugnandi β p. c. σ | nonnulla W || **22** -que *om.* Sβ || **25** impedimenta *om.* $\pi\varrho$ | omni Wϱ || **26** ac ϱ et W haec $\sigma\pi$ *quod defendit Kal. p. 76* || **27** effectum V fectum W

misso, ut et militare institutum servaretur et quam
serissime eius profectio cognosceretur, conclamari iussit,
statimque egressus et novissimum agmen consecutus
celeriter ex conspectu castrorum discessit. neque vero 3
5 Pompeius cognito consilio eius moram ullam ad in-
sequendum intulit, sed eadem spectans, si itinere im-
pedito perterritos deprehendere posset, exercitum e
castris eduxit equitatumque praemisit ad novissimum
agmen demorandum, neque consequi potuit, quod mul-
10 tum expedito itinere antecesserat Caesar. sed cum ven- 4
tum esset ad flumen Genusum, quod ripis erat inpedi-
tis, consecutus equitatus novissimos proelio detinebat.
huic suos Caesar equites opposuit expeditosque ante- 5
signanos admiscuit cccc, qui tantum profecerunt, ut
15 equestri proelio commisso pellerent omnes compluresque
interficerent ipsique incolumes se ad agmen reciperent.

III 76. Confecto iusto itinere eius diei quod propo- 1
suerat Caesar, traductoque exercitu flumen Genusum
veteribus suis castris contra Asparagium consedit mili-
20 tesque omnes intra vallum castrorum continuit equi-
tatumque per causam pabulandi emissum confestim
decumana porta in castra se recipere iussit. simili ratione 2
Pompeius confecto eius diei itinere in suis veteribus
castris ad Asparagium consedit. eius milites, quod ab 3
25 opere integris munitionibus vacabant, alii lignandi
pabulandique causa longius progrediebantur, alii, quod
subito consilium profectionis ceperant magna parte
impedimentorum et sarcinarum relicta ad haec repetenda
invitati propinquitate superiorum castrorum depositis
30 in contubernio armis vallum relinquebant. quibus ad 4

1 et *prius om.* N || 2 serissime *Scal.* suetissime ω quietissima *Bue.* suetissima *Fa.* || 6 eodem *Hofmann; intellego* eādem | impedito LN impeditos β impedimentos S || 7 perterritos *om.* V | deprendere SNW || 10 expedimento W[1]UT || 12 novissimo T[2] || 13 suis S | ante signa N || 16 -que *om.* U || 17 quod proposuerat *del. Meu., intellego* proposuerat *militibus* || 18 traductique T || 19 in castris WϱV | ad (*pro* contra) T || 20 vallum *om.* T || 22 decimana σT || 24 eiusque N || 25 alii . . . progrediebantur *om.* W || 26 -que *om.* U | aliquod (-ot V) πϱ alii quid W[1] alii qui W[2]

sequendum impeditis, Caesar quod fore providerat, meridiano fere tempore signo profectionis dato exercitum educit duplicatoque eius diei itinere VIII milia passuum ex eo loco procedit. quod facere Pompeius discessu militum non potuit. 5

1 III 77. Postero die Caesar similiter praemissis prima nocte impedimentis de quarta vigilia ipse egreditur, ut siqua esset imposita dimicandi necessitas, subitum casum expedito exercitu subiret. hoc idem reliquis fecit
2 diebus. quibus rebus perfectum est, ut altissimis flu- 10 minibus atque impeditissimis itineribus nullum accipe-
3 ret incommodum. Pompeius enim primi diei mora inlata et reliquorum dierum frustra labore suscepto cum se magnis itineribus extenderet et praegressos consequi cuperet, quarta die finem sequendi fecit atque aliud 15 sibi consilium capiendum existimavit.

1 III 78. Caesari ad saucios deponendos, stipendium exercitui dandum, socios confirmandos, praesidium ur-
2 bibus relinquendum necesse erat adire Apolloniam. sed his rebus tantum temporis tribuit, quantum erat pro- 20 peranti necesse. timens Domitio, ne adventu Pompei praeoccuparetur, ad eum omni celeritate et studio in-
3 citatus ferebatur. totius autem rei consilium his rationibus explicabat, ut si Pompeius eodem contenderet, abductum illum a mari atque ab iis copiis quas Dyr- 25 rachii comparaverat, [frumento ac commeatu] abstractum pari condicione belli secum decertare cogeret; si in Italiam transiret, coniuncto exercitu cum Domitio per Illyricum Italiae subsidio proficisceretur; si Apolloniam Oricumque obpugnare et se omni maritima 30 ora excludere conaretur, obsesso Scipione necessario
4 illum suis auxilium ferre cogeret. itaque praemissis nuntiis ad Cn. Domitium Caesar scripsit et quid fieri

1 quod fore providerat Caesar *Meu.* | provideret **W** || 4 passum **STW** pass̃ ϱ || 6 similiter *om.* **N** || 9 exercitus **T** || 12 enim *om.* π || 15 quarto *Morus* || 17 Caesar σ || 19 ire π || 22 ad eum *om.* σ | omne **T** || 25 his ω || 26 *del.* *RSchn.* | ac **W**ϱ a $\sigma\pi$ || 28 transire **S**$\pi\varrho$ || 30 oppugnaret **LN** expugnare **V** | se *Ald.* si ω | omnia **N** |arituma **SWT** || 33 caesari (-rei **V**) π | fieret (*pro* fieri vellet) **N**

vellet ostendit praesidioque Apolloniae cohortibus IIII,
Lissi una, III Orici relictis quique erant ex vulneribus
aegri depositis per Epirum atque Athamaniam iter
facere coepit. Pompeius quoque de Caesaris consilio 5
5 coniectura iudicans ad Scipionem properandum sibi
existimabat, si Caesar iter illo haberet, ut subsidium
Scipioni ferret, si ab ora maritima Oricoque discedere
nollet, quod legiones equitatumque ex Italia expecta-
ret, ipse ut omnibus copiis Domitium adgrederetur.

10 III 79. His de causis uterque eorum celeritati stude- 1
bat, et suis ut esset auxilio, ⟨et⟩ ad opprimendos ad-
versarios ne occasioni temporis deesset. sed Caesarem 2
Apollonia a derecto itinere averterat; Pompeius per
Candaviam iter in Macedoniam expeditum habebat.
15 accessit etiam ex improviso aliud incommodum, quod 3
Domitius ⟨cum⟩ dies complures castris Scipionis cas-
tra conlata habuisset, rei frumentariae causa ab eo
discesserat et Heracliam Senticam quae est subiecta
Candaviae, iter fecerat, ut ipsa fortuna illum obicere
20 Pompeio videretur. haec ad id tempus Caesar igno-
rabat. simul a Pompeio litteris per omnes provincias 4
civitatesque dimissis de proelio ad Dyrrachium facto
elatius inflatiusque multo, quam res erat gesta, fama
percrebruerat pulsum fugere Caesarem paene omnibus
25 copiis amissis. haec itinera infesta reddiderat, haec
civitates nonnullas ab eius amicitia avertebat. quibus 5
accidit rebus, ut pluribus dimissi itineribus a Caesare
ad Domitium et a Domitio ad Caesarem nulla ratione

1 cohortibus *ed. pr.* -tium ω || **3** Athamaniam *Drumann* acarnaniam (acarniam LT acha- V) ω, *cf. Plut. Pomp. 66, 2 ἐβάδιζε δι' Ἀθαμάνων εἰς Θεσσαλίαν* || **5** coniecturam σ | sibi *om.* U || **7** scipione W¹ |arituma SWT | Oricoque *Nipp.* coryciaque (*vel* -ric-; -oque V) β macoritiaque (*vel* -ry-) σ || **8** expectaret LW spectaret SNπϱ || **9** et ipse W || **11** *add. Ald.* || **12** occasione WT -sio σ || **13** derecto (di- RVW²) β recto σ | adverterat U || **15** etiam σWϱV autem T || **16** *add. Paul* || **18** Senticam . . . Candaviae *del. Lange, cf. C. St. p. 54* || **22** demissis ϱT | de L *om. ceteri codd.* || **23** elatius *Ciacc.* latius ω || **24** percrebuerat LNUT || **25** amissis copiis S amissis LN | crediderat S || **27** in (*pro* ut)T | plurimis (-mi L) σ | dimissi *Rhellicanus* -is ω

6 iter conficere possent. sed Allobroges, Roucilli atque
Aeci familiares, quos perfugisse ad Pompeium demon-
stravimus, conspicati in itinere exploratores Domiti,
seu pristina sua consuetudine, quod una in Gallia bella
gesserant, seu gloria elati, cuncta, ut erant acta, ex- 5
posuerunt et Caesaris profectionem, adventum Pompei
7 docuerunt. a quibus Domitius certior factus vix III
horarum spatio antecedens hostium beneficio pericu-
lum vitavit et ad Aeginium, quod est obiectum oppo-
situmque Thessaliae, Caesari venienti occurrit. 10

1 III 80. Coniuncto exercitu Caesar Gomphos pervenit,
quod est oppidum primum Thessaliae venientibus ab
Epiro. quae gens paucis ante mensibus ultro ad Cae-
sarem legatos miserat, ut suis omnibus fecultatibus
2 uteretur, praesidiumque ab eo militum petierat. sed 15
eo fama iam praecurrerat, quam supra docuimus, de
3 proelio Dyrrachino, quod multis auxerat partibus. ita-
que Androsthenes, praetor Thessaliae, cum se victo-
riae Pompei comitem esse mallet quam socium Cae-
saris in rebus adversis, omnem ex agris multitudinem 20
servorum ac liberorum in oppidum cogit portasque
praecludit et ad Scipionem Pompeiumque nuntios mit-
tit, ut sibi subsidio veniant: se confidere munitionibus
oppidi, si celeriter succurratur; longinquam oppugna-
4 tionem sustinere non posse. Scipio discessu exercituum 25
ab Dyrrachio cognito Larisam legiones adduxerat;
5 Pompeius nondum Thessaliae adpropinquabat. Caesar
castris munitis scalas musculosque ad repentinam op-
6 pugnationem fieri et crates parari iussit. quibus rebus
effectis cohortatus milites docuit, quantum usum habe- 30
ret ad sublevandam omnium rerum inopiam potiri op-
pido pleno atque opulento, simul reliquis civitatibus

1 conficere iter **N** | roucilli ς rouici (rogilli **V**) ω || **2** egi **V** eti **L**$\mathbf{N^1}$ eius $\mathbf{N^2}$ | demonstravimus *i. 3, 59, 1* || **3** in **L** *om.* **SN**β || **9** ab-iectum **SN** adiectum *Mdv.* | prepositumque **W** app- *Mdv. cf. C. St. p. 55* || **11** gonphos (-fos **R**) β gimphos (gy- **L**) σ || **14** ut β tot σ || **16** praecucurrerat $\mathbf{U^2}$**RV** | supra *i. 3, 79, 4* || **17** auxerant β || **18** an-drostenes ω || **19** Caesaris *om.* σ || **24** succurrat **S** -rant **LN** || **25** exercituum $\mathbf{W^2}$**V** -tum $\mathbf{W^1}$**UT** -tus σ**R** || **26** a ϱ ad **T** | la-rissam **V** || **31** sublevandum **U**

huius urbis exemplo inferre terrorem et id fieri celeriter, priusquam auxilia concurrerent. 7 itaque usus singulari militum studio eodem quo venerat die post horam nonam oppidum altissimis moenibus oppugnare 5 adgressus ante solis occasum expugnavit et ad diripiendum militibus concessit statimque ab oppido castra movit et Metropolim venit, sic ut nuntios expugnati oppidi famamque antecederet.

III 81. 1 Metropolitae primum eodem usi consilio, isdem 10 permoti rumoribus portas clauserunt murosque armatis compleverunt, sed postea casu civitatis Gomphensis cognito ex captivis, quos Caesar ad murum producendos curaverat, portas aperuerunt. 2 quibus diligentissime conservatis, conlata fortuna Metropolitum cum casu Gom- 15 phensium nulla Thessaliae fuit civitas praeter Larisaeos, qui magnis exercitibus Scipionis tenebantur, quin Caesari parerent atque imperata facerent. 3 ille idoneum locum in agris nactus ⟨ad frumentorum commeatus⟩, quae prope iam matura erant, ibi adventum expectare Pompei eoque 20 omnem belli rationem conferre constituit.

III 82. 1 Pompeius paucis post diebus in Thessaliam pervenit contionatusque apud cunctum exercitum suis agit gratias, Scipionis milites cohortatur, ut parta iam victoria praedae ac praemiorum velint esse participes, 25 receptisque omnibus in una castra legionibus suum cum Scipione honorem partitur classicumque apud eum cani et alterum illi iubet praetorium tendi. 2 auctis copiis Pompei duobusque magnis exercitibus coniunctis pristina omnium confirmatur opinio et spes victoriae augetur, 30 adeo ut, quidquid intercederet temporis, id morari reditum in Italiam videretur, et siquando quid Pompeius tardius aut consideratius faceret, unius esse negotium

1 inferri *Meu.* || 7 ut *om.* ST | nuntius σπϱ || 8 famaque σ famam V || 9 primo T^1 | iisdem LN hisdem SR || 11 Gomphensis *Ciacc.* comprensis SNW^1 -sae L -pressis ϱT -presse V *del.* W^2 || 14 gymphensium L gomfensium ven̄ T || 15 larisseos V larisam eos ϱ || 16 exercitibus ω coerciti manibus *Meu. cf. C. St. p. 267* | tenebantur *om.* N || 17 pareret *et* faceret *edd. vett. constructione κατὰ σύνεσιν non agnita* || 18 *add. Bue. aliter F. Stählin, Bay. Bl. f. d. Gymn. 67 (1931), 5* | que WR || 19 erat SWU^2R || 21 paucis *om.* SN || 23 cohortatus N

diei, sed illum delectari imperio et consulares praetorios-
3 que servorum habere numero dicerent. iamque inter se
palam de imperiis ac de sacerdotiis contendebant in an-
nosque consulatum definiebant, alii domos bonaque eorum,
4 qui in castris erat Caesaris, petebant; magnaque inter 5
eos in consilio fuit controversia, oporteretne Lucili Hirri,
quod is a Pompeio ad Parthos missus esset, proximis
comitiis praetoriis absentis rationem haberi, cum eius
necessarii fidem implorarent Pompei, praestaret, quod
proficiscenti recepisset, ne per eius auctoritatem de- 10
ceptus videretur, reliqui, in labore pari ac periculo ne
unus omnes antecederet, recusarent.

1 III 83. Iam de sacerdotio Caesaris Domitius, Scipio
Spintherque Lentulus cotidianis contentionibus ad gra-
vissimas verborum contumelias palam descenderunt, 15
cum Lentulus aetatis honorem ostentaret, Domitius ur-
banam gratiam dignitatemque iactaret, Scipio adfini-
2 tate Pompei confideret. postulavit etiam L. Afranium
proditionis exercitus Acutius Rufus apud Pompeium,
quod ⟨neglegenter bellum⟩ gestum in Hispania diceret. 20
3 et L. Domitius in consilio dixit placere sibi bello con-
fecto ternas tabellas dari ad iudicandum iis qui ordinis
essent senatorii belloque una cum ipsis interfuissent,
sententiasque de singulis ferrent, qui Romae reman-
sissent quique intra praesidia Pompei fuissent neque 25
operam in re militari praestitissent: unam fore tabel-
lam, qui liberandos omni periculo censerent, alteram,
qui capitis damnarent, tertiam, qui pecunia multarent.
4 postremo omnes aut de honoribus suis aut de praemiis
pecuniae aut de persequendis inimicitiis agebant, neque, 30

3 imperiis *Paul* praemiis ω provinciis *Kraff.* | de *alt. om.* σU^{1}V | **4** aliique σ || **6** Lucilii Hirri *Nipp.* luci hirci β lurrichi σ || **7** arthos W^{1}ϱT | proximitiis S promitiis N || **8** cum eius σπϱ cuius W || **10** precepisset W^{2}V || **17** affinitatem T -ti V || **19** actius Wϱ || **20** *add. AKl.* ⟨bellum male⟩ gestum *H. A. Koch;* quod ... diceret *del. Paul* || **22** his σWV is T || **27** qui (in N) ... qui (in SW^{1}ϱ) ... qui (*sc.* eorum qui) ω *similiter Sall. Iug. 35, 6* unus ex eo numero qui ... parati erant. *aliter Postgate, Class. Rev. 30 (1916), 189* qua ... qua ... qua *Paul* || **28** pecuniam σW^{1}RT || **30** inimicis σ | neque *Meu.* ne SNW^{1}ϱT nec LW^{1}V

quibus rationibus superare possent, sed quemadmodum
uti victoria deberent, cogitabant.

III 84. Re frumentaria praeparata confirmatisque mi- 1
litibus et satis longo spatio temporis a Dyrrachinis
5 proeliis intermisso, quo satis perspectum habere ⟨Cae-
sar animum⟩ militum videretur, temptandum existi-
mavit, quidnam Pompeius propositi aut voluntatis ad
dimicandum haberet. itaque exercitum ex castris edu- 2
xit aciemque instruxit, primum suis locis pauloque a
10 castris Pompei longius, continentibus vero diebus, ut
progrederetur a castris suis collibusque Pompeianis
aciem subiceret. quae res in dies confirmatiorem eius
exercitum efficiebat. superius tamen institutum in 3
equitibus, quod demonstravimus, servabat, ut quoniam
15 numero multis partibus esset inferior, adulescentes
atque expeditos ex antesignanis electis [milites] ad
pernicitatem armis inter equites proeliari iuberet, qui
cotidiana consuetudine usum quoque eius generis proe-
liorum perciperent. his erat rebus effectum, ut equitum 4
20 mille etiam apertioribus locis VII milium Pompeianorum
inpetum, cum adesset usus, sustinere auderent, neque
magnopere eorum multitudine terrerentur. namque etiam 5
per eos dies proelium secundum equestre fecit atque
unum Allobrogem ex duobus, quos perfugisse ad Pom-
25 peium supra docuimus, cum quibusdam interfecit.

III 85. Pompeius, qui castra in colle habebat, ad in- 1
fimas radices montis aciem instruebat, semper, ut vide-
batur, expectans, si iniquis locis Caesar se subiceret.
⟨Caesar⟩ nulla ratione ad pugnam elici posse Pompeium 2
30 existimans hanc sibi commodissimam belli rationem

2 debebant N || 3 et confirmatis N || 5 intermissi T | *add.* ς *Bue.* *malim* mil. animum Caes.; militem (*pro* militum) *Fa.* || 6 caesar *super* existimavit W[c] || 7 quod nam U | ac N || 8 exercitum ex (e S) castris σ ex c. e. β || 9 primum LN -mus SWϱV -mo T || 11 a *om.* W || 14 demonstravimus *i. 3, 75, 5* || 16 *del. Nipp.* milites electis *R. Menge* electos mutatis *Mdv.* || 17 iubet σπ || 19 perceperant *Nitsche* | equi-tes W[c] || 20 ·VIII· LN | milium *om.* N || 21 esset *Meu.* | tempus (*pro* usus) N[1] || 24 unum σ uncum W[1]ϱT vincum W[c] egum V Aecum *Ho.* || 25 supra *i. 3, 59, 1 sq.* || 26 quia σ | habita *ex* -tat W[c] || 28 *post* locis *III litt. spatium in* L | se subiceret *om.* σ || 29 *add.* W[c] | eligi T

iudicavit, uti castra ex eo loco moveret semperque esset in itineribus, haec spectans, ut movendis castris pluribusque adeundis locis commodiore re frumentaria uteretur, simulque in itinere ut aliquam occasionem dimicandi nancisceretur et insolitum ad laborem Pompei 5
3 exercitum cotidianis itineribus defatigaret. his constitutis rebus, signo iam profectionis dato tabernaculisque detensis animum adversum est paulo ante extra cotidianam consuetudinem longius a vallo esse aciem Pompei progressam, ut non iniquo loco posse dimicari 10
4 videretur. tum Caesar apud suos, cum iam esset agmen in portis, 'differendum est' inquit 'iter in praesentia nobis et de proelio cogitandum, sicut semper depoposcimus. animo simus ad dimicandum parati; non facile occasionem postea reperiemus.' confestimque expeditas 15 copias educit.

1 III 86. Pompeius quoque, ut postea cognitum est, suorum omnium hortatu statuerat proelio decertare. namque etiam in consilio superioribus diebus dixerat, priusquam concurrerent acies, fore uti exercitus Cae- 20
2 saris pelleretur. id cum essent plerique admirati, 'scio me' inquit 'paene incredibilem rem polliceri; sed rationem consilii mei accipite, quo firmiore animo ⟨ad⟩
3 proelium prodeatis. persuasi equitibus nostris, idque mihi facturos confirmaverunt, ut cum propius sit ac- 25 cessum, dextrum Caesaris cornu ab latere aperto adgrederentur et circumventa a tergo acie prius perturbatum exercitum pellerent, quam a nobis telum in
4 hostem iaceretur. ita sine periculo legionum et paene sine vulnere bellum conficiemus. id autem difficile non 30
5 est, cum tantum equitatu valeamus.' simul denuntiavit, et essent animo parati in posterum, et quoniam fieret

2 haec β hoc σ | spectans *Vasc.* sperans ω || 3 re frumentaria *Nipp.* fr. re (frumentarie re W[1] -ariae T) ω || 8 detentis U[1] | animadversum LNRV | consuetudinem cotidianam T || 11 tum V tunc *ceteri codd.* || 13 si ut $\pi\varrho$ || 14 simus *Man.* sumus β siuis σ || 19 diebus *om.* T || 21 pelleretur *om.* π || 23 *add. Meu.* ⟨in⟩ LW[2] || 24 proelio ϱ | in ibi (*pro* idque mihi) T || 25 facturus S -ri LN | sit ω esset *Paul* || 26 dextram S || 27 a LNV ab SWϱT | exturbatum N || 31 demum avit W[1] demum ait W[2] || 32 in proelium N | fieri V

dimicandi potestas, ut saepe rogitavissent, ne suam neu
reliquorum opinionem fallerent.

III 87. Hunc Labienus excepit, ut, cum Caesaris copias 1
despiceret, Pompei consilium summis laudibus efferret,
5 'noli' inquit 'existimare, Pompei, hunc esse exercitum,
qui Galliam Germaniamque devicerit. omnibus inter- 2
fui proeliis neque temere incognitam rem pronuntio.
perexigua pars illius exercitus superest; magna pars
deperiit, quod accidere tot proeliis fuit necesse, multos
10 autumni pestilentia in Italia consumpsit, multi domum
discesserunt, multi sunt relicti in continenti. an non ex- 3
audistis ex iis qui per causam valetudinis remanserunt,
cohortes esse Brundisii factas? hae copiae quas videtis, 4
ex dilectibus horum annorum in citeriore Gallia sunt
15 refectae, et plerique sunt ex coloniis Transpadanis. ac
tamen, quod fuit roboris, duobus proeliis Dyrrachinis
interiit.' haec cum dixisset, iuravit se nisi victorem in 5
castra non reversurum, reliquosque ut idem facerent hor-
tatus est. hoc laudans Pompeius idem iuravit; nec vero 6
20 ex reliquis fuit quisquam qui iurare dubitaret. haec cum 7
facta sunt in consilio, magna spe et laetitia omnium dis-
cessum est; ac iam animo victoriam praecipiebant, quod
de re tanta et a tam perito imperatore nihil frustra con-
firmari videbatur.

25 III 88. Caesar cum Pompei castris adpropinquasset, 1
ad hunc modum aciem eius instructam animum advertit:
erant in sinistro cornu legiones duae traditae a Caesare 2
initio dissensionis ex senatus consulto; quarum una
prima, altera tertia appellabatur. in eo loco ipse erat
30 Pompeius. mediam aciem Scipio cum legionibus Syriacis 3

1 rogitavissent *Morus* cog- ω aggitavissent *Gru.* | ne suam neu *Landgraf* ne usu manu (-nus R -nuque LN) ω || **6** proeliis interfui N || **7** pronuntiatio ϱ || **8** en superest σ || **11** continentia SNπ | audistis L || **12** his ω | valetudineis W -ne his ϱ || **14** dilectibus ς dilecti ϱT delictis W^1 delectis W^2V dilec SN^1 dilectu LN^3 | citeriori σ || **15** colonis SNWϱT | at LNU^2 || **21** sunt ω essent *ed. pr.* | tum f. sunt in c. magnaque *Mdv.* | et . . . victoriam (22) *om.* W || **22** et N | percipiebant σ ciebantur *ex* -ant W^2 || **23** a β de σ | et nihil T || **26** animadvertit LNV | **28** una *om.* σW^1ϱ

tenebat. Ciliciensis legio coniuncta cum cohortibus
Hispanis, quas traductas ab Afranio docuimus, in dextro
4 cornu erant conlocatae. has firmissimas se habere Pom-
peius existimabat. reliquas inter aciem mediam cor-
nuaque interiecerat numeroque cohortes cx expleverat. 5
5 haec erant milia xlv, evocatorum circiter duo, quae ex
beneficiariis superiorum exercituum ad eum convene-
rant; quae tota acie disperserat. reliquas cohortis vii
castris propinquisque castellis praesidio disposuerat.
6 dextrum cornu eius rivus quidam impeditis ripis mu- 10
niebat; quam ob causam cunctum equitatum, sagittarios
funditoresque omnes sinistro cornu obiecerat.

1 III 89. Caesar superius institutum servans x legionem
in dextro cornu, nonam in sinistro conlocaverat, tametsi
erat Dyrrachinis proeliis vehementer adtenuata, et huic 15
sic adiunxit octavam, ut paene unam ex duabus efficeret,
2 atque alteram alteri praesidio esse iusserat. cohortes in
acie lxxx constitutas habebat, quae summa erat milium
3 xxii; cohortes vii castris praesidio reliquerat. sinistro
cornu Antonium, dextro P. Sullam, mediae acie Cn. Do- 20
mitium praeposuerat. ipse contra Pompeium constitit.
4 simul iis rebus animadversis, quas demonstravimus,
timens ne a multitudine equitum dextrum cornu circum-
veniretur, celeriter ex tertia acie singulas cohortes
detraxit atque ex his quartam instituit equitatuique op- 25
posuit, et quid fieri vellet ostendit, monuitque eius diei
5 victoriam in earum cohortium virtute constare. simul

1 Ciliciensis *Lips.* cilicensis SWϱT ciciliensis V ciliensis LN | cum cohortibus *om.* ϱ || 2 ab Afranio *Ald.* ab aeranio (-ron- T) ω *om.* V | docuimus *haec in civ. nunc non leguntur* || 4 inter reliquas N | aciem mediam Wϱ acies mediam (-as V) π acies media σ || 5 interiecerant σT | expleverant σ || 6 numero mił ϱ | evotatorum S | qui N || 7 exercitum Wϱ | convenerant β -vert- σ *quod probat Kal. p. 80* || 9 in castris T || 12 obiecerat (*i. ante cornu collocaverat*) ω ad- *Meu.; recte Kue. confert Bell. Afr. 13, 2* equites dextro sinistroque cornu opponit || 13 legiones N^1 || 14 non iam T || 15 erant σπ | adtenuatae (*vel* att-) σπ | huic β hunc σ || 16 adiunxit Wϱ ad σπ | unam *om.* ϱ || 18 erat *om.* U || 19 VII *Moehring* II ω || 20 syllam *vel* si- ω | mediae acie *AKl.* media acie ω mediae aciei *Meu.* | Cn. . . . acie (24) *om.* T || 21 proposuerat σ || 22 his ω | animadversis rebus N | demonstravimus *i. 3, 88, 6* || 24 terna Wϱ

tertiae aciei totique exercitui imperavit, ne iniussu suo concurrerent; se cum id fieri vellet, vexillo signum daturum.

III 90. Exercitum cum militari more ad pugnam cohortaretur suaque in eum perpetui temporis officia praedicaret, in primis commemoravit testibus se militibus uti posse, quanto studio pacem petisset, quae per Vatinium in conloquiis, quae per Aulum Clodium cum Scipione egisset, quibus modis ad Oricum cum Libone de mittendis legatis contendisset. neque se umquam abuti militum sanguine neque rem publicam alterutro exercitu privare voluisse. hac habita oratione exposcentibus militibus et studio pugnae ardentibus tuba signum dedit.

III 91. Erat Crastinus evocatus in exercitu Caesaris, qui superiore anno apud eum primum pilum in legione x duxerat, vir singulari virtute. hic signo dato 'sequimini me' inquit 'manipulares mei qui fuistis, et vestro imperatori, quam constituistis, operam date. unum hoc proelium superest; quo confecto et ille suam dignitatem et nos nostram libertatem recuperabimus.' simul respiciens Caesarem 'faciam' inquit 'hodie, imperator, ut aut vivo mihi aut mortuo gratias agas.' haec cum dixisset, primus ex dextro cornu procucurrit atque eum electi milites circiter cxx voluntarii [eiusdem centuriae] sunt prosecuti.

III 92. Inter duas acies tantum erat relictum spatii, ut satis esset ad concursum utriusque exercitus. sed Pompeius suis praedixerat, ut Caesaris impetum exciperent neve se loco moverent aciemque eius distrahi paterentur; idque admonitu C. Triari fecisse dicebatur, ut primus excursus visque militum infringeretur aciesque distenderetur, atque in suis ordinibus dispositi dispersos ad-

1 totique exercitui *del. Novák prob., quibus verbis deletis* concurreret *servare licet* || 2 concurrerent L -et SNβ | se β sed σ || 5 perpetuum . . . officium T || 8 Clodium *Vasc.* claudium ω, *cf. 3, 57, 1. 5* || 9 dimittendis N || 12 privari N | voluisset SN || 16 singularis N | hic β hoc σ || 18 consuevistis *Ciacc.* || 21 mihi vivo N || 24 voluntariae Wϱ | *del. Froehlich* || 26 utrisque T || 27 ut σπ ne ut (*del.* -t W[c]) W ne ϱ | reciperent N || 28 neque ϱ | distrahit W[1] || 29 videbatur ϱ || 30 excursus (*sc. ex Caesaris acie*) ω, incursus *Meu.* | distenderentur N || 31 in *om.* σ | adorerentur (-orr- W[c]) Wϱ

3 orirentur; leviusque casura pila sperabat in loco retentis militibus, quam si ipsi immissis telis occurrissent, simul fore ut duplicato cursu Caesaris milites exanimarentur
4 et lassitudine conficerentur. quod nobis quidem nulla ratione factum a Pompeio videtur, propterea quod est quae- 5 dam animi incitatio atque alacritas naturaliter innata
5 omnibus, quae studio pugnae incenditur. hanc non reprimere, sed augere imperatores debent; neque frustra antiquitus institutum est, ut signa undique concinerent clamoremque universi tollerent; quibus rebus et hostes 10 terreri et suos incitari existimaverunt.

1 III 93. Sed nostri milites dato signo cum infestis pilis procucurrissent atque animum advertissent non concurri a Pompeianis, usu periti ac superioribus pugnis exercitati sua sponte cursum represserunt et ad medium fere 15 spatium constiterunt, ne consumptis viribus adpropinquarent, parvoque intermisso temporis spatio ac rursus renovato cursu pila miserunt, celeriterque, ut erat prae-
2 ceptum a Caesare, gladios strinxerunt. neque vero Pompeiani huic rei defuerunt. nam et tela missa exceperunt 20 et impetum legionum tulerunt et ordines conservaverunt
3 pilisque missis ad gladios redierunt. eodem tempore equites ab sinistro Pompei cornu, ut erat imperatum, universi procucurrerunt, omnisque multitudo sagittariorum
4 se profudit. quorum impetum noster equitatus non tulit, 25 sed paulum loco motus cessit, equitesque Pompei hoc acrius instare et se turmatim explicare aciemque nostram
5 a latere aperto circumire coeperunt. quod ubi Caesar

1 casura β cursura σ | pilas parebat T || **2** occucurrisset T || **3** fore β forte σ | Caesaris *om.* W | exanimarentur *Ald.* existimarentur (-rent R) ω || **4** et σ quod et β || **5** videretur π || **7** quae . . . incenditur β qui . . . incenduntur σ || **8** imperatore S[1] | debent S[2]β solebant σ || **12** signo dato σ | pilis *om.* ϱ || **13** procurrissent R | animadvertissent LNW | curri Wϱ || **15** cursum β se L *om.* SN *quod probat Hauler Wien. Stud. 26 (1904), 159* || **16** ne $\sigma\pi\varrho$ non W[1] ut non W[2] || **19** strixerunt π || **20** defuerant π || **21** ordines Wπ o. suos ϱ ordinem σ | conservarunt β servarunt *Meu.* || **22** milites (*pro* equites) N || **23** ut erat β intenti σ || **24** procurrerunt R || **26** paulum (-lo T[1]) β paula≡m S paulatim LN | pompeiani (*pro* pompei hoc) N

animum advertit, quartae aciei, quam instituerat sex
cohortium numero, dedit signum. illae celeriter procu- 6
currerunt infestisque signis tanta vi in Pompei equites
impetum fecerunt, ut eorum nemo consisteret, omnesque
5 conversi non solum loco excederent, sed protinus incitati
fuga montes altissimos peterent. quibus submotis omnes 7
sagittarii funditoresque destituti inermes sine praesidio
interfecti sunt. eodem impetu cohortes sinistrum cornu 8
pugnantibus etiamtum ac resistentibus in acie Pompeia-
10 nis circumierunt eosque a tergo sunt adorti.

III 94. Eodem tempore tertiam aciem Caesar quae 1
quieta fuerat et se ad id tempus loco tenuerat, pro-
currere iussit. ita cum recentes atque integri defessis 2
successissent, alii autem a tergo adorirentur, sustinere
15 Pompeiani non potuerunt atque universi terga verte-
runt. neque vero Caesarem fefellit quin ab iis cohor- 3
tibus, quae contra equitatum in quarta acie conlocatae
essent, initium victoriae oriretur, ut ipse in cohortandis
militibus pronuntiaverat. ab his enim primum equitatus 4
20 est pulsus, ab isdem factae caedes sagittariorum ac fun-
ditorum, ab isdem acies Pompeiana a sinistra parte [erat]
circumita atque initium fugae factum. sed Pompeius 5
ut equitatum suum pulsum vidit atque eam partem, cui
maxime confidebat, perterritam animadvertit, ⟨sibi⟩ aliis-

1 animadvertit σ | sex *Urs.* ex ω; *ex octo legionibus quod sex tantum cohortes detraxit Caesar, ita explico ut ex legionibus in sinistro cornu collocatis propter spatii longinquitatem nullam sumpsisse statuam. Front. Strat. 2, 3, 22 item* sex *certa coniectum restitutum videtur. cf. Plut. Pomp. 69, 2 Caes. 44, 2* || **2** cohortium numero σWϱ cohortibus π | signum dedit **N** | illi W^2 | procucurrunt **W** procucur|curr̃ **S** procucurrit **LN** || **4** omnisque **T** || **5** cederent *Ciacc.* || **7** inermes (*i. usu armorum privati*) *del. Paul* || **8** impetum **S** | sinistro σU^1 || **9** impugnantibus π oppugnantes W^c || **10** adortae *Meu., cf. Gall. 2, 23, 3* || **12** procurrere *ed. pr.* prae- **LNW** praecucurrere Sπϱ || **13** defessis successissent (susc- U) SLβ se defendissent **N** || **14** adorerentur W^1R^1 || **16** neque . . . factum (22) *del. Bentl.* | his ω || **17** conlocata **S** || **18** oreretur Wϱ || **20** iisdem **L** hisdem S✓ eisdem **N** || **21** *del. Vasc.* || **22** initium fugae factum ω; facere *hic est* ποιεῖν, *non* ποιεῖσθαι || **23** ut *om.* **N** | eam σWϱT maximam **V** || **24** maxime *om.* **V** | *add. AKl.* aliis ⟨quo⟩que *Fa.* *post* aliisque *add.* quam maxime Wϱ

que diffisus acie excessit protinusque se in castra equo contulit, et iis centurionibus, quos in statione ad praetoriam portam posuerat, clare, ut milites exaudirent, 'tuemini' inquit 'castra et defendite diligenter, siquid durius acciderit. ego reliquas portas circumeo et castro- 5
6 rum praesidia confirmo.' haec cum dixisset, se in praetorium contulit summae rei diffidens et tamen eventum expectans.

1 III 95. Caesar Pompeianis ex fuga intra vallum conpulsis nullum spatium perterritis dari oportere existi- 10 mans milites cohortatus est, ut beneficio fortunae uteren-
2 tur castraque oppugnarent. qui etsi magno aestu fatigati — nam ad meridiem res erat perducta — tamen ad omnem
3 laborem animo parati imperio paruerunt. castra a cohortibus, quae ibi praesidio erant relictae, industriose defen- 15 debantur, multo etiam acrius a Thracibus barbarisque au-
4 xiliis. nam qui acie refugerant milites, et animo perterriti et lassitudine confecti, missis plerique armis signisque militaribus magis de reliqua fuga quam de castrorum
5 defensione cogitabant. neque vero diutius, qui in vallo 20 constiterant, multitudinem telorum sustinere potuerunt, sed confecti vulneribus locum reliquerunt, protinusque omnes ducibus usi centurionibus tribunisque militum in altissimos montis, qui ad castra pertinebant, confugerunt. 25

1 III 96. In castris Pompei videre licuit trichilas structas, magnum argenti pondus expositum, recentibus caespitibus tabernacula constrata, Luci etiam Lentuli et nonnullorum tabernacula protecta hedera multaque praeterea, quae nimiam luxuriem et victoriae fiduciam desi- 30 gnarent, ut facile existimari posset nihil eos de eventu

1 diffisis SN | equo ⟨dimisso⟩ *Hartz* || **2** his ω || **3** portam *om.* π || **6** contulit (*pro* praesidia) W[1] *del.* W[c] || **9** pompeianis ex fuga βN[2] -nus et fugit S pompeianis fuga LN[1] | intra LV inter SNWϱT || **10** dari *Vasc.* dare ω || **11** militesque N[1] || **12** aestu fatigati WϱN[2] aestu π est σ || **14** a *om.* SN[1] || **15** industriose σ -strie β || **16** thracidibus S || **17** ⟨ex⟩ acie *Vasc.* || **24** montes σUT[1]V || **26** — *p. 147, 13 totum caput om.* LN[1] *spatio relicto* || **26** structas *Salmasius* stratas ω || **28** etiam Lentuli *om.* S || **29** -que *om.* W || **31** existimare S | adventu N

eius diei timuisse, qui non necessarias conquirerent voluptates. at hi miserrimo ac patientissimo exercitu Caesaris luxuriem obiciebant, cui semper omnia ad necessarium usum defuissent. Pompeius, iam cum intra vallum nostri versarentur, equum nactus detractis insignibus imperatoriis decumana porta se ex castris eiecit protinusque equo citato Larisam contendit. neque ibi constitit, sed eadem celeritate paucos suos ex fuga nactus nocturno itinere non intermisso comitatu equitum XXX ad mare pervenit navemque frumentariam conscendit, saepe, ut dicebatur, querens tantum se opinionem fefellisse, ut a quo genere hominum victoriam sperasset, ab eo initio fugae facto paene proditus videretur.

III 97. Caesar castris potitus a militibus contendit, ne in praeda occupati reliqui negotii gerendi facultatem dimitterent. qua re impetrata montem opere circummunire instituit. Pompeiani, quod is mons erat sine aqua, diffisi ei loco relicto monte universi iugis eius Larisam versus recipere coeperunt. qua re animadversa Caesar copias suas divisit partemque legionum in castris Pompei remanere iussit, partem in sua castra remisit, IIII secum legiones duxit commodioreque itinere Pompeianis occurrere coepit et progressus milia passuum VI aciem instruxit. qua re animadversa Pompeiani in quodam monte constiterunt. hunc montem flumen subluebat. Caesar milites cohortatus [est], etsi totius diei continenti labore erant confecti noxque iam suberat, tamen munitione flumen a monte seclusit, ne noctu aquari Pompeiani possent. quo perfecto opere illi de deditione missis legatis agere coeperunt. pauci ordinis senatorii, qui se cum iis coniunxerant, nocte fuga salutem petiverunt.

1 quin (*pro* qui non) N ‖ **2** at $N^2\beta$ ut S | patientissimo *Ald.* potent- ω | exercitui $W^c R^c$ ‖ **3** omnia semper N^2 ‖ **4** cum iam *Meu.* ‖ **6** imperatoriis W^2N^2 -ris ω | sed S ‖ **7** larissam $N^2\pi$ ‖ **8** natus S ‖ **11** se *om.* WN ‖ **14** *hinc redit* LN^1 ‖ **16** circummuniri ϱ ‖ **17** his SN^2U ab his N^1 ‖ **18** iugis *Wasse* iuris ω ‖ **19** larissam $W\pi$ lacrisam SN | ⟨se⟩ recipere *ed. pr. cf. 3, 46, 6* | re *ed. pr.* spe ω ‖ **23** accurrere N ‖ **26** *del. Vasc.* ‖ **27** labore suo T ‖ **28** munitionem π ‖ **29** quod SW^1 | *post* opere *spatium IX litt. in* L | de (*om.* T^1) deditione β deditionem σ ‖ **30** coeperunt σW^2 -rant β ‖ **31** is σ his β

1 III 98. Caesar prima luce omnes eos, qui in monte con-
sederant, ex superioribus locis in planitiem descendere
2 atque arma proicere iussit. quod ubi sine recusatione
fecerunt passisque palmis proiecti ad terram flentes ab
eo salutem petiverunt, consolatus consurgere iussit et 5
pauca apud eos de lenitate sua locutus, quo minore
essent timore, omnes conservavit militibusque suis com-
mendavit, nequi eorum violaretur, neuquid sui deside-
3 rarent. hac adhibita diligentia ex castris sibi legiones
alias occurrere et eas quas secum duxerat, invicem re- 10
quiescere atque in castra reverti iussit eodemque die La-
risam pervenit.

1 III 99. In eo proelio non amplius ducentos milites
desideravit, sed centuriones fortes viros circiter XXX
2 amisit. interfectus est etiam fortissime pugnans Cras- 15
tinus, cuius mentionem supra fecimus, gladio in os
3 adversum coniecto. neque id fuit falsum, quod ille in
pugnam proficiscens dixerat. sic enim Caesar existi-
mabat eo proelio excellentissimam virtutem Crastini
4 fuisse optimeque eum de se meritum iudicabat. ex Pom- 20
peiano exercitu circiter milia XV cecidisse videbantur,
sed in deditionem venerunt amplius milia XXIIII — nam-
que etiam cohortes, quae praesidio in castellis fuerant,
sese Sullae dediderunt — multi praeterea in finitimas
civitates refugerunt, signaque militaria ex proelio ad 25
5 Caesarem sunt relata CLXXX et aquilae VIIII. L. Domitius
ex castris in montem refugiens, cum vires eum lassi-
tudine defecissent, ab equitibus est interfectus.

1 III 100. Eodem tempore D. Laelius cum classe ad
Brundisium venit eademque ratione, qua factum a Li- 30
bone antea demonstravimus, insulam obiectam portui
2 Brundisino tenuit. similiter Vatinius, qui Brundisio

1 considerant S || **3** arma β ad terram (ad t. *sscr.* S) arma σ *e v. 4* | ubi β dubi S illi LN || **4** terram β palmam σ || **6** mansuetudine N || **7** iussit (*pro* commendavit) N || **8** nequid N | eorum (*pro* sui) N || **16** supra *i. 3, 91, 1* | -cimus ... dixe- (18) *om.* S | gladio ... dixerat *om.* LN || **24** syllae (*vel* si-) ω || **26** L. ... refugiens *om.* N | domitus L -tas S || **29** tempore domitius ... refugiens (*e v. 26*) N || **31** antea *i. 3, 23, 1* || **32** similiter ⟨ut tum Antonius⟩ *Nitsche* | vatinus σ

praeerat, tectis instructisque scaphis elicuit naves Laelianas atque ex his longius productam unam quinqueremem et minores duas in angustiis portus cepit, itemque per equites dispositos aqua prohibere classiarios
5 instituit. sed Laelius tempore anni commodiore usus ad 3 navigandum onerariis navibus Corcyra Dyrrachioque aquam suis subportabat neque a proposito deterrebatur neque ante proelium in Thessalia factum cognitum aut ignominia amissarum navium aut necessariarum rerum
10 inopia ex portu insulaque expelli potuit.

III 101. Isdem fere temporibus Cassius cum classe 1 Syrorum et Phoenicum et Cilicum in Siciliam venit, et cum esset Caesaris classis divisa in duas partes, dimidiae parti praeesset P. Sulpicius praetor ⟨ad⟩ Vibonem
15 [ad fretum], dimidiae M. Pomponius ad Messanam, prius Cassius ad Messanam navibus advolavit, quam Pomponius de eius adventu cognosceret, perturbatum- 2 que eum nactus nullis custodiis neque ordinibus certis, magno vento et secundo conpletas onerarias naves
20 taeda et pice et stuppa reliquisque rebus, quae sunt ad incendia, in Pomponianam classem immisit atque omnes naves incendit xxxv, e quibus erant xx constratae. tantusque eo facto timor incessit, ut cum esset 3 legio praesidio Messanae, vix oppidum defenderetur,
25 et nisi eo ipso tempore quidam nuntii de Caesaris victoria per dispositos equites essent adlati, existimabant plerique futurum fuisse, uti amitteretur. sed op- 4 portunissime nuntiis adlatis oppidum fuit defensum.

1 schaphis SNWπ | sequitur (*pro* elicuit) N || 2 quinque biremes (*om.* et) N || 4 -que *om.* N | classi. aqua proh. N || 5 anni β ans S ac LN || 6 corcysit S -si LN | drachio LN || 7 quam (*pro* aquam) N | supportabant L || 8 thessaliam σW[1]ϱ || 9 ignominiam ϱ || 10 a (*pro* ex) N || 11 hisdem L || 13 divissa S dimissa LN[1] || 14 parti parte (*hoc eras.*) L | *add. et del. Forch.* || 16 prius ... messanam *om.* π || 18 natus σ || 19 completis U[1] -tos W[1] impletas LN | naves et T[1] || 20 taedam N | et *alterum om.* W | stupa Rπ stuppam LN | reliquasque res N || 21 ad σπ apta ad Wϱ | Pomponianam *ed. pr.* pompeianam β pompeicenam σ || 22 constratae σπ rostratae R rost. constratae (con *del.* W[2]) WU || 26 per dispositos *om.* W || 27 esse N | ut R ut iam LN | admitteretur (amm- V) π

Cassiusque ad Sulpicianam inde classem profectus est Vibonem, adplicatisque nostri ad terram navibus [propter eundem timorem] pari atque antea ratione egerunt; Cassius secundum nanctus ventum onerarias naves ⟨in nostras naves⟩ circiter XL praeparatas ad 5 incendium immisit, et flamma ab utroque cornu com-
5 prensa naves sunt conbustae quinque. cumque ignis magnitudine venti latius serperet, milites, qui ex veteribus legionibus erant relicti praesidio navibus ex nu-
6 mero aegrorum, ignominiam non tulerunt, sed sua sponte 10 naves conscenderunt et a terra solverunt impetuque facto in Cassianam classem quinqueremes duas, in quarum altera erat Cassius, ceperunt, sed Cassius exceptus scapha
7 refugit; praeterea duae sunt depressae triremes. neque multo post de proelio facto in Thessalia cognitum est, ut 15 ipsis Pompeianis fides fieret; nam ante id tempus fingi a legatis amicisque Caesaris arbitrabantur. quibus rebus cognitis ex his locis Cassius cum classe discessit.

1 III 102. Caesar omnibus rebus relictis persequendum sibi Pompeium existimavit, quascumque in partes se 20 ex fuga recepisset, ne rursus copias comparare alias et bellum renovare posset, et quantumcumque itineris equitatu efficere poterat, cotidie progrediebatur legionemque unam minoribus itineribus subsequi iussit.
2 erat edictum Pompei nomine Amphipoli propositum, 25 uti omnes eius provinciae iuniores, Graeci civesque

1 -que *om.* N | *ut supra* β (*nisi quod* est *om.* V) inte cl. pr. est vibonem S v. pr. est inter cl. LN || 2 nostri *Oud.* -is ω || 3 *del. E. Hoffmann* || 4 cassiusque σ | egerunt Cassius *del. Nipp.* (*serrato* nostris *v. 2)* | nantus S nactus LNβ || 5 *add. Bue.* | circiter XL *ante* propter *transp. Nipp. locus nondum sanatus* || 6 misit N[1] | comprehensa L compressa β || 7 sunt *om.* $\sigma\pi$ | combustae naves V || 8 serperent W[1]ϱ || 10 exgrorum σ || 12 asianam σ | quinque remes S quinque biremes LN quinque remis β || 13 alter at N[1] | schafa SW schaphas T || 14 refugiit SW[1]U[2]RT | praeteriit T | depressae *Vasc.* deprensae SWUV deprehensae R depraesentae T captae LN || 15 thessaliam NR tessaliam L tessadiam S || 17 allegatis S | arbitrabatur T || 18 cassius ex his locis N || 20 quascumque in partes Wϱ quamcumque (qua- V) in partem (-te π) $\sigma\pi$ | se ex σW[2]π se ef W[1] ex ϱ || 21 reccepisset S || 25 editum N

Romani, iurandi causa convenirent. sed utrum aver- 3
tendae suspicionis causa Pompeius proposuisset, ut
quam ditutissime longioris fugae consilium occultaret,
an novis dilectibus, si nemo premeret, Macedoniam
5 tenere conaretur, existimari non poterat. ipse ad an- 4
coram una nocte constitit et vocatis ad se Amphipoli
hospitibus et pecunia ad necessarios sumptus conro-
gata cognitoque Caesaris adventu ex eo loco discessit
et Mytilenas paucis diebus venit. biduum tempestate 5
10 retentus navibusque aliis additis actuariis in Ciliciam
atque inde Cyprum pervenit. ibi cognoscit consensu 6
omnium Antiochensium civiumque Romanorum, qui
illic negotiarentur, arma capta esse excludendi sui
causa nuntiosque dimissos ad eos, qui se ex fuga in
15 finitimas ⟨civitates⟩ recepisse dicerentur, ne Antio-
chiam adirent; id si fecissent, magno eorum capitis
periculo futurum. idem hoc L. Lentulo, qui superiore 7
anno consul fuerat, et P. Lentulo consulari ac nonnullis
aliis acciderat Rhodi; qui cum ex fuga Pompeium se-
20 querentur atque in insulam venissent, oppido ac portu
recepti non erant missisque ad eos nuntiis ut ex his locis
discederent, contra voluntatem suam naves solverant.
iamque de Caesaris adventu fama ad civitates perfere- 8
batur.

25 III 103. Quibus cognitis rebus Pompeius deposito 1
adeundae Syriae consilio pecunia societatibus sublata
et a quibusdam privatis sumpta et aeris magno pon-

1 advertendae SL^2N || **4** novis dilectibus *om.* N || **5** anchoram ω *praeter* LN || **6** unam nocte WT unam noctem *Meu.* || **7** irrogata LN || **8** -que *om.* LN || **9** mitilenas N^2 mythylas ω || **10** auctuariis N | siciliam T^1 || **11** ibi $S^c\beta$ ubi σ || **12** antiochensium R -ciensium LNWUπ antio conscium S || **13** negotiabantur N | arma capta *Forch.* aram (aram arcem W arcem RU *mg*) captam ω | esset S || **14** dimissis U^1T^1 || **15** *add.* ς ⟨regiones⟩ *Fa.* || **16** id si $W^c\pi$ ipsi si $W^1\varrho$ si σ | capitibus N || **17** periculo *om.* N^1 *ante* eorum *add.* N^2 || **19** rodi S olim LN | qui cum W quicumque σπϱ | sequebantur . . . veniebant N || **21** ut *om.* σ$W^1\varrho$T | ex his β et his S ipsis LN || **22** discedere N | suas Sβ | solverant *Vasc.* solverunt Wϱ -rent Sπ solvere iubebantur LN || **23** ⟨eas⟩ civ. *Nitsche* c. ⟨Asiae⟩ *Ciacc.* c. ⟨omnes⟩ *Cast. 1924, 238* || **26** societatibus *Nipp.* societatis ω ⟨a⟩ societatibus *Nitsche* || **27** a *om.* π

dere ad militarem usum in naves imposito duobusque
milibus hominum armatis, partim quos ex familiis
societatum delegerat, partim a negotiatoribus coegerat,
quosque ex suis quisque ad hanc rem idoneos existi-
2 mabat, Pelusium pervenit. ibi casu rex erat Ptolo- 5
maeus, puer aetate, magnis copiis cum sorore Cleo-
patra bellum gerens, quam paucis ante mensibus per
suos propinquos atque amicos regno expulerat; castra-
que Cleopatrae non longo spatio ab eius castris dista-
3 bant. ad eum Pompeius misit, ut pro hospitio atque 10
amicitia patris Alexandria reciperetur atque illius opi-
4 bus in calamitate tegeretur. sed qui ab eo missi erant,
confecto legationis officio liberius cum militibus regis
conloqui coeperunt eosque hortari, ut suum officium
Pompeio praestarent neve eius fortunam despicerent. 15
5 in hoc erant numero complures Pompei milites, quos
ex eius exercitu acceptos in Syria Gabinius Alexan-
driam traduxerat belloque confecto apud Ptolomaeum,
patrem pueri, reliquerat.

1 III 104. His tum cognitis rebus amici regis, qui 20
propter aetatem eius in procuratione erant regni, sive
timore adducti, ut postea praedicabant, sollicitato exer-
citu regio, ne Pompeius Alexandriam Aegyptumque
occuparet, sive despecta eius fortuna, ut plerumque in
calamitate ex amicis inimici exsistunt, iis qui erant 25
ab eo missi, palam liberaliter responderunt eumque ad
2 regem venire iusserunt; ipsi clam consilio inito Achil-
lam, praefectum regium, singulari hominem audacia,
et L. Septimium tribunum militum ad interficiendum
3 Pompeium miserunt. ab his liberaliter ipse appellatus 30

1 in navibus **N** || **4** quosque ω quos *Mdv.* || **5** erat *om.* π | ptolomeus (*vel* ptho-) ω *fere semper* || **10** pro hospitio **N**$\pi\varrho$ pro hos pitio **S** pro eius (*ex* probos) $\mathbf{W}^2$ || **11** amicitiam **S** || **12** qui $\mathbf{NW}^c\pi\varrho$ quia $\mathbf{SLW}^1$ || **15** prestaret β -re **S** | despiceret $\pi\varrho$ || **17** syria *ed. pr.* syriam ω | gavinius β gavinus σ || **18** tholomeum **U** tpol- **V** || **20** tum *Paul* tunc ω || **21** curatione **T** | regni $\mathbf{N}^2\beta$ -is σ || **22** ne sollicitato exercitu regionem $\mathbf{W}^c$ || **25** his ω || **26** ab eo missi **N**$\pi\varrho$ abemissi **SL** missi **W** || **27** achil-lam **LN** -lam in **S**β; *an* -lan? || **28** singulari $\mathbf{W}^c$ singium (signium $\mathbf{T}^1$ siagrum $\mathbf{W}^1$) ω

et quadam notitia Septimi perductus, quod bello praedonum apud eum ordinem duxerat, naviculam parvulam conscendit cum paucis suis; ibi ab Achilla et Septimio interficitur. item L. Lentulus comprehenditur ab
5 rege et in custodia necatur.

III 105. Caesar cum in Asiam venisset, reperiebat 1 T. Ampium conatum esse pecunias tollere Epheso ex fano Dianae eiusque rei causa senatores omnes ex provincia evocavisse, ut his testibus in summam pecu-
10 niae uteretur, sed interpellatum adventu Caesaris profugisse. ita duobus temporibus Ephesiae pecuniae 2 Caesar auxilium tulit. item constabat Elide in templo 3 Minervae repetitis atque enumeratis diebus, quo die proelium secundum Caesar fecisset, simulacrum Victo-
15 riae, quod ante ipsam Minervam conlocatum esset et ante ad simulacrum Minervae spectavisset, ad valvas se templi limenque convertisse. eodemque die Antio- 4 chiae in Syria bis tantus exercitus clamor et signorum sonus exauditus est, ut in muris armata civitas discur-
20 reret. hoc idem Ptolomaide accidit. Pergamique in 5 occultis ac reconditis templi, quo praeter sacerdotes adire fas non est — quae Graeci adyta appellant —, tympana sonuerunt. item Trallibus in templo Victoriae, 6 ubi Caesaris statuam consecraverant, palma per eos
25 dies [in tecto] inter coagmenta lapidum ex pavimento exstitisse ostendebatur.

1 perductus *Bue.* pro- ω | bello praedonum apud eum σπϱ ad (*add.* W²) bellum pr. W || 2 duxerant S || 3 et ibi LN *om.* W || 4 comprenditur SR || 6 asia π | convenisset T | repperiebat LNπ || 7 apium π appium σW^c | Ephesi *Apitz* || 8 phano Wϱ || 9 evocavisset T evocasset V vocasse LN | summam SWϱ summa (in s. N) LNπ || 10 profugisset π || 12 *post* tulit *lac. stat. Gland. fort. non codicum detrimentum factum est, sed locus ab ipso scriptore non perfectus, postquam mentione templi Ephesii ad omina pervenit* || 14 fecit σ | simulachrum Wϱ (*item v. 16*) || 15 erat N || 16 expectavisset W -set et S || 20 tolomaide N | -que *om.* σ || 21 reconditis Wϱ reconitis S remotis LN recognitis π | templi ς -is ω | sacerdotis T¹ || 22 adyta *Ald.* adita ω || 23 tymphana ω *praeter* V | item *om.* σ | Trallibus N² *Ber.* trailibus SRπ trabibus LN¹ trahilibus W intra ilibus U || 25 *del. Held* sub tecto *Kue.; an* intecto ⟨loco⟩? | caugmenta σ

1 III 106. Caesar paucos dies in Asia moratus cum audisset Pompeium Cypri visum, coniectans eum Aegyptum iter habere propter necessitudines regni reliquasque eius loci opportunitates cum legione una, quam se ex Thessalia sequi iusserat, et altera, quam 5 ex Achaia a Q. Fufio legato evocaverat, equitibusque DCCC et navibus longis Rhodiis X et Asiaticis paucis 2 Alexandriam pervenit. in his erant legionariorum milia tria CC; reliqui vulneribus ex proeliis et labore ac magnitudine itineris confecti consequi non potuerant. 10 3 sed Caesar confisus fama rerum gestarum infirmis auxiliis proficisci non dubitaverat aeque omnem sibi 4 locum tutum fore existimans. Alexandriae de Pompei morte cognoscit atque ibi primum e navi egrediens clamorem militum audit, quos rex in oppido praesidii 15 causa reliquerat, et concursum ad se fieri videt, quod fasces anteferrentur. in hoc omnis multitudo maiesta- 5 tem regiam minui praedicabat. hoc sedato tumultu crebrae continuis diebus ex concursu multitudinis concitationes fiebant conpluresque milites in viis urbis 20 omnibus partibus interficiebantur.

1 III 107. Quibus rebus animadversis legiones sibi alias ex Asia adduci iussit, quas ex Pompeianis militibus confecerat. ipse enim necessario etesiis tenebatur, qui navigantibus Alexandria flant adversissimi venti. 25 2 interim controversias regum ad populum Romanum et ad se, quod esset consul, pertinere existimans, atque eo magis officio suo convenire, quod superiore consu-

3 ⟨in⟩ Aegyptum *ed. pr., cf. Plasberg ad Cic. Nat. deor. 3, 56* | reliquamque . . . opportunitatem **N** || **4** legiones **S** -nibus **LN** || **6** a Q. **σT** atque **Wϱ** quae **V** | fusio **β** | -que *om.* **W** || **8** alexandream **SR** || **12** aeque *Nipp.* atque (*om.* **LN**) **ω** || **13** existimabat **Wϱ** | alexandreae **SR** || **14** nave **β** || **19** continuis **ω** continentibus *Paul; sed cf. Cic. Flacc. 27* a superioribus continuorum annorum decretis. *Suet. Iul. 78, 2* per continuos dies | contitationes **SN** cunctationem **L** || **20** in viis *Mdv.* huius **ω** || **23** alias **ω** duas *RSchn.* || **24** ethesiis **Sβ** et esitatione (et haes- **L**) **LN** | tenebantur **Sπ** morabatur **R**[1] || **25** flant *Paul* fiunt **ω** || **27** quod esset consul **ω** *praeter* **N** *ubi* quidem et ad consulem || **28** convenire sciebat **N** | superiori **N**

latu cum patre Ptolomaeo ex lege et senatus consulto societas erat facta, ostendit sibi placere regem Ptolomaeum atque eius sororem Cleopatram exercitus, quos haberent, dimittere et de controversiis iure apud se potius quam inter se armis disceptare.

III 108. Erat in procuratione regni propter aetatem pueri nutricius eius, eunuchus nomine Pothinus. is primum inter suos queri atque indignari coepit regem ad causam dicendam evocari; deinde adiutores quosdam consilii sui nanctus ex regis amicis exercitum a Pelusio clam Alexandriam evocavit atque eundem Achillam, cuius supra meminimus, omnibus copiis praefecit. hunc incitatum suis et regis inflatum pollicitationibus, quae fieri vellet, litteris nuntiisque edocuit. in testamento Ptolomaei patris heredes erant scripti ex duobus filiis maior et ex duabus ⟨filiabus⟩ ea quae aetate antecedebat. haec uti fierent, per omnes deos perque foedera quae Romae fecisset, eodem testamento Ptolomaeus populum Romanum obtestabatur. tabulae testamenti unae per legatos eius Romam erant adlatae, ut in aerario ponerentur — hae cum propter publicas occupationes poni non potuissent, apud Pompeium sunt depositae —, alterae eodem exemplo relictae atque obsignatae Alexandriae proferebantur.

III 109. De his rebus cum ageretur apud Caesarem, isque maxime vellet pro communi amico atque arbitro controversias regum componere, subito exercitus regius equitatusque omnis venire Alexandriam nuntiatur. Cae-

1 ex *R. Menge* et ω || 2 rex N || 3 soror cleopatra N || 4 habebant N || 5 deceptare U; *cf. Sall. Iug. 21, 4* || 6 procurationi T || 7 nutricius eius *om.* N^1 | photinus LNπ | is *om.* N || 9 dicendam causam N || 10 consilii sui *Steph.* conscii suis π conscios sui Wρ consciis suis σ | nantus S nuntiis LN nactus β | ex Wρ *om.* σπ | pelusio σW^2 pulesio β || 11 Alexandriam *om.* σ || 12 supra *i. 3, 104, 2* | praeficit Sπ || 13 inflatum *del. Forch.; sic incommoda verborum collocatio efficitur* || 15 scripti erant L e. scriptis ρ e. conscripti V || 16 ex duabus *om.* W | *add.* ς || 17 perque WTR per quae UV per quem S per quos LN || 18 fiunt (*pro* fecisset) N || 19 una σT || 20 romam W -ae σπρ || 21 hae LNπ haec SWρ hic *Paul* || 23 alterae β altare S atque LN | alexandreae U^1R -drae S || 25 caesari N

saris copiae nequaquam erant tantae, ut eis, extra op-
pidum si esset dimicandum, confideret. relinquebatur, ut
se suis locis oppido teneret consiliumque Achillae
3 cognosceret. milites tamen omnes in armis esse iussit
regemque hortatus est, ut ex suis necessariis, quos 5
haberet maximae auctoritatis, legatos ad Achillam mit-
4 teret et, quid esset suae voluntatis, ostenderet. a quo
missi Dioscorides et Serapion, qui ambo legati Romae
fuerant magnamque apud patrem Ptolomaeum auctori-
5 tatem habuerant, ad Achillan pervenerunt. quos ille, cum 10
in conspectum eius venissent, priusquam audiret aut,
cuius rei causa missi essent, cognosceret, corripi atque
interfici iussit; quorum alter accepto vulnere occupatus
6 per suos pro occiso sublatus, alter interfectus est. quo
facto, regem ut in sua potestate haberet, Caesar effecit, 15
magnam regium nomen apud suos auctoritatem habere
existimans, et ut potius privato paucorum et latronum
quam regio consilio susceptum bellum videretur.

1 III 110. Erant cum Achilla eae copiae, ut neque nu-
mero neque genere hominum neque usu rei militaris 20
2 contemnendae viderentur. milia enim xx in armis ha-
bebat. haec constabant ex Gabinianis militibus, qui iam
in consuetudinem Alexandrinae vitae ac licentiae vene-
rant et nomen disciplinamque populi Romani dedidi-
cerant uxoresque duxerant, ex quibus plerique liberos 25
3 habebant. huc accedebant collecti ex praedonibus latro-
nibusque Syriae Ciliciaeque provinciae finitimarumque
regionum. multi praeterea capitis damnati exulesque
4 convenerant. fugitivis omnibus nostris certus erat Alex-

3 suisque U^1 || **4** iussit esse U || **5** ut ex (ex *om.* V) suis β ut exius S eius LN (*in* N *eras.* ut ex) | necessarios N || **6** ministros (*pro* legatos) N | mittere σ || **8** discordes σ || **9** magnaque T || **10** achillan ST -llā LNWϱV || **11** conspectu LNπ | adiret (*om.* R) β || **13** interficit S | accepto . . . alter *om.* π | occupatus *del. Mdv.;* ⟨torpore⟩ occupatus *Roscher* || **15** effecit *ed. pr.* efficit ω || **16** magnam ς -amque ω || **17** potius *om.* W || **19** Achilla eae *Paul* achillae SUT^1V -lla $LNWRT^2$ || **21** contemnendis L -dus N | videretur N | milibus T || **22** hi (*pro* qui) N || **23** licentia *ex* consuetudine T^2 clientelae W^1 || **24** dedidicerant W^2 didicerant ω || **28** regionumque T || **29** homnibus S homin- LN | alexandreae U^1 -drae S

andriae receptus certaque vitae condicio, ut dato nomine
militum essent numero. quorum siquis a domino pre-
henderetur, consensu militum eripiebatur, qui vim
suorum, quod in simili culpa versabantur, ipsi pro suo
5 periculo defendebant. hi regum amicos ad mortem de- 5
poscere, hi bona locupletum diripere, stipendii augendi
causa regis domum obsidere, regno expellere alios, alios
arcessere vetere quodam Alexandrini exercitus instituto
consuerant. erant praeterea equitum milia duo. invetera- 6
10 verant hi omnes compluribus Alexandriae bellis, Pto-
lomaeum patrem in regnum reduxerant, Bibuli filios
duos interfecerant, bella cum Aegyptiis gesserant. hinc
usum rei militaris habebant.

III 111. His copiis fidens Achillas paucitatemque mi- 1
15 litum Caesaris despiciens occupabat Alexandriam prae-
ter eam oppidi partem, quam Caesar cum militibus
tenebat, primo impetu domum eius inrumpere conatus.
sed Caesar dispositis per vias cohortibus impetum eius
sustinuit. eodemque tempore pugnatum est ad portum, 2
20 ac longe maximam ea res adtulit dimicationem. simul 3
enim diductis copiis pluribus viis pugnabatur, et magna
multitudine navis longas occupare hostes conabantur.
quarum erant L auxilio missae ad Pompeium proelioque
in Thessalia facto domum redierant, quadriremes omnes
25 et quinqueremes aptae instructaeque omnibus rebus ad
navigandum, praeter has XXII, quae praesidii causa
Alexandriae esse consueverant, constratae omnes. quas 4
si occupavissent, classe Caesari erepta portum ac mare

2 esset σπ esse ϱ | quorum *om.* π | comprehenderetur V -debatur LN premeretur W || 4 quod σϱT qui W *om.* V | versabant N | pro *om.* W || 5 regum W^c rerum ω | mortem W morem σπϱ || 6 hi σπ hii W ii ϱ | locoplexum S | stipendia σWϱ || 7 alios *semel* Sβ || 8 arcersere L arcescere V accersere N || 9 consueverant N | erant *om.* Wϱ | inveteraverunt S qui irritaverant LN || 10 hi (hii W) omnes WϱV homnes S homines T *om.* LN | alexandreae U -drae S || 12 interfecerunt S | hinc L^2 hunc ω || 15 alexandream S || 16 eam *Cl.* ea ω || 18 a cohortibus U R^2 || 20 maxime σ || 21 deductis N || 22 naves σW || 24 quadriremes (*i.* IIII remes) *Paul* ille (-ae LUV) remes ω || 25 $\overline{V}$ biremes N | aptae β apace S in pace LN | -que *om.* N | rebus *om.* σ || 27 alexandreae T -drae S | consuerant Sπϱ || 28 ⟨sperabant fore ut⟩ classe *Kue., sed cf. Barwick p. 187* | Caesari *Lips.* -ris ω

totum in sua potestate haberent, commeatu auxiliisque Caesarem prohiberent. itaque tanta est contentione actum, quanta agi debuit, cum illi celerem in ea re victoriam, hi salutem suam consistere viderent. sed rem obtinuit Caesar omnesque eas naves et reliquas, quae erant in navalibus, incendit, quod tam late tueri parva manu non poterat, confestimque ad Pharum navibus milites exposuit.

III 112. Pharus est in insula turris magna altitudine, mirificis operibus extructa; quae nomen ab insula cepit. haec insula obiecta Alexandriae portum efficit; sed a superioribus regibus in longitudinem passuum DCCC in mare iactis molibus angusto itinere et ponte cum oppido coniungitur. in hac sunt insula domicilia Aegyptiorum et vicus oppidi magnitudine; quaeque ubique naves imprudentia aut tempestate paulum suo cursu decesserunt, has more praedonum diripere consuerunt. iis autem invitis, a quibus Pharos tenetur, non potest esse propter angustias navibus introitus in portum. hoc tum veritus Caesar hostibus in pugna occupatis militibusque expositis Pharon prehendit atque ibi praesidium posuit. quibus est rebus effectum, ut tuto frumentum auxiliaque navibus ad eum subportari possent. dimisit enim circum omnes propinquas provincias atque inde auxilia evocavit. reliquis oppidi partibus sic est pugnatum ut aequo proelio discederetur et neutri pellerentur — id efficiebant angustiae loci — paucisque utrimque interfectis

1 commeatum σ || 3 agi β accidere σ | illi V ille σWϱT || 4 hi ST hii W hique LN ii ϱ in V || 5 optinuit WϱT | reliqua W || 6 navibus W | lata etueri (-re LN) σ || 7 non poterat (-tuerat W) β om poterat S obtinuerat LN | phrum L || 10 insulaccepit S -la accepit LNT || 11 alexandreae ST || 12 a LNβ ad S | regibus W^{2} regionibus ω || 13 et ω ut *Kraff. cf. Strab. 17, 1, 6 τὸ δὲ χῶμά ἐστιν ἀπὸ τῆς ἠπείρου γέφυρα ἐπὶ τὴν νῆσον κτλ.* || 14 in hac una W || 15 vici W | quaeque ubique σW^{1}ϱ quae qui ubique π quaeque ibi W^{2} || 16 naves si N | paululum N paulo T || 17 consueverunt N || 18 his LNWϱ is π | pharus LNWπ || 20 tunc N || 21 -que *om.* T | pharum π pharaone *ex* phorone W^{2} | apprehendit N || 24 dimisit *Scal.* deauxit σπϱ deduxit W misit *Bue.* || 25 regiones (*pro* provincias) N | circum *ante* atque N || 27 repellerentur V || 28 interiectis S

Caesar loca maxime necessaria conplexus noctu prae-
munitt. in eo tractu oppidi pars erat regiae exigua, in 8
quam ipse habitandi causa initio erat inductus, et
theatrum coniunctum domui, quod arcis tenebat locum
5 aditusque habebat ad portum et ad regia navalia.
has munitiones insequentibus auxit diebus, ut pro 9
muro obiectas haberet neu dimicare invitus cogeretur.
interim filia minor Ptolomaei regis vacuam possessio- 10
nem regni sperans ad Achillam sese ex regia traiecit
10 unaque bellum administrare coepit. sed celeriter est 11
inter eos de principatu controversia orta, quae res
apud milites largitiones auxit; magnis enim iacturis
sibi quisque eorum animos conciliabat. haec dum apud 12
hostes geruntur, Pothinus, [nutricius pueri et procu-
15 rator regni, in parte Caesaris,] cum ad Achillam nun-
tios mitteret hortareturque, ne negotio desisteret neve
animo deficeret, indicatis deprehensisque internuntiis
a Caesare est interfectus. haec initia belli Alexandrini
fuerunt.

1 connplexus S est complexus LN amplexus R | nocte V -tum S Notium LN | praemuniit (*sic* W[2]) in eo tractu *E. Hoffmann* praemuniti neo tratu S -itum neotritum LN -iti nec tractu π -it nec tractu W[1]ϱ || 2 regionis pars erat N | exigua *om.* N ea *Schiller* || 4 theatrum quod erat coniunctum W || 5 regia *Ramorino* reliqua ω | navalia β navigia LN Havidia S || 6 reliquis (*del.* W[c]) insequentibus W || 7 pugnare N || 8 vacuam N[2]β vacua σ || 9 ad *om.* ϱ | achillam (*item v. 15*) U | se N || 11 inter eos *om.* σ || 12 enim aucturis LN emiacturis *ex* eminacturis S[2] || 14 *del. Kra. defendit Barwick p. 134*[1] || 15 partes U partem T || 17 deficeret et Sπ | internuntios S nuntiis inter eos LN || 18 haec ... fuerunt *om.* W; *addita videntur ab eo qui corpus Caesarianum confecit.*

subscribunt: BELLI CIVILIS · LIBER · III · (·III· *eras.*) EXPLICIT INCIPIT ·C· CAESARIS BELLVM ALEXANDRINVM: (*deinde minio*) LIBER · XI' S BELLI CIVILIS LIB III[us] EXPLICIT ·:· INCIPIT QVARTVS LIBER (LIBER QVARTVS N) IVLII CONSTANTINI CAESARIS BELLVM ALEXANDRINVM LN GAI (G. R *om.* W) CAESARIS BELLI CIVILIS LIBER TERTIVS EXPLICIT (FELICITER *add.* U) INCIPIT BELLVM ALEXANDRINVM Wϱ EXPLICIT LIBER ·III· BELLI CIVILIS INCIPIT C. CAESARIS BELLVM ALEXANDRINVM FELICITER T *nulla subscriptio in* V

INDEX NOMINVM

INDEX